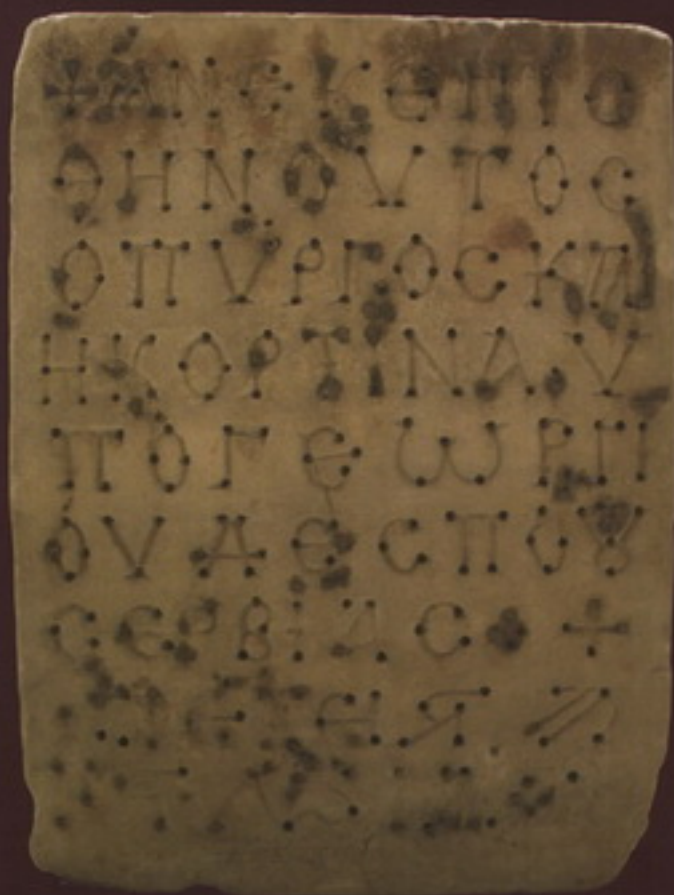

Маја Николић

Византијски писци о Србији

(1402 - 1439)

Београд 2010

INSTITUTE FOR BYZANTINE STUDIES
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
MONOGRAPHS
№ 40

MAJA NIKOLIĆ

THE BYZANTINE WRITERS
ON SERBIA
(1402–1439)

Editor
LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ
Director of the Institute for Byzantine Studies

BELGRADE
2010

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 40

МАЈА НИКОЛИЋ

ВИЗАНТИЈСКИ ПИСЦИ
О СРБИЈИ
(1402–1439)

Уредник
ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ
директор Византолошког института

БЕОГРАД
2010

Рецензенти
академик Момчило Сјрелчић
проф. др Радивој Радић

Мојим родитељима

Ова књига је прихваћена за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ,
30. јуна 2010. године и објављена захваљујући средствима
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије
и Министарства вера Републике Србије

Ова књига представља у незнатној мери измењени текст магистарске тезе која је, под насловом „Византијски извори о српским земљама, 1402–1439“ одбрањена 22. новембра 2007. године, на Филозофском факултету у Београду, пред комисијом коју су чинили ментор професор емеритус др Љубомир Максимовић, професор др Радивој Радић и доцент др Влада Станковић. Члановима комисије се топло захваљујем на подршци и саветима које су ми пружали током читавог рада. Велику захвалност дугујем колегама из Византолошког института САНУ на подршци коју су ми пружали откако сам упловила у воде византологије. Посебно се захваљујем мр Дејану Целебићу, на помоћи и корисним саветима у моментима када су комплексност и озбиљност грчког језика превазилазили моја знања. Коначно, желим да се захвалим мојој породици и драгим пријатељима, који су непрестано и несебично били уз мене, у радосним, али и тешким тренуцима, везаним како за овај рад, тако и за непредвидиви живот који се одвијао ван академских оквира.

У Атени, 31. августа 2010.

М. Н.

САДРЖАЈ

Списак скраћеница	11
I. УВОДНА РАЗМАТРАЊА	19
1. Писци и дела	19
2. Од Косова до Ангоре	27
II. ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ	37
1. Битка код Ангоре 1402. године	37
2. Деспот Стефан Лазаревић и Сулејман Челеби	46
3. Деспот Стефан Лазаревић и Муса	55
— Савезници	55
— Битка под Цариградом 1410. године	57
— Противници (1411–1413)	63
4. Мир (1413–1421)	76
5. Последње године владавине деспота Стефана Лазаревића (1421–1427)	79
6. Србија деспота Ђурђа Бранковића (1427–1439)	89
— Мир са султаном 1428. године	89
— Марин одлазак у харем	97
— Пад Смедерева 1439. године	103
— Опсада Београда 1440. године	108
— Епилог	113
III. СРБИЈА У ДЕЛИМА ВИЗАНТИЈСКИХ ПИСАЦА XV ВЕКА	115
— Територија	115
— Назив земље и становништво	120
— Војска	122
— Наоружање	125
— Богатства земље	126
— Државна управа	130
— Дипломатија	132
Summary	137
Регистар	157

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

- Alexandrescu-Dersca, Timur* — *M. M. Alexandrescu-Dersca*, La campagne de Timur en Anatolie (1402), Bucarest 1942. (= *M. M. Alexandrescu-Dersca*, La campagne de Timur en Anatolie (1402), VR, London 1977.)
- Anagnostes* — Ἰωάννου Ἀναγνώστου Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκδ. *G. Tsaras*, Thessaloniki 1958.
- Анастасијевић*, Српкиња византијска царица — *Д. Анастасијевић*, Српкиња византијска царица, Београд 2004.
- Ангелов*, Българите — *В. Ангелов*, Българите и техните съседи на Балканите във византийската историопис, София 2007.
- Annals of Murad II* — *V. L. Ménage*, The „Annals of Murad II“, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 39/3 (1976) 570–584.
- Ашкнашазадѐ* — Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte, Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik „Denkwürdigkeiten und Zeitläufte des Hauses 'Osman“ vom Derwisch Ahmed, genannt 'Aşik-Paşa-Sohn, übersetzt, eingeleitet und erklärt von *R. F. Kreutel*, Graz — Wien — Köln, 1959.
- Babinger*, Dâwûd Çelebi — *F. Babinger*, Dâwûd Çelebi, ein osmanischer Thronwerber des 15. Jahrhunderts, Südost-Forschungen XVI, München 1975, 297–311 (= Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante, I, München 1962, 329–339)
- Bakalopoulos*, Les Limites — *A. Bakalopoulos*, Les Limites de l' Empire Byzantin depuis la fin du XIVe siècle jusqu'à sa chute (1453), BZ 55 (1962) 56–65.
- Balfour*, Symeon of Thessalonica — *D. Balfour*, Politico-historical Works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429). Critical Greek Text with Introduction and Commentary, Wien 1979.
- Barker*, Manuel II — *J. W. Barker*, Manuel II Palaeologus (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statermanship, New Brunswick — New Jersey 1969.
- Bartusis*, The Late Byzantine Army — *M. C. Bartusis*, The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204–1453, Philadelphia 1992.
- Baştav*, Die Türkischen Quellen — *Ş. Baştav*, Die Türkischen Quellen des Laonikos Chalkokandydes, Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses, München 1960, 34–42.
- Благојевић*, Крајишта средњовековне Србије — *М. Благојевић*, Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године, ИГ 1–2 (1987) 29–42.
- Благојевић*, Деспот Стефан и Милешева — *М. Благојевић*, Деспот Стефан и Милешева, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 165–174.

- Благојевић*, Источна граница — *М. Благојевић*, Источна граница Деспотовине од 1428. до 1439. године, ИГ 1–2 (1995) 23–36.
- Българската анонимна хроника — Българската анонимна хроника от XV век, изд. *Иван Тютюджиев*, Велико Търново 1992.
- Божич*, Српске земље — *И Божич*, Српске земље у доба Стефана Лазаревића, Моравска школа и њено доба, Београд 1972, 111–122.
- Brokijer — Bertrand de la Brokijer, Putovanje preko mora, prev. *M. Rajičić*, Beograd 2002 (репринт).
- Byz. — Byzantion, Bruxelles 1924 sq.
- BZ — Byzantinische Zeitschrift, München 1892 sq.
- CMH — The Cambridge Medieval History, vol. IV, part I, ed. *J. M. Hussey*, Cambridge 1966.
- Chalc. — Laonici Chalcocandylae Historiarum Demonstrationes, ed. *E. Darkó*, Budapestini 1922.
- Critbulos — Critbuli Imbriotae Historiae, ed. *D. R. Reinsch*, Berlin, New York 1983.
- Ђирковић*, Допуне — *С. Ђирковић*, Допуне и објашњења, *С. Новаковић*, Срби и Турци XIV и XV века, Београд 1960.
- Ђирковић*, Поклад — *С. Ђирковић*, Поклад краља Вукашина, Зборник Филозофског факултета у Београду 14/1 (1979) 153–163.
- Ђирковић*, Српски летописи — *С. Ђирковић*, Српски летописи и византијске кратке хронике, Српска књижевност у доба Деспотовине, Деспотовац 1998, 101–107.
- Ђук, Царица Мара — *П. Ђук*, Царица Мара, ИЧ 25–26 (1978–1979) 53–95.
- Darrouzès*, Ekthesis néa — *J. Darrouzès*, Ekthesis néa. Manuel des pittakia du XIVe siècle, REB 27 (1969) 5–127.
- Dennis*, The Byzantine–Turkish Treaty — *G. T. Dennis*, The Byzantine–Turkish Treaty of 1403, Orientalia Christiana Periodica, 33, Fasc. 1 (1967) 72–88.
- Dennis*, Three Reports — *G. T. Dennis*, Three Reports from Crete on the Situation in Romania, 1401–1402, Studi Veneziani 12 (1970) 243–265.
- Dennis*, Letters — The Letters of Manuel II Palaeologus, ed. *G. T. Dennis*, Washington 1977.
- DOP — Dumbarton Oaks Papers, Washington 1941 sq.
- Динић*, Сребрник крај Сребрнице — *М. Динић*, Сребрник крај Сребрнице, Глас СКА 161 (1934) 185–196.
- Динић*, Писмо угарског краља — *М. Динић*, Писмо угарског краља Жигмунда бургундском војводи Филипу, Зборник матице Српске за друштвене науке 13–14 (1956) 93–98.
- Динић*, Област Бранковића — *М. Динић*, Област Бранковића, Прилози КИИФ 26, св. 1–2 (1960) 5–29.
- Динић*, За историју рударства II — *М. Динић*, За историју рударства у средњовјековној Србији и Босни, II, Београд 1962.
- Dipl. Rag. — *J. Gelcich*, *L. Thallóczy*, Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae, Budapest 1887.
- Dölger*, Regesten V — *F. Dölger*, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453, 5. Teil — Regesten von 1341–1453, München, Berlin 1965.
- Dölger*, *Karayannopulos*, Byzantinische Urkundenlehre — *F. Dölger*, *J. Karayannopulos*, Byzantinische Urkundenlehre, München 1968.

- Ducas — Ducas, Historia Turco-Byzantina (1341–1462), ed. *V. Grecu*, Bucharest 1958.
- Ђурић*, „Ектесис неа“ — *И. Ђурић*, „Ектесис неа“ — византијски приручник за „питакиа“ о српском патријарху и неким феудалима крајем XIV века, Зборник Филозофског факултета у Београду 12/1 (1974) 415–431.
- Ђурић*, Световни достојанственици — *И. Ђурић*, Световни достојанственици у „Ектесис неа“, ЗРВИ 18 (1978) 189–209.
- Ђурић*, Сумрак — *И. Ђурић*, Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолога, 1392–1448, Београд 1984.
- Елезовић*, Турски споменици — *Г. Елезовић*, Турски споменици у Скопљу, Гласник Скопског научног друштва, књ. 1, св. 1 (1925) 135–176.
- Елезовић*, Турски извори — *Г. Елезовић*, Турски извори за историју Југословена. Два турска хроничара из 15. века, Браство 26 (1932) 51–125.
- Елезовић*, Огледало света — *Г. Елезовић*, Огледало света или историја Мехмеда Нешрије, Београд 1957.
- Ферјанчић*, Деспоти — *Б. Ферјанчић*, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960.
- Ферјанчић*, Тесалија — *Б. Ферјанчић*, Тесалија у XIII и XIV веку, Београд 1974.
- Ферјанчић*, Вести — *Б. Ферјанчић*, Вести кратких хроника о српској средњовековној историји, Глас САНУ 338 (1983) 145–170.
- Ферјанчић*, Византинци у Србији — *Б. Ферјанчић*, Византинци у Србији прве половине XV века, ЗРВИ 26 (1987) 173–215.
- Ferjančić*, *Maksimović*, Vizantija i Turci — *B. Ferjančić*, *Lj. Maksimović*, Vizantija i Turci u vreme Kosovske bitke, Godišnik na Sofijskija universitet „Св. Климент Охридски“, Центар за славано-византијски проучавања „Иван Дуйчев“ 86/5 (1992–93, ed. 1995) 27–40.
- Филиповић*, Неколике биљешке — *Н. Филиповић*, Неколике биљешке око Смедерева, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, Београд 1970, 121–141.
- Filipović*, Princ Musa i šejh Bedreddin — *N. Filipović*, Princ Musa i šejh Bedreddin, Sarajevo 1971.
- Finkel*, Osman's Dream — *C. Finkel*, Osman's Dream. The Story of the Ottoman Empire 1300 — 1923, London 2005.
- Gautier*, Un récit inédit — *P. Gautier*, Un récit inédit sur la siège de Constantinople par les Turcs (1394–1402), REB 23 (1965) 100–117.
- Giese*, Anonymen Chroniken — *F. Giese*, Die Altosmanischen Anonymen Chroniken, Teil II — Übersetzung, Leipzig 1925.
- Глас СКА — Глас српске краљевске академије, Београд.
- Глас САНУ — Глас српске академије наука и уметности, Београд.
- Грковић*, Имена — *М. Грковић*, Имена заробљених ратника Стефана Лазаревића у Самарканду, Оноματοлошки прилози II (1981) 93–101.
- Hammer*, Historija turskog carstva — *Joseph von Hammer*, Historija turskog (osmanskog) carstva, I, Zagreb 1979.
- Harris*, Laonikos Chalkokondyles — *J. Harris*, Laonikos Chalkokondyles and the Rise of the Ottoman Turks, Byzantine and Modern Greek Studies 27 (2003) 153–170.
- Hunger*, Literatur — *H. Hunger*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, I, München 1978.

- Imber*, Ottoman Empire — *C. Imber*, The Ottoman Empire 1300–1481, Istanbul 1990.
- Inalcik*, Byzantium and the Origins of the Crisis of 1444 — *H. Inalcik*, Byzantium and the Origins of the Crisis of 1444 under the Light of Turkish Sources, Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines II, Beograd 1964, 159–163.
- Inalcik*, Ottoman Methods of Conquest — *H. Inalcik*, Ottoman Methods of Conquest, The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy, VR, London 1978, 103–129.
- Иналџик*, Османско царство — *Х. Иналџик*, Османско царство. Класично доба 1300–1600, Београд 2003.
- ИЧ — Историјски часопис, Београд.
- ИГ — Историјски гласник, Београд.
- ИСН II — Историја српског народа II, Београд 1982.
- Историја османског царства (*Р. Манџран*) — Историја османског царства, приредно *Р. Манџран*, Београд 2002.
- Janin*, Constantinople byzantine — *R. Janin*, Constantinople byzantine, Paris 1964.
- Janin*, Les églises — *R. Janin*, La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin, I, tome III: Les églises et les monastères, Paris–Bucarest 1899–1916.
- JÖB — Jahrbuch der österreichischen byzantinistik
- Jorga*, Notes — *N. Jorga*, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle I–IV, Paris 1899.
- Калић*, Београд у средњем веку — *Ј. Калић-Мијушковић*, Београд у средњем веку, Београд 1967.
- Калић*, Деспот Стефан и Турци — *Ј. Калић*, Деспот Стефан Лазаревић и Турци (1421–1427), ИЧ 29–30 (1982–1983) 7–20.
- Калић*, Деспот Стефан и Византија — *Ј. Калић*, Деспот Стефан и Византија, ЗРВИ 43 (2006) 31–39.
- Kleinchroniken I — *P. Schreiner*, Die Byzantinischen Kleinchroniken I, Wien 1975.
- Kleinchroniken II — *P. Schreiner*, Die Byzantinischen Kleinchroniken II, Wien 1977.
- Kleinchroniken III — *P. Schreiner*, Die Byzantinischen Kleinchroniken III, Wien 1979.
- Константин Философ — Константин Философ и његов живот Стефана Лазаревића деспота српскога. По двјема српско-словенским рукописима изновице издао *В. Јагић*, Горњи Милановац 2004 (репринт).
- Константин Михаиловић — Константин Михаиловић из Островице, Јанчичеве успомене или турска хроника, превоо *Љ. Живановић*, Београд 1958.
- Kugéas*, Notizbuch — *S. Kugéas*, Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike aus dem Anfang des XV Jahrhunderts, BZ 23 (1914) 143–163.
- Ласкарис*, Принцезе — *М. Ласкарис*, Византијске принцезе у средњовековној Србији, Подгорица 1997 (репринт).
- LM — Lexikon des Mittelalters, 6, 8, Stuttgart–Weimar 1999.
- Ljubić*, Listine V — *S. Ljubić*, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike, V, Zagreb 1875.
- Ljubić*, Listine VII — *S. Ljubić*, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike, VII, Zagreb 1882.

- Ljubić*, Listine VIII — *S. Ljubić*, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike, VIII, Zagreb 1886.
- Magoulias* — Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks by Doucas. An Annotated Translation of „Historia Turco-Byzantina“ by *Harry J. Magoulias*, Detroit 1975.
- Маџанов*, Княжеството на Драгаши — *Х. Маџанов*, Княжеството на Драгаши, Софија 1997.
- Matschke*, Die Schlacht — *K.-P. Matschke*, Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz. Studien zur spätbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422, Weimar 1981.
- Matschke*, Das Kreuz — *K. P. Matschke*, Das Kreuz und der Halbmond. Die Geschichte der Türkenkriege, Düsseldorf 2004.
- Мешановић*, Јован VII — *С. Мешановић*, Јован VII Палеолог, Београд 1996.
- Мешановић*, Последњи век — *С. Мешановић*, Последњи век византијске Селимврије, ЗРВИ 37 (1998) 259–272.
- Miklosich*, Monumenta Serbica — *F. Miklosich*, Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Wien 1858.
- Миличевевић*, Грађа — *В. Миличевевић*, Грађа из Венецијанског архива о Ангорској бици 1402, ИГ 1–2 (1982) 119–128.
- Mioni*, Inedita cronaca bizantina — *E. Mioni*, Una inedita cronaca bizantina (dal Marc. gr. 595), Rivista di studi bizantini e slavi, Miscellanea Agostino Pertusi, I, Bologna 1981, 71–87.
- Мишић*, Поход султана Мусе — *С. Мишић*, Поход султана Мусе на Деспотовину 1413. године и источна српско-турска граница, ИГ 1–2 (1987) 75–88.
- Moravcsik*, Byzantinoturcica I — *Gy. Moravcsik*, Byzantinoturcica I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkenvölker, Budapest 1958^{*}.
- NE — Νέος Ἑλληνομνημόνιον, Athina 1904–1927.
- Nicol*, Kantakouzenos — *D. M. Nicol*, The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100–1460. A Genealogical and Prosopographical Study, Washington 1968.
- Никол*, Племкиње — *Д. М. Никол*, Византијске племкиње. Десет портрета, 1250–1500, Београд 2002.
- Nicoloudis*, Chalkokondyles — *N. Nicoloudis*, Laonicos Chalkokondyles. A Translation and Commentary of the “Demonstrations of Histories” (Books I–III), Athens 1996.
- Николић*, Псеудо-Сфранцис — *М. Николић*, Псеудо-Сфранцис о српским земљама, ЗРВИ 43 (2006) 127–138.
- Николић*, Српска држава — *М. Николић*, Српска држава у делу византијског историчара Дуке, ЗРВИ 44/2 (2007) 481–491.
- Новаковић*, Законски споменници — *С. Новаковић*, Законски споменници српских држава средњег века, Београд 1912.
- Новаковић*, Срби и Турци — *С. Новаковић*, Срби и Турци XIV и XV века, Београд 1960.
- ODB — The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. I–III, New York — London 1991.
- Осџорогски*, Историја — *Г. Осџорогски*, Историја Византије, Београд 1959.
- Осџорогски*, Византија, вазална држава — *Г. Осџорогски*, Византија, вазална држава Турског Царства, Сабрана дела III, Београд 1970, 377–389.
- Papadrianos*, Η άλωση — *J. A. Papadrianos*, Η άλωση της Θεσσαλονίκης στο 1430 και ο σέρβος δεσπότης Γεώργιος Μπράνκοβιτς (Đurađ Branković), Μακεδονικά, 8 (1968) 401–405.

- PLP — Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, Wien 1976 sq.
- Popović, Mara Branković — M. Popović, Mara Branković — Leben und Wirken einer Frau an der kulturellen Schnittstelle zwischen Serben, Byzantinern und Osmanen, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie aus dem Fachgebiet Byzantinistik, eingereicht an der Universität Wien, Wien 2005 (текст докторске дисертације).*
- Повеље и писма — Старе српске повеље и писма I/1–2, приредно *Љ. Стојановић*, Београд — Ср. Карловци 1929–1934.
- Прилози КЈНФ — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд.
- Pseudo-Phrantzes — Pseudo-Phrantzes sive Macarios Melissenos. Cronicon 1258–1481 (in Georgios Sphrantzes Memorii 1401–1477), ed. *V. Grecu*, Bucuresti 1966.
- Пурковић*, Стефан Лазаревић — *М. А. Пурковић*, Кнез и деспот Стефан Лазаревић, Београд 1978.
- Радић*, Време Јована V — *Р. Радић*, Време Јована V Палеолога (1332–1391), Београд 1993.
- Радић*, Георгије Сфранцис — *Радић*, Георгије Сфранцис и Србија, Лесковачки зборник XLIII (2003) 15–24.
- Радић*, Страх — *Р. Радић*, Страх у позној Византији I–II, Београд 2000.
- Радојичић*, У тамним облацима — *Б. Св. Радојичић*, „У тамним облацима ка сунчаним најсветлијим зрацима“ (Књижевна стремљења деспота Стефана Лазаревића), Летопис Матице Српске, књ. 377, св. 6 (1956), 583–601.
- Радојичић*, Antologija — *Д. Сп. Радојичић*, Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka), Београд 1960.
- Радојичић*, Творци и дела — *Б. Св. Радојичић*, Творци и дела старе српске књижевности, Титоград 1963.
- Радојичић*, Грчки извори — *Н. Радојичић*, Грчки извори за Косовску битку, Гласник Скопског научног друштва 7–8 (1930) 163–174.
- Радојичић*, Закон о рудницима — *Н. Радојичић*, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, Београд 1962.
- Радоњић*, Западна Европа — *Ј. Радоњић*, Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века, Нови Сад 1905.
- Радоњић*, Споразум у Тати — *Ј. Радоњић*, Споразум у Тати 1426. године и српско–угарски односи од XIII до XVI века, Глас СКА 187 (1941) 117–232.
- REB — Revue des études byzantines, Bucaresti–Paris 1943 sq.
- Reinert*, The Palaiologoi — *S. W. Reinert*, The Palaiologoi, Yıldırım Bāyezīd and Constantinople: June 1389–March 1391, To Ελληνικόν. Studies in Honour of Speros Vryonis, Jr., vol. I, Hellenic Antiquity and Byzantium, New Rochelle — New York 1993, 289–365.
- Reinsch*, Kritobulos — *D. R. Reinsch*, Kritobulos of Imbros — learned historian, Ottoman *raya* and Byzantine patriot, ЗРВИ 40 (2003) 297–308.
- Родослови и летописи — Стари српски родослови и летописи, приредно *Љ. Стојановић*, Ср. Карловци 1927.
- Саледин — *М. Калиџин*, Корона на исторните на ходжа Саледин. Прва част. Превод од османотурски език, студия и коментари, Велико Търново 2000.
- Schreiner*, Die Byzantinischen Kleinchroniken — *P. Schreiner*, Die Byzantinischen Kleinchroniken und die Analistik bei den Südslaven, Bulgarian Historical Review 6 (1978) 45–53.

- Sfranze, Cronaca — Giorgio Sfranze, Cronaca, a cura di *R. Maisano*, Roma 1990.
- Соловјев*, Мошин, Грчке повеље — *А. Соловјев*, *В. Мошин*, Грчке повеље српских владара, Београд 1936.
- Сирелић*, Деспот Ђурађ — *М. Сирелић*, Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба, Београд 1994.
- Stanojević*, Biographie — *St. Stanojević*, Die Biographie Stefan Lazarević von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle, Archiv für Slavische Philologie XVIII (1896) 409–472.
- Syropoulos — Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439), éd. par *V. Laurent*, Paris 1971.
- Szakály*, Phases of Turco–Hungarian Warfare — *F. Szakály*, Phases of Turco–Hungarian Warfare before the Battle of Mohács, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Tomus XXXIII, I (1979) 65–111.
- Шуица*, Приповести — *М. Шуица*, Приповести о српско–турским окршајима и „страх од Турака“ 1386. године, ИЧ 53 (2006) 93–121.
- Thallóczy*, Áldásy — *L. Thallóczy*, *A. Áldásy*, Magyarország mellékartományainak oklevéltára (1198–1526), Budapest 1907.
- Thiriet*, Régestes — *F. Thiriet*, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie, II, Paris–La Haye 1959.
- Thiriet*, Délibérations — *F. Thiriet*, Délibérations des Assemblées vénitiennes concernant la Romanie II, Paris–La Haye 1971.
- TIB 6 — Tabula Imperii Byzantini 6. Thracien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos), von *P. Soustal*, Wien 1991.
- VR — Variorum Reprints, London (Collected Studies Series, London).
- Веселиновић*, Држава српских деспота — *А. Веселиновић*, Држава српских деспота, Београд 2006.
- Vryonis*, Conquest of Thessaloniki — *S. Vryonis, Jr.*, The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430, Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society, ed. *A. Bryer* and *H. Lowry*, Birmingham–Washington 1986, 281–321.
- Werner*, Die Geburt — *E. Werner*, Die Geburt einer Grossmacht — die Osmanen, Berlin 1966.
- Wittek*, De la défaite d'Ankara — *P. Wittek*, De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople (un demi-siècle d'histoire ottomane), Revue des études islamiques 12 (1938) 1–34.
- Wittek*, Urkunden — *P. Wittek*, Zu einigen frühosmanischen Urkunden, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 53 (I) 300–313; 54 (II) 240–256; 55 (III) 122–141; 56 (IV) 267–284; 57 (V) 102–117; 58 (VI) 165–197; 59/60 (VII) 201–223, Vienne 1957–1963/4. (=P. Wittek, La formation de l'empire ottoman, VR, London 1982).
- VB — Византијскиј временник
- VR — Variorum reprints, London.
- Zachariadou*, John VII — *E. A. Zachariadou*, John VII (alias Andronicus) Palaeologus, DOP 31 (1977) 339–342.
- Zachariadou*, Süleyman çelebi — *E. A. Zachariadou*, Süleyman çelebi in Rumili and the Ottoman chronicles, Der Islam 60 (1983) 268–296.
- Zachariadou*, Marginalia — *E. A. Zachariadou*, Marginalia on the History of Epirus and Albania (1300–1418), Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 78 (1988) 195–210.

Zachariadou, The "Old Akçe" — E. A. Zachariadou, The "Old Akçe" in the First Half of the XVth century, *Geschehenes und Geschriebenes. Studien zu Ehren von Günther S. Henrich und Klaus-Peter Matschke*, Leipzig 2005, 103–110.

Записи и натписи — Стари српски записи и натписи I, приредио Љ. Стојановић, Београд–Ср. Карловци 1902.

Zoras, Χρονικόν — G. Zoras, Χρονικόν περί των Τουρκων σουλτανων κατά τον Βαρβερηνόν κώδικα 111', Athina 1958.

ЗРВИ — Зборник радова Византолошког института, Београд 1952 сл.

Житије (прев. Л. Мирковић) — Константин Филозоф, Житије деспота Стефана Лазаревића, прево Л. Мирковић, Београд 1989.

Живојиновић, Драгаши и Света Гора — М. Живојиновић, Драгаши и Света Гора, ЗРВИ 43 (2006) 53–54.

I. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1. ПИСЦИ И ДЕЛА

Сви византијски писци, који приповедају о бурним збивањима на простору клонулог византијског света и српске државе прве половине XV века пружају о томе различиту слику. Прикази се међусобно онолико разликују колико су аутори, а тиме и њихова дела, другачији, сходно етничким и етничким, културним и културним, идејним и идеолошким схватањима сваког од њих појединачно. У тој различитости је, међутим, јасно видљив један њихов заједнички именитељ — те изворе су писали византијски патриоти у време када ромејског Царства више нема. Њега је, у неумитном ритму кретања цивилизација, које су, свака на свом путу, од уздицања ка пропасти, прождирале једна другу, уграђујући у своје атоме многе кодове оне која је нестала, заменило једно другачије — турско царство владара Османове лозе.

Четворица „историчара пада“ Византијског царства под турску власт, Дука, Халкокондил, Сфранцис и Кривовул са Имброса, и њихова дела, необично су важни сведоци о збивањима у Србији у времену између 1402, односно битке код Ангоре, и 1439. године, односно првог пада Србије под власт Османлија. Осим тога што о многим од ових збивања приповедају као савременици, из њихових сведочанстава израња и слика Србије као државе чије је постојање подупирало бар наду да ће Османлије у својим освајачким подухватима бити заустављене.

Међу њима је, по бројности, прецизности и начину на који излаже своје вести о Србији прве половине XV века, чини се, најзначајнији Дука.¹ Његово име нигде није забележено, али су неки истраживачи веровали да се звао Михаило, у складу са старом грчком традицијом, по деди, присталици цара Јована

¹ О Дукином животу, делу, изворима његовог дела и осталим карактеристикама cf. *Moravcsik*, *Byzantinoturcica* 1, 126–128; *Hunger*, *Literatur*, 490–494; *W. Miller*, *The Historians Doucas and Phrantzes*, *Journal of Hellenic Studies* 46 (1926) 63–71; *C. K. Красавина*, *Мировоззрение и социјално-политическе взгляды византијског историка Дуки*, *ВВ* 34 (1973) 97–111. О Дукиним вестима које се тичу Србије cf. *M. Braun*, „Kosovo“. Die Schlacht auf Amselfelde in geschichtlicher und epischer Überlieferung, Leipzig 1937; *М. Дукић*, Дукин преводилац о бичи на Косову, ЗРВИ 8/2 (1964) 53–67; *J. A. Papadrianos*, L'historien byzantin Doucas et les Serbes, *Cyrrillometethodianum* I (1971) 113–120. О Дукиним вестима које се тичу појединачних догађаја и тема cf. *Hunger*, *Literatur*, 494.

VI Кантакузина. Сматра се да је Дука рођен 1400. године. Већ од 1421. године он се налази у служби ђеновањанског подесте Ђованија Адорна, као његов секретар и састављач дипломатских писама. Не само савременик, већ и очевидац многих догађаја о којима пише, посматрао је 1452. године у Диндимоцији припреме Мехмеда II за јуриш на византијску престоницу. Цариград је посетио непосредно по паду 1453. године, те је тако имао прилику да сагледа димензије катастрофе која га је задесила. У годинама које су уследиле, Гатилузији са Лезбоса су му додељивали различите, често непријатне дипломатске задатке, те је историчар, најпре августа 1455, а потом и 1456. године у Једрену Турцима предао трибут за Лезбос и Лемнос. Не зна се Дукина година смрти. Чињеница да се његово излагање окончава са турским заузећем Лезбоса 1462. године може важити као *terminus post quem*.

Дукино историјско дело се очувало само у једном рукопису (Рат. гр. 1310 — XV/XVI век).² Његова прва два поглавља дају најпре кратак преглед историје од Адама до царева Палеолога, као и приказ ширења турске моћи у Малој Азији и у Европи. Треће поглавље, међутим, започиње знаменитом битком на Косову из 1389. године, коју је писац очигледно сматрао преломним моментом у даљој историји балканских народа.³ Он је, једини међу византијским историчарима XV века, строги и доследни присталица византијског *τὸ εἶς*, јединог правог и ваљаног, Богом даног светског поретка са византијским василевсом на његовом врху.⁴ Стога је за Дуку искључиво цар у Цариграду βασιλεὺς, док су турски емири и султани остали *ἡγεμόνες* или *ἄρχοντες*, према традиционалном византијском схватању, узурпатори. Дука је, такође, једини међу византијским историчарима XV века, био ватрени присталица уније Источне и Западне Цркве, јер је сматрао да је то једини начин да Царство добије помоћ са Запада и тако се одбрани од Турака. Османско освајање Цариграда, заједно са преосталим деловима Византијског царства, доживљавао је као Божију казну за многобројне грехе Византијца. Као патриота, Дука се на једном месту свог дела јада што нише о победама неверника, а поразима свог народа. Он, међутим, верује у усмено предање, које је чуо као дечак, да османски владар и Палеолози, који су готово истовремено дошли на власт, истовремено треба и да оду са политичке сцене.⁵ У свом излагању се у великој мери ослања на аутопсију, али је користио и информације својих сународника, као и самих Турака. Модерни историчари Дуки једнодушно признају његову исцрпност, истинољубивост и поузданост.⁶

Атињанин Лаоник Халкокондил⁷ потицао је из угледне породице, чија је судбина оставила печат и на његов живот. Писац је рођен током треће деценије

² Данас се пре свега користе два издања Дукиног дела (Ducas) са преводом на румунски, као и издање у оквиру Бонског корпуса, са преводом на латински (Ducas Michaelis Ducas nepotis historia Byzantina, ed. I. Bekkerus, Bonnæ 1834), а преведено је и на енглески језик (*Magoulias*).

³ О Дукиним вестима о српској држави уп. *Николић*, Српска држава, 481–491.

⁴ Исто, 485–486.

⁵ Ducas, 399–401.

⁶ *Осирогорски*, Историја, 439; *Hunger*, Literatur, 492.

⁷ Сматра се да је име Лаоник постало „шљавним премећањем“ од Никола, *Hunger*, Literatur, 486.

XV века. Његов отац, Георгије Халкокондил, био је принуђен да 1435. године, после једног неуспешног пуча против власти породице Ачајуоли у Атини, преко Цариграда побегне на Пелопонез. Са собом је, по свој прилици, повео и сина Лаоника кога је, као образованог Плитоновог ученика, упознао је 1447. године Тиријако из Анконе, на двору деспота Минстре. Пишчев даљи животни пут остаје непознаница.⁸ Пошто му је отац побегао у Италију, Халкокондил је остао на просторима Егеја, одакле је био у прилици да прати догађаје наредних деценија. Да ли је притом боравио у свом родном граду Атини или на Криту, остаје нејасно. Свакако није преживео освајање Цариграда у престоници. Данас се сматра да је умро 1470. године.⁹

Халкокондилово историјско дело, Ἀποδείξεις ἱστοριῶν, написано у 10 књига, започиње 1298, а завршава се 1463, годином турског заузећа Лемноса.¹⁰ Халкокондил се не бави историјом Византијског царства, већ његовим непријатељима, Турцима Османлијама. Аутор у уводу дела саопштава да му је тема пропаст Византије и успон Турака и истовремено наглашава значај грчког као светског језика.¹¹ Након кратког прегледа светске историје, поменом неколико митолошких примера и знаменитих народа старог света, писац најпре оскудно приповеда о историји Византије. Након неколико уводних поглавља, излагање посвећује Турцима, њиховом пореклу, учвршћивању у Бруси, постепеном освајању Мале Азије, пребацивању на Егеј и Балкан, опсади Цариграда на прелазу из XIV у XV век, продору Монгола под Тимуром, заузимању преосталих византијских области пре и по заузећу престонице 1453. године, као и реакцијама Запада на коначну турску победу. Халкокондил је, пишући своју историју, измју осталог,¹² обилато користио и турске изворе.¹³ За њега су Хелени (Ἕλληνας) људи грчког порекла, који су говорили грчким језиком, те се тако овај термин односи и на историчару савремене Византијце. Византијски цар је, стога, βασιλεὺς Ἕλληνων или Βυζαντιῶν βασιλεὺς, док се термин „Римљани“ (Ῥωμαῖοι)

⁸ Постоји кратка, испотпуна и вероватно фиктивна биографија Лаоника Халкокондила, коју је написао Антоњје Καλοσινα, критски доктор, у XVI веку, Antoine Calosynas *Vies de Chalcocondylas d'Athènes*, Chroniques greco-romanes, publiées par C. Hopf, Paris 1873, 243–245. Многе извесне и могуће детаље из историчарског живота наводе *Moravcsik*, *Byzantinoturcica* I, 230–236; *V. Греку*, К вопросу о биографии и историческом труде Лаоника Халкокондила, ВВ 13 (1958) 198–210; *Е. Б. Веселазо*, Еще раз о Лаонике Халкокондиле и его историческом труде, ВВ 14 (1958) 190–199. За детаљнију литературу cf. *Hunger*, Literatur, 489–490.

⁹ *Hunger*, Literatur, 485–486 веровао је да се Халкокондил упокојио 1490. Нову хронологију дали су *H. Warm*, *E. Gamillscheg*, *Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles*, JÖB 42 (1992) 213–219.

¹⁰ Халкокондилово дело има више издања, али су данас најчешће у употреби два, *Chalc*, и *Бонско издање* (Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum Libri Decem, ed. I. Bekkerus, Bonnæ 1843, са преводом на латински). Дело је преведено на румунски (Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, In romîneşte de V. Grecu, Bucaresti 1958), а прве три књиге и енглески језик (*N. Nicoloudis*). Постоји и превод VII књиге списа, посвећене опсади и паду Цариграда, у оквиру збирке преведених извора који говоре у паду Цариграда (*J. R. Melville-Jones*, *The Siege of Constantinople: Seven Contemporary Accounts*, Amsterdam 1972).

¹¹ *Chalc*, I, 2.

¹² *Reinsch*, *Kritobulos*, 301 верује да је, тако, Халкокондил не само познавао Критулово дело, већ да је чак из њега позајмио и извесне фразе.

¹³ О турским изворима Лаоника Халкокондила, *Baştav*, *Die Türkischen Quellen*, 34–42.

односи на старе Римљане или Латине Запада. Стога је, логично, код Халкокондила Ῥωμαίων βασιλεὺς западни цар, док само βασιλεὺς означава искључиво турског султана.¹⁴

Утицај Халкокондиловог великог узора,¹⁵ Херодота, препознаје се, поред многих појединости у структури, стилу и језику, и у основној идеји дела да је турско освајање Цариграда било освета за хеленско заузеће Троје.¹⁶ Исто тако, док се Херодот занимао превасходно за Персијанце, који су Хеленима најљући варварски противник, Халкокондила пажња поглавито је усредсређена на главног византијског варварског противника, а то су Османлије. Древни контраст Хелени–варвари код Халкокондила је представљен као велики сукоб између хришћанства и ислама. Он се одвија на читавом простору Средоземља, али и у његовом залеђу. Из тог разлога Халкокондил пише опширне екскурсе о различитим земљама и народима, на простору од централне Азије до Британских острва, онако како га приповест на њих наводи. Он, притом, користи архаичне етнониме и топониме. Ако су и употребљена модерна имена, додати су и њихови антички облици као објашњење.¹⁷

Код Халкокондила се запажа и религиозна индиферентност из готово незаинтересованог помињања питања уније и јереси, као и из описа ислама. Писца сабор у Ферари и Фиренци интересује више због личности Висаријона и Исидора Кијевског, а мање због догматских питања. Због тога, али нарочито због његовог схватања спреге τύχη и φρετή као правог узрока турских успеха и тријумфа, неки модерни истраживачи препознају ренесансни утицај, што Халкокондилово дело чини јединственим у византијској историографији XV века.¹⁸ Све поменуто, међутим, не спречава аутора да са оптимизмом посматра будућност грчког народа, што би се, према другим мишљењима, могло схватити као најраније сведочанство за μεγάλη ιδέα под турократијом.¹⁹

Георгије Сфранцис написао је Мемоаре, спис који, познат под називом *Chronicon Minus*, прати догађаје од 1413. до 1477. године.²⁰ Потку Мемоара чини дневник који је писао водио, те смо, стога, о његовом животу веома добро обавештени. Рођен 30. августа 1401. године, Сфранцис је био пореклом из угледне породице са Лемноса. Пошто су му родитељи умрли од куге 1416/17. године, он је ступио у службу најпре цара Манојла II (1418), а касније и његових синова

¹⁴ Hunger, Literatur, 486; Harris, Laonikos Chalkokondyles, 158.

¹⁵ Cf. A. Markopoulos, Das Bild des Anderen bei Laonikos Chalkokondyles und das Vorbild Herodotes, JOB 50 (2000) 205–216.

¹⁶ Chalc. II, 166–167.

¹⁷ Hunger, Literatur, 487–489.

¹⁸ Harris, Laonikos Chalkokondyles, 153–170.

¹⁹ Chalc. I, 2; Hunger, Literatur, 489.

²⁰ Сфранцисово дело има неколико издања, али су у употреби Сфранце, Cronaca (са преводом на италијански) и издање В. Греку (Georgios Sphrantzes, Memori 1401–1477, ed. V. Grecu, Bucarești 1966, са преводом на румунски), а преведено је на енглески језик (The Fall of the Byzantine Empire. A Chronicle by George Sphrantzes 1401–1477, trans. M. Philippides, Amherst 1980). За важнију литературу cf. Hunger, Literatur, 498. Његовим вестима посвећеним Србији бавио се Радућ, Георгије Сфранцис, 15–24.

Јована VIII и Константина XI Драгаша Палеолога (1428). Од 1424. године, када је, заједно са Луком Нотарасом, био део посланства које је са Муратом II, у име Цариграда, склопило мир, односно обновило вазалске обавезе, Сфранцис је учествовао у многим, разноврсним и важним, дипломатским мисијама, најпре у Драгашевој, а потом, по паду Цариграда, и у служби деспота Томе Палеолога. Као личност која је уживала готово неограничено лично поверење Константина Драгаша, Сфранцис је 1431. постављен за управника Патре, 1443. Селимврије, те 1447. године за управника Мистре. Јован VIII му је 1432. године доделио достојанство протовестијарнта, а Драгаш, опет, према пишчевим тврдњама, достојанство великог логотета.²¹ Приликом заузећа Цариграда Сфранцис је са породицом доспео у турско заробљеништво, одакле је 1. септембра 1453. године побегао деспоту Томи Палеологу на Пелопонез. И наредних година учествује у дипломатским мисијама. Кренуо је, 1454, за Србију, али није доспео на одредште, због првог похода Мехмеда II, предузетог исте године. После неколико путовања, на која га је принудила материјална нужда, у Венецију, на Крф и у Рим, Сфранцис је, заједно са супругом, 1. августа 1468. године ступио у један манастир на Крфу. Тешко болестан и скрхан бедом и болом за децом коју је, редом, сахранио, Сфранцис се, као великосхимник, упокојио око 1478. године.²²

За Сфранциса је ван сваке сумње Бог тај који у свом предзнању руководи судбином света. Бог се служи људима, па тако и Турцима, као инструментима своје намере. Са друге стране, Сфранцис познаје и злу срећу (τύχη), која делује у људском животу. Он је, такође, и непомирљиви противник Латина и црквене уније, а у попустљивом држању Византинца на унионистичком сабору у Ферари и Фиренци 1438–9. године, који одбацује патристско-политичким аргументима, а не догматским, види повод за опсаду и заузеће Цариграда 1453.²³

Најважнији и најчешће обрађивани проблем у вези са Мемоарима Георгија Сфранциса упућује на однос оба његова издата оквира, тзв. *Chronicon Maius* и *Chronicon Minus*. *Chronicon Minus*, како је речено, у основи чини Сфранцисов дневник, који бележи збивања између 1413. и 1477. године. Стога дело има изразити аутобиографски и хронографски карактер, прецизно је у детаљима и одбацује више историографске шиљеве. Интересовање аутора и његовог дела усредсређено је на Цариград и Мистру, заправо на породичну историју Палеолога. Са друге стране, *Chronicon Maius*,²⁴ шири верзија, која у четири књиге прати догађаје између 1258. и 1478. године, дело је Макарија Мелсина, митрополита Монемвасије, састављено између 1573. и 1575. године.²⁵ Ова компи-

²¹ Sfranze, Cronaca, 124; Moravcsik, Byzantinoturcica I, 151–154.

²² Hunger, Literatur, 495.

²³ Ibid. 497–498.

²⁴ Дело је издао В. Греку (Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos. Cronica 1258–1481, ed. V. Grecu, Bucarești 1966, са преводом на румунски), а делимично је преведено и на немачки језик (E. Ivánka, Die letzten Tage von Konstantinopel. Der auf den Fall Konstantinopels 1453 bezügliche Teil des dem Georgios Sphrantzes zugeschriebenen „Chronicon Maius“ (Byz. Geschichtsschreiber 1), Graz–Wien–Köln 1954).

²⁵ F. Dölger, Ein Literarischer und Diplomatischer Fälscher des 16. Jahrhunderts: Metropolit Makarios von Monembasia, Otto Glauning zum 60. Geburtstag, Leipzig 1936, 25–35, (= Byzantinische

лација настала је на темељу Сфранцисових Мемоара, али је аутор користио и Георгија Акрополита, Теофановог Настављача, Никиту Хонијата, Нићифора Григору, као и изворе XVI века, Манојла Малаксоса, хронике Доротеја Монемвасијског, те, можда и неке латинске изворе.²⁶

Дело Кривоцула са Имброса²⁷ једини је спис, потекао из пера византијских историчара XV века, који је сачуван као аутограф, а који се и данас налази на месту где је и настао, у Истанбулу, у библиотеци Топкапи сараја, где је све до 1859. године био непознат, пре свега, научној јавности.²⁸ Овај „учени историчар, османски рајетин и византијски родољуб“, како га је сликовито назвао Д. Р. Рајнш,²⁹ вероватно је рођен већ првих деценија XV века. Освајање Цариграда није преживео у престоници. Боравио је у свом завичају, на Имбросу, чији управник, одлуком турских власти, постаје 1456. године.³⁰ Када су Млечани запосели Имброс 1466, Кривоцул је побегао за Цариград, где је преживео кугу 1467. године. Изгледа да је тада изгубио наклоност Мехмеда II и можда отишао у неки манастир на Светој Гори. Година његове смрти није извесна, али се узима да се упокојио око 1470.³¹

Кривоцулове *Историје*, подељене у пет књига, прате догађаје од 1451. до 1467. године. Прва књига излаже збивања од доласка на власт Мехмеда II до пада Цариграда (1451–1453). У другој књизи (освајање Еноса, покоривање Србије, италијанско освајање Лемноса, Тасоса и Самотраке) догађаји између 1453. и 1457. су сажети на три године, јер аутор прећутно прелази преко борби у Србији 1454, неповољних по Турке, тако што не раздваја јасно године 6962. и 6963. од Стварања света. Трећа књига представља два похода против Пелопонеза и његово коначно покоривање (1457–1460), а четврта турско освајање Синопе и Трапезунта, устанак „Гета“ (Влаха), преузимање Лезбоса и поход

Diplomatik, 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner, Ettal 1956, 371–383); R. J. Loenertz, *Autour du Chronicon Maius attribué à Georges Phrantzes*, *Miscellanea Giovanni Mercati* vol. III, (Studi e testi 123), Città del Vaticano, 1946, 273–311; V. Grecu, *Georgios Sphrantzes. Leben und Werk*. Makarios Melissenos und sein Werk, BSI 26/1 (1965) 62–73; M. Carroll, *Notes on the Authorship of the „Siege“ Section of the Chronicon Maius of Pseudo-Phrantzes* Book III, Byz. 42, fasc. 1 (1972) 5–22; M. Carroll, *Notes on the Authorship of the „Siege“ Section of the Chronicon Maius of Pseudo-Phrantzes* Book III, Byz. 43 (1973) 30–38.

²⁶ *Hunger*, *Literatur*, 496. За важнију литературу *ibid.* 498–499. За однос компилације Макарија Мелесина, кратких хроника, Хронике о турским султанима и дела Франческа Сансовина, као и о његовим вестима о Србији уп. *Николић*, *Псеудо-Сфранцис*, 127–138.

²⁷ Пишчево породично име било је Кривоцул, док име Кривоцул уопште није византијског порекла, већ има класичне корене. Оваква промена имена била је веома популарна међу интелектуалцима тога доба, како у Византији (нпр. Лаоник Халкокондил и Георгије Гемист Плитон), тако и на Западу, *Reinsch*, *Kritobulos*, 299.

²⁸ *Reinsch*, *Kritobulos*, 297–298. Дело има више издања, али се углавном користи последње, *Critobulos*, а преведено је и на енглески језик (*History of Mehmed the Conqueror* by Kritooulos, trans. C. T. Riggs, Princeton University Press 1954).

²⁹ *Reinsch*, *Kritobulos*, 297–308.

³⁰ *Moravcsik*, *Byzantinoturcica* I, 262–264.

³¹ *Hunger*, *Literatur*, 500.

против Босне (1460–1464). Рат са Венецијом, други поход против Босне и покоривање Албанаца чине садржај пете, последње књиге (1464–1467).³²

Увод делу чини писмо посвећено Мехмеду II, у ком се аутор султану обраћа као αὐτοκράτορι μεγίστω, βασιλεῖ βασιλέων Μεχμέτει, εὐτοχεῖ, νικητῆ, τροπαίουχῳ, θριαμβευτῆ, ἀηττήτῳ, κυρίῳ γῆς καὶ θαλάσσης θεοῦ θελήματι,³³ односно низом тријумфалних титула, које су до тада припадале само цару Ромеја. То је у складу са његовим, али и схватањем широко распрострањеним у интелектуалним круговима његовог времена, о *translatio imperii*, од Асиро-Вавилонца, преко Египћана, Међана, Персијанаца, Грка и Римљана, до Турака Османлија.³⁴

Иако у потпуности пише са турске тачке гледишта, он не крије наклоност према сопственом народу (γένος), узимајући га у заштиту прекором упућеним његовим лошим господарима. Иако хвали свог јунака, султана, нема речи оправдања за његову окупацију. Кривоцул саосећа са патњама обичног народа и дивни се храброј и трагичној смрти последњег византијског цара. Као учењак, који је припадао интелектуалном кругу патријарха Геннадја Схоларија, Кривоцул је дело писао по угледу на своје античке узор, превасходно Тукидида.³⁵

Веома важну групу извора, као допуну вести поменутих византијских историчара, нарочито у бележењу прецизнијих детаља и, пре свега, хронолошких одредница, у чему ови наративни извори посебно оскудевају, заправо готово уопште не наводе, чине византијске кратке хронике. Иако су с почетка биле слабо запажене, седамдесетих година XX века су, пошто су се њихов број и издања увећали, трудом П. Шрајнера, добиле заслужено, тротомно критичко издање.³⁶ Први том чине, интегрално или у сачуваним фрагментима, текстови кратких хроника, други том садржи коментаре издавача, а у трећем тому налазе се преводи појединих хроника, допуне и додаци. Издавач их је класификовао у пет група: хронике читавог Царства, царске хронике, локалне хронике, хронике турских освајања и појединачне, изоловане хронике. П. Шрајнер је, притом, изнео мишљење да су кратке хронике бр. 60 а, 71 а и 72 а недвосмислено користиле, поред других извора, српске летописе, истичући културно-историјски значај те чињенице, која сведочи да се није преносило само из грчког, већ и у грчки.³⁷ С. Ђирковић је, поредећи српске летописе и византијске кратке хронике, био мишљења да су поменути кратке хронике

³² *Ibid.* 500.

³³ *Critobulos*, 3.

³⁴ *Reinsch*, *Kritobulos*, 306.

³⁵ *Hunger*, *Literatur*, 500–501; *Reinsch*, *Kritobulos*, 307–308.

³⁶ *Kleinchroniken* I, II, III. Њихов број, ипак, чини се, није коначан, те су истраживачи објављивали и оне које нису ушле у оквир поменутог издања, cf. *Mioni*, *Inedita cronaca bizantina*, 71–87.

³⁷ *Schreiner*, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, 50–51. Шрајнерова истраживања о зависности српских летописа и кратких хроника продубила је студија Б. Ферјанчића, у којој аутор прихвата тврдњу да су анонимни састављачи поменутих кратких хроника користили наше летописе, али томе додаје и аргументоване ставове да су употребљавали и неке друге, пре свега грчке (*Ферјанчић*, *Вести*, 145–170).

заправо дословни превод са српског на грчки. Он је отишао и корак даље, уверењем да су кратке хронике, као сведочанство о српским летописима, поуздан доказ да је оправдано трагати за првобитним „правим“ српским летописима, без икаквих родословних прерада, и да, у погледу међусобне зависности кратких хроника и летописа, треба рачунати са могућношћу повратног утицаја, тј. угледања на византијске кратке хронике о турским освајањима, које су имале уграђене српске елементе.³⁸

Најважнији српски извор, који бележи збивања из прве три деценије XV века, јесте драгоцено Житије деспота Стефана Лазаревића, потекло из пера Константина Филозофа.³⁹ Оно допуњава сву недореченост византијских, али и других извора који прате поменути период, поглавито када је реч о тешко документним догађајима из времена грађанског рата међу Бајазитовим синовима (1402–1413). Константин Костенечки био је Бугарин који је у Србију дошао између 1410. и 1413. године. Деспот Стефан Лазаревић га је прихватио и омогућио му да усаврши своје образовање на српском патријаршијском двору. Овај учењак се, са друге стране, истакао не само на педагошком и књижевном пољу, већ је, у служби српског владара, учествовао у различитим дипломатским мисијама, што сугерише да је врло добро био упућен у збивања о којима ће касније и писати. Константин Филозоф је умро после 1439, а Житије је написао између 1433. и 1439. године.⁴⁰ Важну допуну његовим вестима пружају и подаци српских летописа,⁴¹ који су, како је већ помињано, превођени, прилагођавани и укључивани у бројну породицу хроника турских освајања.⁴²

Важно врело сазнања о историји Србије последњих неколико деценија њеног постојања, те такође и ширег простора Балкана, представљају турски извори, превасходно као допуна претходно наведенима. Ово утолико пре што су најстарије османске писце, али и сведочанства очевидца, те, по свој прилици, и нека документа, користили и византијски историчари. То се, за сада, поуздано зна за Дуку⁴³ и Халкокондила.⁴⁴ Чини се да су међусобни историографско-стилски утицаји византијских и турских дела посећени повести овог периода тема која није исцрпљена и која завређује пажњу неких будућих истраживања. За разлику од византијских историчара, чија је пажња усредсређена на догађаје који су, постепено, довели до пропасти Византије, турски историографи су их бележили посматрајући их, међутим, кроз призму успона моћи Османлија. Тако су турски извори не само допуна, већ и својересни „надзор“ вести које су примарна тема ове књиге. Стога су старе османске хронике, списи Ашикпашезадеа, Неширија и Садедина, анали из времена султана Мурата II, те исправе појединих

³⁸ Ђирковић, Српски летописи, 101–107.

³⁹ Константин Филозоф; Житије (прев. Л. Мирковић).

⁴⁰ ИСН II, 330–332 (Д. Богдановић).

⁴¹ Издање српских летописа природно је Љ. Стојановић (Родослови и летописи).

⁴² Ђирковић, Српски летописи, 107.

⁴³ Hinger, Literatur, 492.

⁴⁴ Зависност Халкокондиловог дела од појединих турских извора утврђено је *Vaştav*, Die Türkischen Quellen, 34–42.

османских владара били врло корисни за моје истраживање.⁴⁵ У том смислу су посебно значајна и два модерна историографска дела. Прво је студија М. М. Александреску–Дерска, према мишљењу савремених истраживача,⁴⁶ још увек најбољи приказ битке код Ангоре.⁴⁷ Дело је драгоцено и стога што се, између осталог, темељи и на вестима многобројних турских извора. Из истог разлога је било врло корисно и друго дело, које представља преглед османске историје између 1300. и 1481. године, аутора К. Имбера.⁴⁸

Као доминантне трговачке и, уопште, пословне силе у умирућем византијском свету XV века, прагматичне италијанске републике буду су пратиле збивања на овом простору и још педантније их бележиле. У томе је најревноснија била Венеција. У извештајима, који су марљиво нотирали сваку, и најмању, промену у политичком односу снага на Леванту, сачуване су значајне посредне, али и сасвим директне вести и о збивањима у Србији овог доба.⁴⁹ Важне појединости забележене су и у најранијим извештајима петорнице Млечана, посвећеним бици код Ангоре.⁵⁰

Чини се да је, на крају, умесно нагласити и значај дела С. Новаковића⁵¹ и М. Спремнића,⁵² која представљају најпотпунију савремену слику историје Србије прве половине XV века.

2. ОД КОСОВА ДО АНГОРЕ

Као што је К. П. Мачке, пишући о последицама битке код Ангоре, констатовао колико дуго је „трн овог пораза био забијен у турско месо“, послуживши принцу Муси, а касније и султану Мехмеду Освајачу да оптуже Византинце како су за то директно одговорни,⁵³ тако је у збивањима која ће уследити, те у изворима на основу којих их познајемо и, коначно, током читаве српске историје, битка на Косову из 1389. године оставила неизбрисив печат.⁵⁴

⁴⁵ Giese, Anonymen Chroniken; Ашикпашезаде; *Елезовић*, Огледало света; Садедин; Annals of Murad II; *Wittek*, Urkunden.

⁴⁶ *Matschke*, Die Schlacht, 9.

⁴⁷ *Alexandrescu–Dersca*, Timur.

⁴⁸ *Imber*, Ottoman Empire.

⁴⁹ *Thiriet*, Régestes; *Thiriet*, Délivrations.

⁵⁰ *Alexandrescu–Dersca*, Timur, Annexе, 125–140; *Милинчевић*, Грађа, 119–128.

⁵¹ *Новаковић*, Срби и Турци.

⁵² *Спремнић*, Деспот Ђурађ.

⁵³ *Matschke*, Die Schlacht, 12.

⁵⁴ Литература, старија и новија, о боју на Косову веома је обимна. За старију литературу уп. *Ђирковић*, Допуне, 470. За одјек у византијским и поствизантијским изворима уп. *Н. Радојичић*, Грчки извори, 163–175; *С. Ђирковић*, Димитрије Кидон о Косовском боју, ЗРВИ 13 (1971) 213–219; *Ферјанчић*, Вести, 145–172; *Р. Радућ*, *Д. Корач*, Занемарени подаци грчких извора о бици на Косову 15. јуна 1389. године, Свети кнез Лазар. Споменница о Шестој стогодишњици косовског боја 1389–1989, Београд 1989, 237–248; Косовска битка у историографији, Зборник радова књ. 11, Историјски институт, Београд 1990.

Бертрандон де ла Брокијер, изасланик бургундског војводе Филипа Доброг је, на свом пропутовању по Истоку, боравећи, између осталог, и на двору Мурата II 1433. године, приметно какав је траг Косово оставило на Турке, бележећи да „... је обичај да никакав изасланик никад не разговара са рећеним господарем (Muratom) otkako је један изасланик Србије убио његовог деди, stoga што нико није хтео да има милости према рећеним (становницима) Србије, него је хтео да их има на милост и немилост као робове. I да би ослободио људе и земљу ropства, он уби рећеног Турчина пред његовим људима, док је са њим разговарао, па и сам би убијен“.⁵⁵

Иако се сматра да је турска победа над одредима краља Вукашина и деспота Јована Угљеше, на реци Марици, 26. септембра 1371. године, била камен темељац на путу турској владавини југоисточном Европом,⁵⁶ она није разорила српски државни организам. Делови некадашњег пространог Душановог царства у Македонији и Тракији, области браће Драгаш и краља Марка су, поред Византије, постали турске вазалне области.⁵⁷ Међутим, у унутрашњости полуострва, на простору готово читавог слива трију Морава, кнез Лазар Хребљановић успео је да учврсти своју власт и постепено се наметне за најмоћнијег међу преосталим обласним господарима. Он је проширио утицај и ван граница своје државе. Локалне моћнике из околних крајева, као што су Вук Бранковић и Ђурађ II Страцимировић, везао је за себе стварањем неке врсте алијансе базиране на породичним везама, а остарелим преко бракова својих кћери.⁵⁸

Византија је, како је већ поменуто, доспела у зависност од турског емира после 1371. године. Нада, коју је 1366. пробудно поновни долазак Галипоља под власт Царства, замрла је 1376. године, када је овај стратешки важан град, поново доспевши у руке Османлија, био заувек изгубљен.⁵⁹ Логична последица тога била је и коначни пад Једрена, најкасније 1376/7. године.⁶⁰ Без успеха су била и дугогодишња настојања василевса Јована V да обезбеди било какву помоћ са Запада. Његов син Манојло, који је, као вазал, месецима пратио Мурата по Малој Азији, тајно је отишао у Солун, октобра или новембра 1382. године,

⁵⁵ Врокијер, 101. Хроника о турским султанима, извор анонимног аутора из XVI века, бележи да су Турци, после Муратовог убиства на Косову, увели пропис по којем су султанови људи држали за обе руке сваког изасланика који му је приступао (Zoras, Хроникон, 27, 36–28, 1), у шта, чини се, пре свега на основу ове Брокијерове вести, неосновано сумња S. Baştar, Les sources d'une histoire de l' Empire Ottoman rédigée par un auteur anonyme grec (1374–1421), Belleten 21, no. 81 (1975) 162–163.

⁵⁶ Остјарогорски, Византија, вазална држава, 377–389; Matschke, Das Kreuz, 70.

⁵⁷ ИСН II, 22, 23, 28 (P. Михаљчић). Византија је, верује се, иако није учествовала у овом сукобу, постала турска вазална држава, уп. Остјарогорски, Византија, вазална држава, 377–389; Ђурић, Сумрак, 16–17. Има, међутим, мишљења да Константин Драгаш, ако је уопште био у зависном положају према турском султану, то свакако није био пре битке на Косову у оном степењу у ком то сугерише његова даровница манастиру Ватопеду из октобра 1393. године, Живојитовић, Драгаши и Света Гора, 53–54.

⁵⁸ Шуца, Приповести, 96. Детаљно о браковима Лазаревих ћери уп. М. Пурковић, Кћери кнеза Лазара, Београд 1996.

⁵⁹ Ferjančić, Maksimović, Vizantija i Turci, 29.

⁶⁰ Рађић, Време Јована V, 342, где је наведена и обимна литература везана за проблем хронологије турског освајања Једрена.

одакле је покренуо офанзиву против Турака.⁶¹ Његови успеси, привремено за- поседање југоисточне Македоније са Сером и Халкидикија са Атосом,⁶² брзо су избледели са појавом турске војске у Македонији, која је најпре, заузимањем Битоља и Прилепа, стегла обруч око Сера, те је 19. септембра 1383. године освојила сам град. Почетком новембра исте године започела је опсада Солуна, а Турци су га освојили априла 1387. године.⁶³ Отпор Солуна, који је трајао готово три и по године, одиграо је одређену улогу у хронологији турског освајања Балкана. Иако је Мурат повремено био заузет ратовањима у Малој Азији, Турци су, способни да ратују истовремено на два фронта, 1385. године продрили до земље Балшића, заузели Софију, а 1386. године и Ниш. Међутим, док се Солун држао, турски емир није лично повео ниједан велики поход на стратешки чвор Балканског полуострва, српског држава, што није било случајно. Без обзира на то колико су у том тренутку биле немоћне снаге Манојла Палеолога, он није смео да буде остављен у позадини једног изузетно важног похода на север.⁶⁴

Да је битка на Косову, која је уследила, била преломни моменат у даљој историји Балканског полуострва, био је утисак и византијских историчара, пре свега Дуке и Халкокондила. Управо приповешћу о току и последицама овог боја Дука започиње основну тему свог дела — успон Турака и пропаст Византије. Мурату, који је, поставши господар трачких градова, опсео Једрене и заузео читаву Тесалију изузев Солуна, те тако, држећи готово све земље Ромеја, приспео Трибалима, супротставно се Лазар, тадашњи краљ Србије, син краља Стефана, сакупивши сву силу која се налазила под његовом контролом.⁶⁵ У том сукобу, приповеда Дука, пали су многи са обе стране, али се, јунаштвом и делом које је учинио, посебно истакао један младић, српски великаш, храбар и смео као ниједан од осталих тада. Он је успео да се пробije у средину турског бојног реда, тврдећи да је пребеглица и захтевајући да разговара са Муратом, како би султан победно у бици, што је био и разлог његовог дезертерства. Пошто је, на Муратов знак, успео да му приступи, испод срца му је бодежом задао ударац. Он сам, потом, био је раскомадан од стране Муратових људи. Турци су, како би спречили расуло у својим редовима, поставили шатор у центар борбених формација, а унутра полумртвог Мурата, и наставили да се боре као бесни пси. Срби су, са друге стране, занемарили велико дело које је за њих учинио храбри младић и, очајавајући, малодушно су се опирали, те се битка тако примакла крају. Лазар је са већином својих племића био заробљен. Турци су их одвели у шатор где је Мурат био на издисају и посекли их. Тако су и они и Мурат заједно

⁶¹ О Манојловој владавини Солуном cf. G. T. Dennis S. J., The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382–1387, Rome 1960.

⁶² Рађић, Време Јована V, 359.

⁶³ Kleinchroniken II, 332–333.

⁶⁴ Ferjančić, Maksimović, Vizantija i Turci, 31.

⁶⁵ „... ὁ τότε τὴν Σερβίαν κραλεῖσθαι Λάζαρος, υἱὸς Στεφάνου τοῦ κράλη Σερβίας“, Ducas, 35. Дука, у складу са традиционалним византијским поимањем хијерархије владара и држава, Стефана Душана не признаје за цара, већ му додељује титулу краља (κράλης), као и Лазару, за кога погрешно верује да је Душанов син (Ducas, 35, 49–51), Николић, Српска држава, 485–6.

отишли у смрт.⁶⁶ Бајазит, Муратов млађи син, користећи ситуацију, убио је брата и био поздрављен као владар Турака. Он је, после смрти Лазара и Мурата, прво Србе начинио поданицима и наметнуо им плаћање данка, узимајући таоце и правећи уговоре, по којима је Лазарев син Стефан, кога је после битке поставио за краља Србије (*ὁν καὶ κράτην ἢ Σερβία*),⁶⁷ са својом војском био принуђен да прати Бајазита где год овај ратује, његова сестра дата је Бајазиту за жену, а сам емир узео је „довољно“ таланата сребра из рудника Србије. Тако су Срби по уговору постали потчињени Турцима.⁶⁸

И Халкокондил, као у ретко којој вести која се тиче Србије, доста простора посвећује Косовској бици. Он наводи две верзије које је чуо — турску и грчку. Према турској верзији, Мурат је поразно Лазареве трупе, али га је, док их је гонио, убио један Србин, пешак, копљем, док је покушавао да побегне. Грчка верзија, међутим, приповеда да се Мурат налазио на борбеној линији кад је умро. Убио га је један врло храбар човек, по имену Милош (*Μηλόσην*), који је по сопственој вољи желео да начини највеличанственију жртву која је икад учињена. Прича се, приповеда Халкокондил, да је он питао Лазара (*ὄλο Ἐλεαζάρου τοῦ ἡγεμόνος*) шта жели да му се поклони. Наоружан је одјашао према Муратовом логору, као да мења страну, а Мурат се, видевши га, понатао да овај долази како би се прикључио његовим трупама. Наредно је својим људима да му дозволе да приђе и каже шта жели. Кад се Милош приближио емирским одајама, зграбио је копље и јурнуо на њега са највеличанственијим бесом за какав је, према сопственим речима, историчар знао. Убио је Мурата и истовремено сам храбро умро. Када је Мурата убио Трибал, његови дворани (*ἐν ταῖς βύραις ὄντες*) Бајазита су учинили владарем. Чим је преузео власт, послао је по брата Јакуба, који је убрзо убијен. Са њим је поступљено оноко како су цареви (*βοσιλεύσιν*) тог народа по обичају чинили са браћом — давили су их, да их не би убијали мачем и тако им проливали крв. Чим је преузео власт, Бајазит је поставио трупе у бојни ред и натерао Србе у бег. Они су изгубили много војника у бици. Бајазит је, у сваком случају, узео власт и однео славну победу против својих непријатеља. Потом је разорно читау земљу Трибала, узео многе заробљенике, организовао управу на начин који је сматрао најбољим и потписао мир са Хеленима. Начинио је мир са владарима Македоније и населио је Скопље. Писац се не приклања ниједној од верзија које наводи, истичући да свако треба да мисли о тим стварима како хоће.⁶⁹

На обојницу поменутих византијских историчара очигледно је највећи утицак оставила Муратова смрт, те чин храброг Србина, као пожртвованог тираноубице.⁷⁰ Иако ниједан од њих не приповеда готово ништа о самом току боја,

⁶⁶ Ducas, 37.

⁶⁷ Доследан у употреби одговарајућих титула за поједине владаре, сходно њиховом рангу у хришћанској хијерархији држава, Дука Стефана Лазаревића назива краљем, сматрајући да је то титула која приличи српским владарима. После 1402. године, писац га правилно и прецизно назива деспотом. *Николић*, Српска држава, 485–86.

⁶⁸ Ducas, 37–39.

⁶⁹ Chalc. I, 49–51; 53–55.

⁷⁰ *Радојичић*, Грчки извори, 173.

из ових вести се јасно види каква је судбина задесила подједнако и Србе и Византинце. Дука тврди да су Турци најпре Србе потчинили својој власти, а нешто касније бележи и да је цар Јован V, пошто није добио никакву подршку ниједног од краљева или аристократа или демарха (*ἐκ τινός τῶν ῥηγάδων ἢ τῶν ἀριστοκρατοῦντων ἢ τῶν δημοκρατοῦντων*), пристао на Бајазитов захтев да му плаћа годишњи трибут и шаље једног од синова да га са 100 војника прати у ратовима.⁷¹ Халкокондил бележи да је, пошто је победио на Косову, Бајазит најпре организовао своју власт у Србији, потом потписао мир са Византинцима (*καὶ Ἑλλησι σπονδὰς ἐποιήσατο*), а затим то исто учинио са владарима Македоније, населивши Скопље.⁷² Редослед његовог излагања, иако непрецизан и без много детаља, у складу је са редоследом збивања која су, према сведочењима неких других извора, уследила. Већ у периоду између јуна 1391. и јануара 1392. године, Манојло II Палеолог је као вазал пратио Бајазита који је у то доба ратовао против турских емира у области Црног мора.⁷³ У једном од писма насталих у овом периоду, датованом у зиму 1391. године и упућеном Димитрију Кидону, цар Манојло је забележио како су Срби, али и Бугари и Албанци (*Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν καὶ Ἰλλυριῶν*),⁷⁴ који су се тада налазили у Бајазитовој војсци, немилосрдно убијали све што им се нашло на путу, верујући да тако кажњавају Турке за све што су од њих у прошлости пропатили и да се свете у Христово име.⁷⁵ Са друге стране, зна се да су Турци освојили Скопље почетком 1392. године, а у повељи Хиљандару из новембра исте године Вук Бранковић је обзнано да је склопио мир са њима.⁷⁶

Како су то пре свега осетили, а потом и забележили и поменути византијски историчари, прилике на Балкану су се у многоме погоршале са Бајазитовим ступањем на османски престо. Он је радикално поштрнуо очеву политику према хришћанима, пре свега даљим присташама и освајањима, али и уплитањем у династичке сукобе међу Палеолозима. Турци су, коначно, после ликвидације српске војне моћи на Косову, могли да планирају и заузимање самог Цариграда, који је помњаним збивањима постепено бивао све више изолован од остатка хришћанског света.⁷⁷ Нови султан, због енергичности и брзине којима је у дело спроводио своје науме назван Муњевити, није толеришао невољности и непослушности својих вазала. У настојањима да у што већој мери централизује своју власт, на свим просторима на којима се она у било ком

⁷¹ Ducas, 39, 75.

⁷² Chalc. I, 54. *Reinert*, *The Palaiologoi*, 295–6 мишљења је да је до краја 1389. године морало доћи до обнове вазалских односа између Палеолога и Бајазита.

⁷³ О Бајазитовим ратовима у Малој Азији после Косова cf. *E. A. Zachariadou*, *Manuel II Palaeologus on the Strife between Bayezid I and Kādi Burhān al-Dīn Ahmad*, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 43/3 (1980) 471–481.

⁷⁴ Манојло овде, у духу класичне учености, помиње Србе као Трибале, јер се подразумевало да би учени језик којим се пише морао бити разумљив за Тукидидове савременике, у чије време се за Србе није знало, *Dennis*, *Letters*, XIX.

⁷⁵ *Ibid.* 43–45.

⁷⁶ ИСН II, 51 (*С. Ђурковић*).

⁷⁷ *Ferjančić, Maksimović, Vizantija i Turci*, 31.

смыслу осећала, неке од њих покушао је и да елиминира, како то сугеришу вести које се односе на чувени састанак одржан у Серу, најкасније октобра 1393. године.⁷⁸

То искуство нагнало је василевса Манојла II да промени свој однос према Османлијама. Наиме, Манојло је на почетку своје владавине доследно наставио да спроводи политику свог оца — политику мира са Турцима. После састанка у Серу, цар је увидео да она више не користи Царству, које су штитили практично само још бедеми Цариграда. Византија се нашла пред избором између отпора Турцима или потпуне капитулације. Политика Јована V, коју је до тад спроводио и његов син, доживела је потпуни неуспех.⁷⁹ Промена политичког курса у Цариграду је, опет, Бајазиту I дала могућност да отворено испољи своје претензије на „царицу градова“. Септембра 1394. године султан је започео осмогодишњу опсаду византијске престонице. Да невоља буде већа, у томе је узео учешћа и Јован VII Палеолог.⁸⁰ Емир је био чврсто уверен да ће заузети град, те је чак испланирао да од Св. Софије начини своју палату.⁸¹ Цариградски бедеми су, међутим, и овог пута оправдали своју репутацију неосвојивих, што је емира нагнало да започне дуготрајну опсаду. Он сам предузимао је друге акције. Започео је, наиме, освајање Пелопонеза.⁸²

Не дајући ни себи ни онима које је угрожавао нимало предаха, Бајазит је већ наредне године окупио своје вазале, у намери да се супротстави угарском краљу Жигмунду Луксембуршком, заративши са његовим штићеником, влашким војводом Мирчом. У редовима турске војске налазили су се тад и краљ Марко, господин Константин Драгаш и кнез Стефан Лазаревић. Сукоб се збио на Ровинама, 17. маја 1395. године. Бајазит је био поражен, у боју су погинули краљ Марко и Константин Драгаш, а Стефан Лазаревић је успео да се спаси бекством.⁸³

Одушевљеност турским поразом на Ровинама, пре свега на западу Европе, довела је до оживљавања идеје крсташког рата против неверника и њиховог протеривања са континента. Наиме, мисао о потреби покретања новог крсташког похода јавила се на Западу много раније. Неку врсту манифеста и инспи-

⁷⁸ Chal. I, 74–76. Поред Халкокондила, састанак у Серу помињу још и сам цар Манојло II у Посмртном слову брату Теодору (Manuel II Palaeologus Funeral Oration on his Brother Theodore, ed. J. Chrysostomides, Thessalonike 1985, 137), Константин Философ (266–269), Псеудо-Сфранцис (Pseudo-Phrantzes, 198) и Хроника о турским султанима (Zoras, Хроникџн, 34–36). За ову, прецизнију, хронологију састанка у Серу залаже се Живојиновић, Драгаш и Света Гора, 54, нап. 102. С. Ђурковић, Поклад 159–161 пружа могућност да су, иако о томе нема децидног помена у изворима, састанку присуствовале и неке друге личности. О могућем присуству Вука Бранковића састанку у Серу уп. М. Шуца, Вук Бранковић и састанак у Серу, ЗРВИ 45 (2008) 253–266.

⁷⁹ Barker, Manuel II, 98, 121.

⁸⁰ Мешановић, Јован VII, 87–88.

⁸¹ Barker, Manuel II, 140.

⁸² Ђурпић, Сумрак, 85. Barker, Manuel II, 123, смешта почетак опсаде у пролеће поменутог године, што је, према Ђурићевом мишљењу, сувише рано.

⁸³ ИСН II, 54 (С. Ђурковић); Ђурпић, Сумрак, 88.

рације дало јој је дело Филипа де Мезијера, „Сан старог ходочасника“. Оно је објављено 1389. године, када се одиграла и битка на Косову, и представљало је приказ једног имагинарног поклоничког путовања, кроз које је аутор свом суверену, француском краљу Шарлу VI, образложио нужност нове крсташке војне, са новом организацијом и новим моралом. Иако су конкретне припреме за поход започеле 1392, импозантна хришћанска војска окупила се под Будимом крајем јула или почетком августа 1395. године.⁸⁴ Жигмунд Луксембуршки, чија је краљевина српским поразом на Косову директно била изложена турској опасности, успео је да за предстојећи сукоб са Османлијама окупи велики број ратника из многих европских држава. Процењује се да је војска, састављена од Угара, ритера из Француске и Бургундије, Немачке, Енглеске, Влашке и најамника из Чешке, Пољске, Шпаније и Италије, бројала између 60 и 100 хиљада људи.⁸⁵ У бици код Никопоља, 25. септембра 1396. године,⁸⁶ Турци су страховито поразили ову мешовиту војску, до тада неупућену у начин ратовања противника. Забележено је да се кнез Стефан Лазаревић истакао у боју и успео да обори угарску заставу. Султан га је за то наградио, уступивши му после битке код Никопоља већи део области Вука Бранковића, који је скончао као Бајазитов заточеник 6. октобра 1397. године.⁸⁷

Турци су после битке опустошили околне угарске области и, нарочито, Земун и Мигровицу. То, међутим, није било све. Они су после победе под Никопољем освојили Видинску Бугарску, а цар Иван Страцимир најпре је заробљен, те потом убијен. Атина је привремено заузета 1397. године. Аргос је опљачкан 2. априла 1397, а током лета исте године 60 хиљада Турака пустошило је Пелопонез.⁸⁸

Ову агресивну политику осетно је и Цариград, који је од лета 1395. па све до лета 1397. године успео да одоли жестоцим турским нападима, а који су управо у наведеном периоду били веома интензивни.⁸⁹ Притиснута са свих страна, Византија је по читавом хришћанском свету тражила помоћ, за коју је, заузврат, стављана у изглед и унија Цркава.⁹⁰ Међутим, у ромејску престоницу стигли су једино 12 хиљада златних франака и одред од 1000 људи под командом маршала Бусикоа, које је послао француски краљ Шарл VI.⁹¹ Бусико је

⁸⁴ Matschke, Das Kreuz, 79–80, 83, 87.

⁸⁵ ИСН II, 56 (С. Ђурковић); Ђурпић, Сумрак, 47, нап. 87.

⁸⁶ О бици на Никопољу уп. 1396 Никопољската битка в сџдбата на България, Балканите и Европа, сџстав. В. Гюзелев, София 1999.

⁸⁷ ИСН II, 58 (С. Ђурковић).

⁸⁸ Ђурпић, Сумрак, 90.

⁸⁹ О првој османској опсади града cf. Gautier, Un récit inédit, 100–117; D. Bernicolas-Hatzopoulos, The First Siege of Constantinople by the Ottomans (1394–1402) and its Repercussions on the Civilian Population of the City, Byzantine Studies/ Etudes Byzantines 10/1 (1983) 39–51, као и N. Necipoğlu, Economic Conditions in Constantinople during the Siege of Bayezit I (1394–1402), Constantinople and its Hinterland, ed. C. Mango, G. Dagron, Aldershot 1995, 157–167.

⁹⁰ O. Halécki, La Pologne et l'Empire byzantin, Byz. 7/1 (1932) 41–67; Barker, Manuel II, 150–160; Ђурпић, Сумрак, 90.

⁹¹ О мисији маршала Бусикоа cf. Livre des faits du bon messire Jean le Maingre, dit Bouciquaut, Maréchal de France et Gouverneur de Jennes, éd. J. A. C. Buchon, Paris 1836.

са војском приспео у Цариград у лето 1399. године, али је, упркос неким успешним мањим окршајима са Турцима под зидинама града, саветовао цару Манојлу II да сам пође на Запад и покуша да обезбеди помоћ за своје Царство.⁹²

Пре него што ће започети своје троипогодишње путовање по западној Европи, василевс је, проценивши да је то ипак најразумнија одлука, изгладно односе са синовцем, Јованом VII, у намери да му, током свог одсуства, повери управу над Цариградом. Могућност, која непосредно пред окршај код Ангоре умало није постала и извесност, да, током његовог боравка у западној Европи, Јован VII преда престоницу Турцима, била је једнака могућности да је Турци сами заузму. Сумњичавост према синовцу цар је показао и тиме што је, за сваки случај, читаву своју породицу послао брату Теодору у Мореју. Манојло II се из Цариграда пут Запада отиснуо 10. децембра 1399. године.⁹³ Током свог путовања посетио је Венецију, Падову, Вићенцу, Павију, Милано, Париз и Лондон. Иако нигде где је боравио није добио ништа осим дивљења и празних обећања, верује се да би и даље остао на Западу, не губећи наду да ће му се труд у потрази за помоћи ипак исплатити, да га вести о изненађујућем расплету догађаја код Ангоре нису нагнале да се врати у Цариград, у који је приспео 9. јуна 1403. године.⁹⁴

Јован VII је, са друге стране, на почетку своје управе Цариградом, био спреман на велике уступке Бајазиту I, па и на предају града, у замену за неку област у Румелији или чак, према неким вестима, за Мореју.⁹⁵ Од јесени 1400. године, међутим, он полако мења став, пре свега захваљујући Тимуровим успесима. Наиме, Јован VII је покушао да, заједно са Ђеновљанима из Пера и млетачким баилом у Цариграду, добије од Бајазита неке приморске градове у околини престонице. Има претпоставки да је од тога одустао јер су се у том тренутку, 1401. године, у Цариграду појавили Тимурови посланици.⁹⁶ Они су стигли непосредно пре Тимуровог писма упућеног Јовану VII, а састављеног маја 1402. године. Њихов споразум је постигнут пред лето 1402. године, што се тумачи као Јованово принудно прихватање иницијативе Манојла II и његових савезника са Запада.⁹⁷ Међутим, разумевање нејасне политике царевог синовца још више компликују и писмо које је 1. јуна 1402. године послао енглеском краљу Хенрију IV, у коме тражи помоћ, као и готово истовремено посланство византијских архоната, упућено у Котијеј, које је имало за циљ да преда султану

⁹² Barker, Manuel II, 162–163; Ђурић, Сумрак, 91.

⁹³ Ђурић, Сумрак, 94–95.

⁹⁴ Barker, Manuel II, 171, 199, 237; Ђурић, Сумрак, 108–109, нап. 41.

⁹⁵ Ducas, 85, 89; Jorga, Notes I, 105–106. Забележено је и да је Јован VII учествовао са Турцима у нападу на Корон и Модон марта 1401. године, Thiriet, Régestes II, 15, по. 1007; Ђурић, Сумрак, 116–117.

⁹⁶ Alexandrescu-Dersca, Timur, 18–19; Barker, Manuel II, 212, 504–509; Ђурић, Сумрак, 117, 122 мишљења је да је Јован VII Тимура обмањивао, јер је, иако се Татарињу обавезао да ће спречавати прелазак Турака у Европу, заједно са Ђеновљанима из Пера управо то чинио после битке код Ангоре. Млечанин Ђирадо Сагрело је забележио да су Ђеновљани прекинули споразум, не помињући учешће Византинаца (Милнчевић, Грађа, 125).

⁹⁷ Мешановић, Јован VII, 99–100.

кључеве византијске престонице.⁹⁸ Како било, становници Цариграда, на који је Царство готово било сведено, преживљавали су агонију у ишчекивању расплета догађаја, исцрпљени дугогодишњом опсадом, глађу, политичким превртањима и страхом.⁹⁹

У Србији је, после Косова, може се слободно рећи, зачет сукоб између Лазаревића и Бранковића, утемељен на опречним визијама будућности, посматране преваходно, што је била сушта политичка реалност, кроз односе према Турцима. Кнегиња Милица је, штитећи интересе својих малолетних синова, уз подршку Цркве, пристала на сарадњу са њима. Томе је допринео и напад који је угарски краљ Жигмунд у јесен 1389. године предузео против Србије, освојивши градове Борач и Честин у Гружи. Са друге стране, Вук Бранковић је покушао да избегне зависност од Турака, што му и полази за руком до 1392. године. Има индиција да је чак покушао да се споразуме са Угарском, на иницијативу краља Жигмунда, али се не знају ни околности нити евентуални резултати преговора.¹⁰⁰ Иако је од 1392. године Вук Бранковић турски вазал, чини се да је и даље био непослушан, јер ни он лично, а ни његови одреди, нису учествовали у бици на Ровинама. Бајазит је, како је већ поменуто, Бранковићу одузео област и њен већи део доделио кнезу Стефану Лазаревићу. Стратешки важне тачке Вукове области задржали су Турци, на малом простору остала је његова жена Мара са синовима, а сам Вук је постао Бајазитов сужањ, што је остао до смрти 1397. године.¹⁰¹ Област је султан вратио Вуковим синовима непосредно пред битку код Ангоре, сматра се, после 15. марта 1402. године.¹⁰² Бајазит је настојао да сакупи што већи број војника пред судар са Тимуром, те је вероватно из тог разлога Вуковим наследницима и вратио очеве територије. Како ће се и показати, у бици код Ангоре учествовали су и Стефан и Вук Лазаревићи, али и Ђураћ и Гргур Бранковић¹⁰³, предводећи сопствене војне одреде као испомоћ Османлијама.

А византијски извори су се, после Косова, не помињући њихово учешће ни на Ровинама нити на Никополу, за Србе живо заинтересовали тек у бици код Ангоре.

⁹⁸ Ђурић, Сумрак, 118; Мешановић, Јован VII, 98–100.

⁹⁹ Мешановић, Јован VII, 96; Радић, Страх, 226–229.

¹⁰⁰ ИСН II, 47 (С. Ђирковић).

¹⁰¹ ИСН II, 58 (С. Ђирковић).

¹⁰² Динић, Област Бранковића, 20.

¹⁰³ Најмлађи Вуков син, Лазар, остао је са мајком, Сиремид, Деспот Ђураћ, 51.

II. ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ

1. БИТКА КОД АНГОРЕ 1402. ГОДИНЕ

*Οὗτός ἐστιν ὁ πρὸ μικροῦ διασκευνύων
τὰς ἡμετέρας γυναῖκας, εἰ μὴ ἀντιπαραταξόμεθα;*
Ducas, 101.

Тимур (Гвоздени), Тимур Ленк, односно Тимур Ђопави, на Западу познат као Тамерлан, био је један од највећих освајача у историји.¹⁰⁴ Пореклом из бочне линије једне мале турске династије, успео је да створи моћно царство, које се могло поредити са Џингис-кановим, управо са намером да исто поново оживи. Владао је простором између Кинеског зида на истоку, срца Русије на северу, Медитерана на западу и египатских граница на југу. Контролисао је разгранату обавештајну службу коју су чинили путници свих врста, а посебно дрвниши, па је тако имао потпуне податке о снази и плановима, уређењу у градовима и збивањима па дворовима у другим земљама.¹⁰⁵ Након потчињавања централне Азије и Златне хорде у Јужној Русији, предузео је поход на Индију 1398. године. Пошто је 1380. прегазно Месопотамију и Сирију, 1400. године је заузео Багдад, па одатле напада турске државнице у Малој Азији. Ту му прилазе турски емири које је Бајазит I лишио њихових области и подстичу га да османском владару објави рат. Он то и чини, користећи као повод то што је Бајазит I заузео области у северо-источној Анадолији, које су се некада налазиле под влашћу монголских управника. Кренувши из Багдада у Малу Азију, освојио је Сивас (Севастеју) 1400, исте године кад је заузео и Багдад. Опсада Сиваса била је крвава.¹⁰⁶ Хришћани града су допали ропства, а освајач је погубио најхрабрије браноце, да остале не би заразили храброшћу, те такође и све губавце, да то не би учинили својом бољешћу. Том приликом Тимур је заробио и Бајазитовог сина Ертогрула, кога је неко време водио са собом, а потом га је погубио.¹⁰⁷ Одатле се окренуо Сирији и освојио је Алепо и Дамаск. Све ово је, природно, изазвало жестоку реакцију

¹⁰⁴ О Тимуру cf. PLP no. 27565; ODB, 2088 (S. W. Reinert); LM 8, 794 (H. Guckenjan).

¹⁰⁵ Hammer, *Historija turskog carstva*, 90.

¹⁰⁶ Опсада града је трајала од 10. до 26. августа 1400. године, Kleinchroniken II, 367.

¹⁰⁷ Chalc. I, 136–138; Hammer, *Historija turskog carstva*, 92.

османског владара. Након међусобних размена порука, у којима је настојао да Бајазит ограничи на сопствене границе, подсећајући га да његова стварна брига треба да буде Свети рат против неверника и захтевајући враћање анадољских државица њиховим емирима, он напада.¹⁰⁸

Млечани су већ 12. октобра 1400. године извештавали да Бајазит I наставља да пописује своје одреде како би се супротставио Тимуру, који је такође сакупио велику војску. У том циљу Бајазит је упутно позив својим вазалима, између осталих и господару области у околини Скутарија, што је узнемирило Републику Св. Марка.¹⁰⁹ Припреме су, дакле, на обе стране, постале интензивне већ после збивања око Сиваса, што, такође, сугерише да су трајале дуго и да су биле темељне.

Пре него што ће Тимур продрети у његове земље, Бајазит је окупио и обједињено војску у областима Измида (Никомедија), Изника (Никеја) и Брусе. Она је била састављена од војних контингената из емирата Ајдин, Сарухан и Кареси, који су се налазили под командом султановог¹¹⁰ најстаријег сина Сулејмана, затим одреда из области Хамид и Теке, под командом његовог другог сина Мустафе, те од снага из емирата Караман и Гермјан. Први пут је Бајазит упутно позив и трупама из Румелије, повукавши у Анадолију одреде који су опседали Цариград, али и гарнизон из Галипоља. Заповедио је, такође, свим својим вазалима, муслиманима и хришћанима Румелије и Србије да му пошаљу војску.¹¹¹ Константин Филозоф каже да је Бајазит сабрао сву своју војску од источних и западних владара, те да је упутно захтев и Стефану Лазаревићу да „колико је могуће дође са својом изабраном војском“.¹¹² Дука бележи да је Бајазит сакупио трачку и анадољску војску, те читав корпус јаничара (νεολεκτων ἄλλων στρατών). Имао је уз себе и Стефана, Лазаревог сина, са великим мноштвом коplaника, наглашава Византинца.¹¹³

Тимур је за сукоб са Османлијама опремно импозантну ордију од најмање 140 хиљада људи.¹¹⁴ Насупрот томе, Бајазитова војска, састављена од азијских

¹⁰⁸ СМН, 377 (*G. Ostrogorsky*), 766, 767 (*F. Taeschner*). Извори, пре свега Халкокондил (*Chalc.* I, 96–98), Дука (*Ducas*, 87–89) и османске анонимне хронике (*Giese*, *Апопупет* *Сһопикеп*, 58–59) сликовито и живо описују ту размену порука, истичући да је Бајазит, одбијајући Тимуров захтев да врати малоазијске емире на њихове пређашње положаје, увредио Татарица, поручивши му да се, уколико му не изађе на мегдан, растави од своје жене, што је овоме био повод да га нападне.

¹⁰⁹ *Thiriet*, *Régestes* II, 13, по. 994.

¹¹⁰ Сматрајући себе моћним владаром, што су, у међувремену, његова дела и потврдила. Бајазит је крајем 1394. године затражио од абасидског калифа у Каиру да га именује за султана Рума, очигледно вођен идејом да обнови универзално Римско царство под једним муслиманским жезлом, *Историја османског царства (P. Манџран)*, 49–50.

¹¹¹ *Alexandrescu-Dersca*, *Timur*, 59.

¹¹² Константин Филозоф, 274.

¹¹³ *Ducas*, 93.

¹¹⁴ *Alexandrescu-Dersca*, *Timur*, 68. Подаци извора, као и мишљења појединих истраживача неуслађени су по питању бројности татарске војске, те се процена броја њених бораца креће између 140 и 200 хиљада људи, *Nicoloudis*, *Chalkokondyles*, 348, нап. 92. *Chalc.* I, 139, бележи како се говорило да је Тимур сакупио војску од 800 хиљада људи, што је свакако претерано.

и румелијских одреда, као и контингента који је предводио српски кнез Стефан Лазаревић, није прелазила укупан број од 85 хиљада људи.¹¹⁵ Не зна се тачно колико је војника Стефан Лазаревић био обавезан да обезбеди Бајазиту, према споразуму који је склопљен после битке на Косову, најкасније до половине 1390. године.¹¹⁶ Дука тврди да је пет хиљада српских војника учествовало у бици.¹¹⁷ Халкокондил помиње очигледно претеран број и бележи да се у Бајазитовој војсци налазио одред од најмање 10 хиљада Трибала коplaника, јер је султан био веома поносан на њих, будући да су се показивали као најбољи јунаци где год би се затекли.¹¹⁸ Турски писци, међутим, бележе невероватан број од 20 хиљада људи.¹¹⁹ Ипак, тај број можда заправо илуструје утисак који су српски борци својом храброшћу оставили током битке, борити се као да их је било много више него што уистину јесте. У истицању те храбрости су апсолутно сагласни сви писци који су забележили ток ангорског боја.

Тимур је, осим бројчано, био надмоћнији и стога што је имао коњицу, која је била не само оштрица напада његових снага, већ је, како ће се показати, одиграла и значајну улогу у немилосрдном гоњењу пораженог непријатеља.¹²⁰ Татарски владар је, осим тога, могао да рачуна и на савршену организацију своје силе, њену дисциплину, елан, те на личну војну генијалност. Да би додатно стимулисао своје војнике за предстојећу битку, он је издао наредбу за исплату плата за наредних седам година. Најјачи стимуланс пак био је фанатизам његових бораца, одржаван непрекидним речитовањем Пророкових речи.¹²¹

Како би свом оружју олакшао успех, Тимур је настојао да изазове раздор у редовима свог противника. Рачунао је, наиме, да у ту сврху искористи присуство, пре свега, Сауцијевог сина¹²², али и селдучких емира, не би ли тако изазвао отпадништва у редовима анадољске војске. Бертран Мињанели из Сијене у својој Хронци каже: „*Habebat etiam Thamor secum quemdam juvenem Turcum filium Sugi fratris Bayazit, ut sub ista cautea incitaret populos contra Bayazit*“.¹²³

¹¹⁵ *Alexandrescu-Dersca*, *Timur*, 68. Исти је случај и са бројем турских војника као и са бројем татарских снага — различити истраживачи процењују да се њен број кретао између 85 и 200 хиљада људи, *Nicoloudis*, *Chalkokondyles*, 348, нап. 93. *Chalc.* I, 139 каже да је Бајазит сакупио велику војску колико је то могао, те наводи да је у бој повео 120 хиљада војника.

¹¹⁶ ИСН II, 48 (*С. Турковић*).

¹¹⁷ *Ducas*, 97.

¹¹⁸ „... ἐς μύριους μάλιστα που γενομένων τούτων, ἐφ' οἷς δὲ μετὰ ἐφρόνει ὡς, ὅπου παρατυχάσων, ἀνδρῶν ἀγαθῶν γενομένων...“, *Chalc.* I, 139.

¹¹⁹ Турски писац Садедин приповеда да се владар Србије, познатији као Влочног, налазио на десном крилу турске војске, који је, такође, појачавао и одред од 20 хиљада крвожедних коplaника, обучених у челичне панцире, Садедин, 290; *Alexandrescu-Dersca*, *Timur*, 68.

¹²⁰ *Alexandrescu-Dersca*, *Timur*, 68.

¹²¹ *Ibid.* 69.

¹²² Сауци је био старији син Мурата I, односно Бајазитов брат, кога је отац 1373. године ослободио, због побуне коју је овај, у сарадњи са Андроником IV, најстаријим сином василева Јована V Палеолога, организовао и повео у циљу преузимања власти. О Сауцијевог сину, који се овде помиње, биће више речи касније, у вези са догађајима из доба грађанских ратова међу Бајазитовим синовима, који су избили готово непосредно по окончању битке код Ангоре, а трајали све до доласка на власт Мехмеда I 1413. године.

¹²³ Наведено према *Alexandrescu-Dersca*, *Timur*, 70.

Бајазит је такође био сигуран у своју победу,¹²⁴ уздајући се у ратно искуство и валаност својих бораца, те посебно у јаничаре,¹²⁵ елитне одреде пешадије, који су сматрани за најхрабрије и најдисциплинованије пешаке тог доба. Јер, главнину османске војске је чинила пешадија. Могао је, и то ће се најбоље показати у току саме битке, да рачуна на неустрашивост српске тешко наоружане коњице, за коју неки истраживачи верују да је поседовала и ватрено оружје.¹²⁶ За разлику од свог противника, међутим, Бајазит је био прилично немаран у обезбеђивању животних намирница и исплати плата.¹²⁷

Византијски историчар Дука, иначе склон праћењу знамења различитих значења, забележио је и нека која су претходила самом окршају. Наиме, према његовим речима, у време док је Сунце прелазило знак Близанца,¹²⁸ са неба се појавио знак као предсказање зала која ће се збити. То је била сјајна комета,¹²⁹ са репом дужим од седам стопа. Како је сунце потонуло за хоризонт, комета је расула своје зраке и осветлила најудаљеније делове земље. Видели су је Индијци, Халдејци, Египћани, Фригијци, Персијанци и становници Мале Азије, Трачани и Хуни, Далмати и Италијани, Шпанци и Германи као и неки други народи.¹³⁰ То је за писца била најавна Божијег чуда, које је Фараона потопило другим Фараоном. Тако је народ Божији добио предах од својих мука, али чудо нити је видео нити схватио, злослутно је записао овај Византинца.¹³¹ И његов сународник, Лаоник Халкокондил, помиње нека знамења пред битку. Наиме, он приповеда како се причало да је, док је Бајазит, крећући се у сусрет Тимуру, био улогорен у Кападокији, ветар разорио шаторе и растурио његов камп. Војска је то протумачила као знамење против свог господара. Исто тако, када се, марширајући кроз Фригију, султан намерно да се у једном тренутку улогори, његови синови су три пута покушали да разастру шаторе, али из неког разлога земља

¹²⁴ Chalc. I, 101 каже да је Бајазит из историје знао да су азијски владари потчињавали друге владаре на свом континенту, али да ниједан није освојио Европу. Стога је био арогантан и сматрао је да ће уништити Тимурову моћ у рату. Зато га је, када је достигао огромну моћ, казино Бог, да не би био грд.

¹²⁵ Институција јаничара (тур. *yeniçeri* — „нове трупе“) једна је од најоригиналнијих творевина Османског царства. Њен оснивач, Мурат I је, вероватно у време када је освојио Тракију, дошао на идеју да организује војску од људи заробљених у походима, што се темељило на праву смира на 1/5 свих ратних заробљеника. Институција јаничара је, изгледа, претрпела велике промене у време Бајазита I, јер се од времена његове владавине срећу први помени система *devşirme*, односно редовног одабира младих хришћана који би, примивши ислам, пролазили кроз целокупан османски васпитно-образовни систем. Најбољи од њих радили су у државној администрацији, неки су постали везири Порте, а већина је чинила чувене одреде пешадије, Историја османског царства (P. Маниран), 49, 59–60.

¹²⁶ *Alexandrescu-Dersca*, Timur, 70, 73. Према начину на који извори, византијски и турски подједнако, као што ће се видети у даљем излагању, говоре о српским одредима, чини се да су они били једини контингент тешко наоружане коњице у Бајазитовој војсци.

¹²⁷ Ibid., 71.

¹²⁸ О астрологији у Византији, са наведеном основном литературом уп. *Радић*, Страх, 85–88.

¹²⁹ О томе како су Византинци доживљавали комете уп. *Радић*, Страх, 45–54.

¹³⁰ Ducas, 93.

¹³¹ Ibid., 94.

није могла да држи кочеве. Неки присутни Хелени или Трибали су ово знамење схватили као да је земља забранила Бајазиту да стане на Фригију.¹³²

Битка код Ангоре, у Фригији, одиграла се 28. јула 1402. године.¹³³

Команду над десним крилом, односно над анадољском војском, Бајазит је поверио Стефану Лазаревићу.¹³⁴ То је било супротном турском обичају, по коме су се европске трупе налазиле на левом крилу у ратовима на азијском тлу, односно на десном крилу приликом похода предузиманих на територији Европе. Халкокондил саопштава да се на Бајазитовом левом крилу налазио заповедник истока (ὁ τῆς ἑφ στρατηγός), а на десном владар Европе (ὁ τῆς Εὐρώπης ἡγεμών), не наводећи њихова имена.¹³⁵ Турски историчар Садедин бележи да су се на десном крилу налазиле анадољске спахије, али и владар Србије (Лаз), познатији као Влкоглу, што се, нема сумње, односи на Стефана Лазаревића.¹³⁶ Стога, нема простора никаквој сумњи да је Стефан Лазаревић, султанов шурац, али и, што је још важније, прослављени ратник из многих претходних бојева које је војевао за Турке, био заповедник десног крила Бајазитове војске. Тако су се под кнежевим вођством нашле и угледне турске војсковође — Тимурташ и Фируз бег. На десном крилу се, разуме се, налазио и одред Срба, заштићен оклопима од црног гвожђа.¹³⁷ Њих је предводио Вук Лазаревић, а ту су били и Гргур и Ђурађ Бранковић.¹³⁸ Лево крило чиниле су трупе из Румелије и њима је командовао Сулејман Челеби. Уз њега су се налазиле такође знамените турске војсковође — Лала Шахин, Саруца паша, Ејне бег и Евренос бег.¹³⁹ Сам Бајазит се налазио у средини, као главнокомандујући контингента који су чинили јаничари.¹⁴⁰ Уз султана су били и његови синови Мустафа Челеби, Муса и Иса.

¹³² Chalc. I, 140–141.

¹³³ Поред Георгија Сфранциса (Sfranze, Cronaca, 4), потпуни датум битке код Ангоре бележе кратке хронике, Kleinchroniken I, 111, no. 12; 214, no. 29; 304, no. 38; 321, no. 42; 352, no. 49; 538, no. 69; 562, no. 72a; 570, no. 75; 630, no. 94A; 634, no. 95; 635, no. 96; 683, no. 114, као и *Moni*, *Inedita cronaca bizantina*, 75.

¹³⁴ *Alexandrescu-Dersca*, Timur, 73, а на основу вести Идриса Битлисџија и Садедина.

¹³⁵ Chalc. I, 145–146.

¹³⁶ Садедин, 289. Исто тако га називају и Нешир, *Елевозић*, *Огледало света*, 80–81, као и Ашикнашазаде, 101, 111, 113, 141.

¹³⁷ „... Περὶ πεφραγμένους ὄντας μετὰ νι σιδήρω“, Ducas, 97. Српске борце као крвожедне коњанике, обучене у челичне панцире, како је већ наведено, помиње и Садедин, 290. *Alexandrescu-Dersca*, Timur, 73 је мишљења да су Срби поседовали и ватрено оружје. *Bartusis*, *The Late Byzantine Army*, 336–337 сматра да су Византинци поседовали неко ватрено оружје приликом Бајазитове опсаде Сариграда (1394–1402), а да су га Турци први пут употребили приликом опсаде града 1422. године. Ове иновације у ратној техници потицале су са Запада, те су могле допрети и до Србије. Тиме претпоставка *Alexandrescu-Dersca* можда није за одбацивање.

¹³⁸ *Jorga*, Notes II, 87; *Alexandrescu-Dersca*, Timur, 74.

¹³⁹ Евренос бег (Евренос бег), пореклом из породице Евренос-огулари, вероватно грчког порекла, био је војсковођа Мурата I и Бајазита I. Ферманом из 1386. године био је постављен за управника велике области са центром у Серу. Командовао је турском опсадом Солуна 1387. године и био је један од најмоћнијих људи у османској држави, *Matschke*, *Die Schlacht*, 48.

¹⁴⁰ Chalc. I, 146.

Мехмеду, као најваљанијем од својих синова, Бајазит је поверио команду над резервним одредима.¹⁴¹

У обе војске налазили су се и ратни слоновии, али је Тимурова и у томе била надмоћна, пошто је бројала 26, а Бајазитова само десет.¹⁴²

Напад који је предузело Тимурово десно крило, усмерен против одреда левог крила турске војске, под Сулејмановом командом, био је изузетно тежак за Османлије. Шахрух, Тимуров син, који је предводио лево крило татарске војске, обрушио се на европске одреде. Европски војници ратовали су већи део дана готово без предаха. Трибали, односно Срби, који су се том приликом показали као неустрашиви борци, ратовали су на начин достојан сваког поштовања, бележи Халкокондил. Навалили су на Ските и, изломивши копља, борили су се жестоко истрајавајући у боју.¹⁴³ Заштитени својим оклопима, Срби су успели да сузбију напад, а Шахрух је наредно својим снагама да се повуку ка резервама.

Пошто је видео како му се европска војска креће напред и бори, Бајазит је позвао себи стратега Европе, односно Стефана Лазаревића, прибојавајући се да трупе не буду опколене и потом уништене срљајући у погибел. Српски кнез најпре није послушао султанову наредбу, бојећи се неприлика. Међутим, пошто се Бајазит на њега околио и изгрдио га, опозвао је бојни ред.¹⁴⁴ Али ово повлачење Стефана Лазаревића охрабрило је нападаче. Наиме, верујући да су се Срби потпуно повукли, Татари су се залетели на њих и заузели положаје које су српски одреди предходно напустили.¹⁴⁵

Док су се Срби тако храбро борили, то није био случај са осталим контингентима Бајазитове војске. Како Дука приповеда, један командант, који се борио под барјаком Ајдина, чувши да се његов господар Ајдин придружио свом брату, пребегло је са 500 војника непријатељу, узевши барјак. Снаге Сарухана учиниле су исто. Трупе Ментеше и Германија су, када су угледале своје вође како вичу и дају знак, такође дезертирале и отишле противнику.¹⁴⁶ Тако се анатолска војска потпуно расула, па су на десном Бајазитовом крилу остали само одреди Стефана Лазаревића. То је омогућило татарским трупама да постепено стежу обруч око османског султана.

Уз Тимурову дозволу, његов унук, Мухамед султан, насрнуо је на центар османске војске и успео је да га одбаци у неколико наврата, што је учинило и са српским одредима.¹⁴⁷ Али то српске борце није спречило да се наново живо враћају у борбу. Срби су се борили неустрашиво. Видевши да се стеже обруч

¹⁴¹ Саедин, 209 помиње Мехмеда као понос султана Бајазита; *Alexandrescu-Dersca*, Тимур, 74.

¹⁴² *Пурковић*, Стефан Лазаревић, 59.

¹⁴³ *Chalc.* I, 146.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 146. Иако Халкокондил то изричито не помиње, јасно је да под европском војском подразумева српски одред, те, стога, и из његове приповести произилази да је стратег који је предводио европске трупе заправо Стефан Лазаревић. Исто тврди и Дука, што ће се видети у даљем излагању.

¹⁴⁵ *Alexandrescu-Dersca*, Тимур, 75.

¹⁴⁶ *Ducas*, 97.

¹⁴⁷ *Alexandrescu-Dersca*, Тимур, 76.

око Бајазита, Стефан Лазаревић је, не прихватајући пораз, одважно кренуо на непријатеља, предводећи тако пет хиљада Срба, који су своја копља уперили у лица Скита. Скити су, опазивши њихову срчаност, отворили пролаз кроз своје редове и тако им омогућили да се пробију.¹⁴⁸ То је заправо био тактички потез Татара који су, пошто су се тако нашли за леђима српске тешке коњице, одапели стреле на војнике, погађајући стражњице коња. Јер, никако нису могли да науде јахачима, пошто су ови били заштићени својим оклопима од црног гвожђа. Срби су се, међутим, наново окренули и насрнули на Татаре, али су им ови и овај пут отворили пролаз. У овом окршају су изгинули многи на обе стране. Пошто је успео да се приближи Бајазиту, Стефан му је на уво рекао 'довољне' речни, али ипак није успео да убеди султана да напусти бој. Јер, како приповеда Византинцац, наводећи стихове Давидовог Псалма, Бајазита већ беху опколили многи пси и бикови.¹⁴⁹ Стефан Лазаревић се, увидевши шта се догађа и предвидевши будућа збивања, поново ставно на чело својих људи и повео са собом најстаријег Бајазитовог сина, Сулејмана. Тако су Срби, још једном, силовито насрнули на противника, одбацујући многе татарске војнике. Сам кнез Стефан је том приликом усмртно мноштво Тимурових бораца. Овим последњим маневром српски одред је напокон успео да изађе из заседе. Стефан Лазаревић је, узевши са собом Сулејмана, како још једном наглашава Дука, повео своју војску у правцу Брусе и тако заправо напустио већ очигледно изгубљену битку.¹⁵⁰

Свему овоме су сагласне и вести Константина Филозофа. Он приповеда да је изабрана персијска војска, при чему можда подразумева коњицу, ударила на Стефана Лазаревића, али је изгинула од оштрица мачева и копаља српске војске. Видевши да су многе „десетине хиљада“ опколиле Бајазита, Стефан је, у намери да га ослободи, три пута улазио у борбу, „сасецајући и побеђујући“. Када је видео да се број његове војске смањује, повукао се. У том повлачењу побеђивао је поједине гониоце и „имађаше окрвављену десницу“.¹⁵¹

Због свега тога је, опет, румелијска војска, обесхрабрена издајом, почела да попушта. Сматрајући да је наставак отпора узалудан, Али паша је издао знак за повлачење. За себе је придобио и Сулејмана. Али паша, јаничарски ага Хасан и Ејне бег су, према речима Нешрија и Ашикпашезадеа, испратили Сулејмана најпре до Брусе, а потом и у Европу.¹⁵² То је, треба нагласити, супротно наведеној Дукиној тврдњи да је кнез Стефан узео са собом Сулејмана и упутио се

¹⁴⁸ *Ducas*, 97.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 97; Псал. 22, 16, 12.

¹⁵⁰ *Ducas*, 97. И Ашикпашезадеа, 113 бележи да се Стефан са својим трупама храбро борио, али је од тренутка, када је видео како остали одреди турске војске поступају, мислио само на сопствени спас.

¹⁵¹ Константин Филозоф, 274. Није јасно да ли је Стефан Лазаревић у току боја био и рањен, јер, према речима Константина Филозофа, „имаше окрвављену десницу“. Може бити да је његов биограф симболично исказао како је Стефан многе посекао у бици. У приповести о бици на Трипољу, Константин Филозоф поново каже да Стефан „крваваше десницу своју крвљу својих непријатеља“ (Константин Филозоф, 281), али је овде јасно на шта се мисли.

¹⁵² *Елезовић*, Огледало света, 88; Ашикпашезадеа, 68. Ову тврдњу, позивајући се на још неке турске изворе, прихвата и *Alexandrescu-Dersca*, Тимур, 77.

ка Бруси.¹⁵³ Ако се и прихвати сведочење турских извора, да су турски војни заповедници иницијали Сулејманово повлачење са бојног поља, јасно је, а у то нас уверава и Дукина приповест, да је српски одред тешко наоружаних коњаника, на челу са Стефаном Лазаревићем, одиграо кључну улогу у осигуравању одступнице османском принцу, за кога се очекивало да ће, по принципу примогенитуре, наследити очеву власт.

Начин на који се српски одред борио изазвао је Тимурово дивљење.¹⁵⁴ Међутим, повлачење Стефана Лазаревића био је моменат који је, заправо, Тимур чекао како би предузео офанзиву. Татарин је заповедно својим резервама да се обруше на Османлије још једанпут.¹⁵⁵

Упркос отпору који је пружао, Бајазитов син Мехмед је такође био приморан да се повуче у правцу Амасије. Мустафа је нестао у борбама. Иса и Муса су заробљени са оцем.¹⁵⁶ Недуго потом, султан је остао сам са јаничарима и убрзо је и сам заробљен.¹⁵⁷

Уз Тимурову дозволу, Мухамед султан је кренуо у потеру за Сулејманом. Није, међутим, успео да га сустигне, јер је Челебија побегао из Брусе и са собом понео велики део ризнице.¹⁵⁸

Стефан и Вук Лазаревић такође су успели да умакну Татарима, који су доста времена изгубили пљачкајући Брусу. Упркос кашњењу, због малог броја чамаца за пребацивање, српски одреди су прешли Дарданеле.¹⁵⁹ Татари су, пак, успели да заробе Гргура Бранковића.¹⁶⁰

¹⁵³ Hammer, *Historija turskog carstva*, 95 је, чини се, ове супротстављене вести помниро тумачењем да је заправо Стефан Лазаревић покривао Сулејманово повлачење, бежећи заједно са њим и поменутим турским војсковођама, које су Челебију извукле из битке, у правцу мора.

¹⁵⁴ Османске анонимне хронике бележе да се Тимур задивно борио српских одреда, рекавши да се боре храбро као да су дервиши (уџуџи). Међутим, ове хронике очигледно праве грешку, пошто наводе да су у питању влашки кнез и његови одреди, *Giese*, *Анонимне Хронике*, 54–55. У једном препису хронике династије Тимур–Ленка забележено је да је, после битке код Ангоре, што од Бајазитове војске није погинуло, допало Тимур у ропство. Заробљено је, тако 10 хиљада Тесалаца и Трачана, 15 хиљада Арапа, 20 хиљада Татара и 8 хиљада Срба. Многе од њих је велики освајач посекао, али не и Србе, јер, према сопственим речима, није видео бољих јунака нигде где је ратовао. Заповедно је, стога, да се Срби пусте и да им се не узимају ни оружје, ни коњи ни опрема. Задржао је само 70 Срба, вичних грађин камених мостова, кула и богомоља, јер су му Грци, који су стигли из Цариграда са даровима, рекли да су они у градитељству вешти као и мајстори из Венеције, *Грковић*, *Имена*, 93.

¹⁵⁵ *Alexandrescu-Dersca*, *Timur*, 77.

¹⁵⁶ *Ibid.* 77.

¹⁵⁷ *Ibid.* 78.

¹⁵⁸ *Ibid.* 81.

¹⁵⁹ *Ђурђи*, *Сумрак*, 122 наводи да и млетачке хронике, пре свега Морозини, бележе како после Ангоре ником није пошло за руком да пређе из Мале Азије у Европу, „*eseto il fio de Lazaro, el qual chomenza pre avantra a passer, e su pasa chon soa sorela in Grecia*“. Нетачно је, међутим, да је Стефан прешао у Европу заједно са својом сестром. Српски владар ће накнадно, по повратку у Србију, ступити у контакт са Тимуром и извести сестру из његовог заробљеништва.

¹⁶⁰ Сасвим је извесно да је Гргур Бранковић допао татарског заробљеништва после битке код Ангоре. Не зна се, међутим, поуздано, када је из тог сужаљства откупљен. Помине се у повељама које су Бранковић издавали у периоду између 1403. и 1406. године. Од 1406. године се

Победа коју је извојевао над Бајазитом у том тренутку је Тимура начинила потпуним господаром прилика у Малој Азији. Сулејман је успео да се пребаци у Европу, а Мехмед се повукао, како је речено, ка Амасији. Како је првобитна Мустафина судбина непозната,¹⁶¹ а Муса се, извесно, налазио са оцем у Тимуровом заробљеништву, победник је почео да прекраја дотадашњу мапу полуострва. Оне турске емире који су ратовали са њим, а којима је Бајазит пре тога одузео њихове области, вратио је на пређашње положаје. Изгледа да је, потом, признао Исина права на османско наслеђе у Анадолији, а Брусу је намеравао да преда Сауцијевом сину, како то сведочи Битлиси.¹⁶² Битлисијеву тврдњу поткрепљују и неки од најранијих извештаја везаних за битку код Ангоре. Већ поменути Тома да Молино забележио је да је Тимур покљонио Брусу младом Турчину, иначе Бајазитовом синовцу, кога је купио у Кафи.¹⁶³ Исто је забележио и Ђирадо Сагрето, у свом извештају од 12. октобра 1402. године. Наиме, овај Млечанин саопштава да је Тимурова војска приспела у Брусу 3. августа 1402. године, да је опљачкала и разорила град, те да је потом господар града постао Бајазитов синовац, син султановог слепог брата.¹⁶⁴

Како то извештава Дука, Тимур се после битке најпре упутно у Брусу, пустошећи, палећи и мучећи на све могуће начине становништво које му се нашло на путу. Пошто је доспео у најстарију османску престоницу, велики освајач је похарао благајну и многе друге драгоцености које су претходни османски владари ту чували. У Бруси је такође затекао и Бајазитов харем, а у њему и Лазареву ћерку, односно Бајазитову жену.¹⁶⁵ Слично извештава и Халкокондил. И он приповеда да су Тимурови војници у Бруси заробили Лазареву ћерку и да су је одвели Тимур у. Татарски владар је Лазареву ћерку, а Бајазитову жену, најпре затворно, али му је касније служила вино у мужевљевом присуству. То је

Гргур, пак, више не појављује у јавном животу. У првим месецима те године Гргур је заједно са братом Ђурђем отишао султану Сулејману, одакле се овај други сам вратио пре 1. априла (Повеље и писма, 155–156). Касније се, не зна се тачно када, замонашио и повукао на Хиландар, где се и упокојио као монах Герасим 13. марта 1408. године, *Сирешић*, *Деспот Ђурађ*, 52, 55, 56.

¹⁶¹ Наиме, сасвим је сигурно да је бар један од Бајазитових синова, очигледно Муса, допао заробљеништва заједно са оцем. Тако је тврдио Тома да Молино у писму послатом Петру Корнару септембра 1402. године, које представља једно од најранијих сведочанстава о збивањима током битке код Ангоре и после ње, *Милинчевић*, *Грађа*, 124. Међутим, Млечанин Сагрето је забележио да је османски султан заробљен са двојицом синова, не наводећи њихова имена, исто, 125. *Alexandrescu-Dersca*, *Timur*, 77 сматра да се са Бајазитом и Мусом у заробљеништву налазио Иса. *Imber*, *Ottoman Empire*, 54 сматра да су у питању били Муса и Мустафа. Ово прво чини се извеснијим, с обзиром на то да извори, већ на почетку сукоба међу Бајазитовим синовима, помињу Ис у као владара над османским наследним областима у Малој Азији, по Тимуровој жељи.

¹⁶² *Alexandrescu-Dersca*, *Timur*, 92.

¹⁶³ *Милинчевић*, *Грађа*, 124.

¹⁶⁴ Исто, 125. Каква је била даља судбина Сауцијевог сина и колико дуго је он држао Брусу, није јасно, јер копија Исине повеље из XVI века, издате новембра 1402. године, која гарантује изузеће од пореза на земљу близу источне обале Босфора, сведочи да је он владао градом у ово доба, *Witteck*, *Urkunden III*, 129–141. Уп. нап. 176 у даљем тексту.

¹⁶⁵ *Ducas*, 103. Исто је забележено и у писму Ђованија Корнара од 4. септембра 1402. године, *Милинчевић*, *Грађа*, 123, као и у османским анонимним хроникама, *Giese*, *Анонимне Хронике*, 58–59.

заробљеног Бајазита веома жестоко, јер ју је, како то каже Халкокондил, волео више од својих осталих жена. Немоћни заточеник није могао учинити ништа друго до да на такве увреде одговори истим — да њему, Тимуру, обичном човеку из народа, ништа не даје за право да исмева децу и жене царева (βασιλέων πατέρα τε καὶ γυναῖκα) и вређа своје природне господаре.¹⁶⁶ Овај догађај помиње и кратка хроника бр. 12 — да се у Бруси налазила и Лазарева ћерка, а Бајазитова жена, по имену Мирони (Μύρωνι).¹⁶⁷ Византијски извори не помињу да се Лазарева ћерка звала Оливера. Дука је помиње као Марију.¹⁶⁸ Да се ћерка кнеза Лазара, дата Бајазиту за жену после Косовске битке, звала Оливера, саопштавају српски извори — родослови и летописи и Константин Филозоф.¹⁶⁹

Скрхан поразом, Бајазит је, трпећи многобројна понижења од свог тамничара, скончао у татарском заробљеништву, пре него што ће Тимур напустити просторе Мале Азије. Његова смрт један је од контроверзних догађаја позног средњег века.¹⁷⁰ Дука је веровао да се Бајазит отровао.¹⁷¹ Халкокондил је некако знао да је султан умро од туге.¹⁷² Кратке хронике бележе да се то збило 9. марта 1403. године.¹⁷³

„Јер сада по целој земљи није било могуће
сазнати кога су цара људи — једни су говорили
да су овога, а други онога“,
Константин Филозоф, 297.

2. ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ И СУЛЕЈМАН ЧЕЛБИ

Дезинтеграција османске власти на простору Анадолије долази до пуног изражаја после битке код Ангоре. Османлије су у Малој Азији ипак под својом влашћу задржале територију која се простирала од Амасије и Сиваса на истоку,

¹⁶⁶ Chalc. I, 148, 150.

¹⁶⁷ Kleinchroniken I, 112, no. 12. ¹⁶⁸ Ducas, 39.

¹⁶⁹ Родослови и летописи, 50, бр. 64, 100, бр. 136, 209, бр. 584; Константин Филозоф, 263.

¹⁷⁰ Бајазитова смрт постала је популарна тема за западне писце, композиторе и сликаре. Они су се уживели у легенди да га је Тимур одвео у Самарканд, настојећи да је претвори у оријенталну фантазију. Комад који је написао Кристофер Марлоу, „Тамерлан Велики“, изведен је први пут у Лондону 1587. године. Комад Жана Мањона, „Велики Тамерлан и Бајазит“, појавио се 1648. године. Хендлов „Тамерлан“ изведен је у Лондону 1725. године, а Вивалдијева верзија приче, „Бајазит“, написана је 1735. године, *Finkel, Osman's Dream*, 30.

¹⁷¹ Ducas, 109.

¹⁷² Chalc. I, 152.

¹⁷³ Kleinchroniken I, 113, no. 12; 380, no. 53; 389, no. 54; 623, no. 91; 639, no. 97; Kleinchroniken II, 376–377.

преко Ангоре и Брусе, до обале Мраморног мора. На преосталом простору овог потконтинента поново су заживели некадашњи емирати — Сарухан, Гермидан, Ајдин, Ментеше, Теке и најзначајнији и највећи по територији коју је обухватао — Караман. Њихове владаре је Тимур, после окршаја са Бајазитом, који их је, у својој политици унификације државе и успостављања директне османске контроле над њиховим областима лично власти,¹⁷⁴ као своје вазале вратио на некадашње положаје. Бајазитови синови су пак у условима потпуног слома очеве политике и државе, настојали да одмах после битке себи обезбеде што боље позиције за збивања за која је вероватно и њима самима било јасно да ће уследити. Бајазитови синови су међусобно ратовали таквом силином и пре свега брзином, да су се показали достојним Јилдиримовим потомцима.¹⁷⁵

Пошто је Сулејман са присталицама отишао у Европу, његов брат Мехмед упутио се у провинцију Рум, која је обухватала Амасију, Токат и Сивас, где је боравио и пре битке. Халкокондил саопштава да је Иса отишао у Брусу и да је заузео најстарију османску престоницу.¹⁷⁶ Муса се налазио уз оца у заробљеништву, а првобитна Мустафина судбина није позната.¹⁷⁷ Како је Тимур пошао пут истока 1403. године, Бајазитови синови почели су свом жестоком међусобно да ратују. Најпре је Мехмед кренуо на Ису, који се налазио у Бруси. Иса је побегао и, према вести кратке хронике бр. 12, најпре се, после Бајазитове смрти, 9. марта 1403. године, склонио у Никомедију, а потом се „бацио под ноге цару Ромеја“, тражећи од њега помоћ.¹⁷⁸ Мехмед је тријумфално ушао у Брусу. Пошто је ту провео неко време, поново се вратио у Токат, где је боравио већ током позног лета 1403. године.¹⁷⁹ Иса се убрзо поново пребацио у Малу Азију, где је, према турским изворима, заузео област Кареси. Он је, најпре у савезу са Исфендијароглуом, господаром области Кастамону, а потом и са Џунендом, или неким другим принцом Ајдина, наставио сукоб са Мехмедом. Пошто је и овог пута био поражен, Иса је побегао Караману, где му се губи траг.¹⁸⁰ Још док су

¹⁷⁴ *Inalcik, Ottoman Methods of Conquest*, 105.

¹⁷⁵ Преглед тока ових ратова Бајазитових синова, подједнако на основу турских, византијских и западних извора, даје *Imber, Ottoman Empire*, 55–75.

¹⁷⁶ Chalc. I, 159. Међутим, кратка хроника бр. 95 бележи да су 20. августа 1402. године Сулејман и Иса приспели у Галипољ — *Kleinchroniken I*, 634, no. 95. У литератури је доминантно мишљење да су принчеви прешли код Скутарија, на азијској обали Босфора, *Kleinchroniken II*, 374; *Alexandrescu-Dersca, Timur*, 130. Врло је тешко прецизно реконструисати ове догађаје, из простог разлога што различити извори доносе пре свега различите вести о томе колико је Бајазит заправо имао синова; cf. *Witteck, Urkunden III*, 129–141. Уп. нап. 164.

¹⁷⁷ Постоји извесна могућност да је управо он издао документ од јуна 1405. године, који се односи на исту земљу као и поменути Исина повеља, што сугерише да је неко време могао владати овом облашћу, *ibid.* 135–141.

¹⁷⁸ *Kleinchroniken I*, 113–114, no. 12.

¹⁷⁹ О његовој владавини Брусом сведочи и новац који је тамо ковао као господар, *Imber, Ottoman Empire*, 64.

¹⁸⁰ *Werner, Die Geburt*, 181; *Imber, Ottoman Empire*, 65, на основу Анонимног Неширја, односно турских извора. Chalc. I, 160 извештава да се Сулејман сукобио са Исом и потом га убио у области Кападокије. Дука, међутим, приповеда да је Ису погубио Тимурташ, један од Бајазитових великаша, на Мехмедову заповест, *Ducas*, 113.

њих двојица ратовали, Сулејман је из Једрена прешао у Малу Азију, заузео Брусу и тако принудио Мехмеда да се повуче у Ангору. Копија документа који је Сулејман издао у Бруси између 13. и 22. марта 1404. године сведочи да је завладао градом непосредно пре тога.¹⁸¹ Борбе између Сулејмана и Мехмеда у Малој Азији, у које се укључују емири појединих анадољских провинција, трајале су наредних неколико година. Сулејман је до 1409. године постао најмоћнији господар и на Балкану и у Малој Азији. Већ 1410. године, је, опет, Мехмед под својом влашћу држао читаву османску Анадолију. Коначни расплет у овим ратовима одиграо се између 1410. и 1413. године и у њему је кључна улога припапа Муси. Муса је најпре убио Сулејмана фебруара 1411. године и тако постао господар европских поседа Османлија. Мехмед га је, међутим, поразио и 1413. коначно ујединио све османске поседе под својом влашћу, чиме је период турских међусобица окончан.

Најранији извештај о исходу битке код Ангоре потиче од 12. октобра 1402. године, из пера Млечанина Ђирадо Сагрета.¹⁸² Он је 3. августа побегао из Брусе и записао сведочење једног Крићанина који се борио на страни Турака, те потом утекао после њиховог пораза. Према овом извештају, Тимурове снаге су опколиле Бајазита и заробиле га са његова два сина. По свој прилици, то су били Муса и Иса.¹⁸³ Сулејман и дванаестогодишњи Мехмед су побегли, пошто су претходно увидели да је османски пораз неизбежан.¹⁸⁴

Дука изрчито наглашава да су се Сулејман и Мехмед повукли са бојног поља. Пред крај битке је Стефан Лазаревић, једна од њених кључних личности, али и онога што ће уследити, узео са собом најстаријег Бајазитовог сина Сулејмана (ὁ Μουσοῦλμάν), који је са њим побегао ка Бруси.¹⁸⁵ Тимуров унук, Мухамед Султан је, гонећи га, стигао у град 3. августа 1402. године,¹⁸⁶ где је

¹⁸¹ *Witte*, *Urkunden* V, 102–117.

¹⁸² Овај Млечанин је, како је сам забележио у извештају, боравио у Цариграду између 20. августа и 4. септембра. Целокупан извештај објављен је у *Alexandrescu-Dersca*, Тимур, Анпехе, 129–135, а његов делимичан превод у *Миличевић*, Грађа, 124–125.

¹⁸³ Уп. нап. 156 у претходном поглављу.

¹⁸⁴ *Imber*, *Ottoman Empire*, 54. Дука приповеда да је Мехмед, када је схватио ће његов отац да падне у руке Татарима, са групама којима је командовао побегао у планине, где је чекао даљи развој догађаја. Управо он је ангажовао професионалне минере како би ослободио оца. Међутим, пре него што су минери обавили задатак, стражари су их открили. Ослободници су, ипак, успели да умакну, заједно са Мехмедом (*Ducas*, 101, 103).

¹⁸⁵ *Ducas*, 97. Уп. излагање на стр. 42–43 у претходном поглављу. Вести извора су веома оперечене када је реч о Бајазитовим синовима, а то уноси додатне забуне у иначе веома компликован ток грађанских ратова који је уследио у османској држави. Дука бележи да је у време битке Бајазит уз себе имао четворцу од својих синова — Сулејмана, Ису, Мехмеда и Мусу. Друга двојица, Муштафа и Орхан, били су још увек у колевци (*Ducas*, 101, 103). Халкокондил саопштава да је најстарији међу њима био Иса, те да су следиле Сулејман, Муса, Мехмед, Иса млађи, који је умро као хришћанин и Муштафа (*Chalc.* I, 159). Сфранцис помиње Сулејмана, Мусу, Ису, Мехмеда и Јусуфа, који је примио хришћанство и име Димитрије (*Sfapanz*, *Сголаса*, 6). Мехмед Нешири приповеда да је Бајазит хан имао седам синова, већ поменутог Ертогула, Муштафу, Сулејмана, Мехмеда, Ису, Мусу и Касима (*Елезовић*, *Огледало света*, 87), а Ашикпашазаде каже да је Бајазит имао шесторицу синова, те помиње Сулејмана, Мехмеда, Ису, Мусу и Касима, те још једнога о којем нема вести (*Ашикпашазаде*, 68).

¹⁸⁶ *Alexandrescu-Dersca*, Тимур, Анпехе, 129; *Миличевић*, Грађа, 129.

запленео Бајазитову благајну, опљачкао цитаделу, а потом га спалио. Његов други син, Абу Бахр, поразио је снаге које су се налазиле у принца Сулејмана код Јенишехира, близу Изника (Никеја).¹⁸⁷ Сулејман и његове присталице успели су, ипак, да пређу Босфор у близини Цариграда, крајем августа, а свакако пре 4. септембра 1402. године. Тако сведоче и Ђирадо Сагрета и једна византијска кратка хроника.¹⁸⁸

Стефан Лазаревић је, заједно са братом Вуком, после битке код Ангоре приспео у Цариград. Ту му је Јован VII Палеолог, који је управљао престоницом док се Манојло II налазио на Западу, доделио венац деспотског достојанства, августа 1402. године.¹⁸⁹ Додељивање деспотске титуле Стефану Лазаревићу византијски писци не помињу. Могуће је да нису ни знали када и како је он стекао ово престижно дворско достојанство. Дука га само, правилно, после 1402. године, назива деспотом.¹⁹⁰ Верује се да је Стефанова деспотска титула поменута и у *Εκτέστις νεα*, византијском приручнику за форме обраћања патријарха и митрополита Цариградске патријаршије црквеним и световним достојанственицима, што потврђује да су Византинци признавали њену пуну вредност.¹⁹¹ Стефана Лазаревића као деспота помињу и византијске кратке хронике бр. 72а и 96.¹⁹²

Питање Стефанове деспотске титуле, добијене 1402, те потврђене 1410. године,¹⁹³ не своди се на проблем статуса Јована VII и његовог односа са стрицем, јер је Јован VII био савладар и имао је све надлежности и права као и први цар,¹⁹⁴ већ и на почетке настанка неформалних савеза хришћанских сила, међусобно супротстављених интереса, и турских принчева.¹⁹⁵ Осовина Јован VII–Галипољу, а тиме и Ђенова–Стефан Лазаревић, успостављена пре споразума у Галипољу, с почетка 1403. године, навела је Сулејмана да децембра 1402. године затражи подршку Манојла II, који се тада налазио у Венецији, 1402. и да пред крај исте године пружи подршку Ђурђу и Лазару Бранковићу. Живу дипломатску активност и неизвесност у редовима ова „табора“ илустрје и податак да је цар

¹⁸⁷ *Imber*, *Ottoman Empire*, 55. Нешири такође каже да је Тимур послао сина да опљачка Брусу и узме Бајазитову благајну, *Елезовић*, *Огледало света*, 85.

¹⁸⁸ *Alexandrescu-Dersca*, Тимур, Анпехе, 129–131; *Миличевић*, Грађа, 124–125; *Kleinchroniken* I, 634, no. 95.

¹⁸⁹ Константин Философ, 278. Ђирадо Сагрета сведочи да је деспот Стефан Лазаревић заједно са братом напустио Цариград на ђеновљанској лази већ 4. септембра 1402. године, што би значило да је титула додељена крајем августа месеца, *Alexandrescu-Dersca*, Тимур, Анпехе, 133; *Миличевић*, Грађа, 125.

¹⁹⁰ *Ducas*, 127, 247. У овој другој вести писац га погрешно назива Лазаром, али нема сумње да се вест односи на Стефана Лазаревића.

¹⁹¹ *Darrouzès*, *Εκθέσις νεα*, 57; *Ђурић*, Световни достојанственици, 196–197.

¹⁹² *Kleinchroniken* I, 561, no. 72a; 636, no. 96.

¹⁹³ Да је Стефану Лазаревићу 1410. године само потврђено ово достојанство, сматрао је *Ферјанчић*, Деспоти, 184.

¹⁹⁴ *Μεσανοβιῦν*, Јован VII, 101.

¹⁹⁵ О сложеним дипломатским активностима Манојла II и Јована VII, Тимура, западних сила и османских принчева непосредно пред и по окончању ангорске битке уп. *Ђурић*, Сумрак, 116–123; *Μεσανοβιῦν*, Јован VII, 95–105.

¹⁹⁶ *Thierit*, *Régestes* II, 23, no. 1038.

Манојло II, пре 26. фебруара 1403. године, планирао да, по повратку из Венеције, проведе неко време у Мореји, где је намеравао да прими посланства балканских хришћана, Влада, Албанаца, Срба и других, којима је претходно послао своје амбасадоре.¹⁹⁷

Потврда Стефановог деспотског достојанства, из 1410, од стране цара Манојла II била је, како је то веровао и Баркер,¹⁹⁸ покушај да се српски деспот, тада савезник принца Мусе, придобије на страну Византије и Сулејмана, који се тада међусобно подржавају, исто као што је то, чини се, био случај кад му је, 1402. године, ова титула додељена. Има мишљења да је ова потврда заправо била потреба Срба да им се, после промене владара у Цариграду, за сваку сигурност потврди достојанство.¹⁹⁹ То се чини мало вероватним, будући да се, како је већ речено, Стефан Лазаревић налазио насупрот стране коју је подржавала Византија, те да је потвду свог достојанства српски владар могао да тражи од цара Манојла II и у периоду од јуна 1403. године до сукоба код Космидиона 1410. године, када му је титула потврђена. Нигде, такође, није забележено ни да су деспот Ђурађ Бранковић, који је деспотску титулу добио 1429. и деспот Лазар Бранковић, кога је овим високим достојанством овенчало посланство цара Јована VIII Палеолога децембра 1446,²⁰⁰ затражили потврду од цара Константина XI Драгаша, пошто је овај 1448. године преузео власт.

Јован VII је деспота Стефана из Цариграда послао свом тасту, Франческу II Гатилузију, на Лезбос, где је Стефан упознао своју будућу супругу Јелену, ћерку господара острва и сестру Ирине (Евгеније), супруге Јована VII.²⁰¹ У Стефановој намери да се ожени Гатилузијевом ћерком неки истраживачи су препознали само формални повод за додељивање деспотског достојанства будућем царском зету.²⁰²

Непрестана претња од Тимура, неизбежан предстојећи сукоб са браћом, као и опасност да ће неке западне силе искористити ангорски пораз како би

¹⁹⁷ *Dölger*, *Regesten V*, 89, no. 3294.

¹⁹⁸ *Barker*, *Manuel II*, 282.

¹⁹⁹ *Мешановић*, Јован VII, 101.

²⁰⁰ *Ферјанчић*, Деспоти, 192.

²⁰¹ Константин Философ, 278–279. Родословни и летописни, 200, бр. 542, 217–218, бр. 594, 221, бр. 609 такође помињу овај брак, али нетачно бележе да је Јелена, односно Јелача, дошла из Галате и да је била ћер Кантакузина Палеолога. *Nicol*, *Kantakouzenos*, 172 сматра да се ова неусаглашеност једино може објаснити тиме да су српски аналити, којима није било блиско име „Гатилузији“, ово помешали са „Кантакузин“. Латински облици „*Catalusius*“ и „*Catacusinus*“ иначе су изазивали такве конфузије. О истој ствари је известио и Млечанин Сагрето — да је сам цар Јован VII Стефана начинио деспотом у својој земљи и да је уговорио брак са ћерком господара Митилесе, „али после се говорило да од те женидбе неће бити ништа“, *Милничевић*, Грађа, 125. Међутим, брак је склопљен, али нешто касније. Стефанова мајка, монахиња Евгенија, издала је потврду закупнику царина, Дубровчанину Вукић Мишетићу, да је измирио обавезе, 12. септембра 1405. године, „када се господин деспот жењаше“, Повеље и писма, 198. Стефан се и 10. децембра 1403. године помиње као зет господара Митилесе, *Jorga*, *Notes*, I, 69.

²⁰² *Ферјанчић*, Деспоти, 182; *Веселиновић*, Држава српских деспота, 40.

заузеле турске поседе у Европи, нагнали су Сулејмана да започне преговоре о миру, не би ли учврстио сопствене позиције, тј. власт у Румелији.²⁰³

Споразум о миру склопљен је у Галипољу, јануара или фебруара 1403. године, између принца Сулејмана са једне и Јована VII, представника Млетачке републике, Ђенове, Родоса и других хришћанских сила, са друге стране. Вероватно је у исто време постигнут и споразум са Сулејмановим братом, тадашњим господаром над делом османских области у Малој Азији. Иако документ не сугерише ко би од Бајазитових синова то могао да буде, сматра се да је у питању био Иса.²⁰⁴ Вероватно је постојао и трећи споразум, склопљен накнадно, између цара Манојла II и Сулејмана, јуна 1403. године, у Галипољу или Цариграду, пошто се византијски владар тек тада вратио са свог пута по западној Европи.²⁰⁵ Можда је чак постојао и четврти споразум, постигнут између цара Манојла II и турског емира у Анадолији.²⁰⁶

Највећу корист овај споразум је донео Византији. Под скиптар византијског василевса враћени су западна обала Мраморног мора, од Панидоса до Цариграда, затим црноморска обала од престонице до Месемврије, Солун са Халкидиком и обалама Солунског залива, као и острва Скопелос, Скатјатос и Скирос. Зетунион, који је овом приликом припао Млечанима, Византијци су прикључили својим поседима 1404. и он ће остати у њиховим рукама бар до 1414. године.²⁰⁷

Са друге стране, углавном се верује да споразум у Галипољу није предвиђао ништа добро за Србију деспота Стефана Лазаревића. Српском владару је дозвољено да под својом влашћу задржи земље које је држао у време Бајазитове владавине, али је и даље био обавезан да плаћа трибут и обезбеђује војну помоћ новом турском господару у Румелији. Овај ће му пак, са своје стране, гарантовати личну безбедност и безбедност његових људи.²⁰⁸ Тако гласи одредба које се тиче „*Io fio de Lazaro*“, у препису оригиналног документа Галипољског уговора.

Чини се да је ова одредба заправо била последица раздора између тадашњих сабораца. Јер, како је већ поменуто, Стефан Лазаревић и принц Сулејман заједно су напустили ангорско бојно поље бежећи ка Бруси. Као и остале силе, и деспот Стефан је очекивао добит од турског пораза. Рекло би се пак, на основу догађаја који су претходили споразуму, али и оних који ће уследити

²⁰³ Чини се да је једно време постојала опасност да Османлије изгубе Галипољ, веома важну стратешку тачку под својом влашћу у Европи. О томе сведочи одлука млетачког сената од 22. септембра 1402. године о концентрацији флоте Републике Св. Марка око града, *Thiriet*, *Régestes II*, 30, no. 1070. У истом смислу може се тумачити и сенатска одлука од 30. октобра 1402. године, која наглашава да је окупација Галипоља неопходна за добробит хришћанства, *Thiriet*, *Régestes*, 32, no. 1078.

²⁰⁴ *Zachariadou*, *Süleyman çelebi*, 284; *Imber*, *Ottoman Empire*, 59.

²⁰⁵ Кратке хронике бележе јуни месец 1403. године као време повратка цара Манојла II са Запада, *Kleinchroniken I*, 70, no. 7; 114, no. 12.

²⁰⁶ *Dennis*, *The Byzantine-Turkish Treaty*, 77.

²⁰⁷ *Imber*, *Ottoman Empire*, 58; *Dennis*, *The Byzantine-Turkish Treaty*, 78–79. *Chalc.* I, 163 међутим бележи да је Сулејман после битке код Космидиона 1410. године предао Византијцима Солун, Зетунион и обалу Мале Азије.

²⁰⁸ *Dennis*, *The Byzantine-Turkish Treaty*, 79, 81.

после његовог потписивања, да се деспот није осећао обавезаним том одредбом. Наиме, већ је изнесено мишљење да се она није ни односила на њега.²⁰⁹ Чињеница да се у документу не помиње деспотска титула српског владара додатно доводи у питање тврдњу да се она односила на Стефана Лазаревића. То је утолито уочљивије, јер се за све остале актере, који су поменути у споразуму, наводе одговарајуће титуле уз њихово име, које су, притом, биле много нижег ранга од деспотске.²¹⁰ Византијски писци, такође, не помињу ни Србију нити њеног владара у догађајима везаним за Галипољски споразум. Можда је одсуство помена имена „Лазаревог сина“, као и титуле коју је носио, заправо рефлексија грађанског рата у Србији, који је у то време увелико трајао.²¹¹ Како се није знало ко ће у том унутрашњем сукобу у Србији да победи, могуће је да се одредба односила на једног од двојице Лазаревих синова, Стефана или Вука.

Стефан Лазаревић и принц Сулејман су, дакле, били у добрим односима за време и непосредно после ангорске битке. Међутим, изгледа да се убрзо после битке код Ангоре дотадашњи саборци разилазе, што потврђују одредбе споразума у Галипољу и Константин Филозоф.²¹² Сулејман је начинио значајне територијалне уступке, превасходно у корист Византије, како би учврстено своју власт у деловима Балкана који су још били у турским рукама. Међутим, очигледно је рачунао да ће од Србије, као и његов отац пре њега, и даље добијати приходе у виду годишњег данка, као и војну помоћ. Деспот Стефан је, по свој прилици, имао другачије планове. Изгледа да је, како то бележи Константин Филозоф, чак покушао да постигне некакав споразум са Тимуром. Наиме, Стефан Лазаревић је послао Тамерлану поклицара званог Ајдин, „због неких уговора“, али и да затражи сестру Оливеру из родства. Оливера је враћена брату, а Тимур је деспоту поручио следеће: „Када пођем к вама на Запад, нећу нићи источним крајевима, него од северних страна по суху проћи на Запад“.²¹³ Стога Сулејман Стефану Лазаревићу супротставља сестриће Бранковиће, оживљавајући тако сукоб две породице који је започео већ после Косова 1389. године. Убрзо ће се у турским редовима наћи и Стефанов брат Вук, што ће довести до грађанског рата у самој Србији. За деспота Стефана није било другог излаза до да се окрене Угарској. До њиховог споразума је дошло највероватније крајем 1403. или почетком 1404. године.²¹⁴ Нешто касније ће, у тежњи да заштити своју власт у Србији, Стефан Лазаревић подржати Сулејмановог брата Мусу.

²⁰⁹ Динић, Писмо угарског краља, 94, 98 изнео је овакву сумњу јер се „Лазарев син“ не помиње на почетку уговора као представник једне од уговарајућих страна, а односи између њега и Сулејмана постају отворено непријатељски већ крајем 1402. године. Стога Динић сматра да се под *fi* di *La*zaго можда мисли на Ђурђа Бранковића, који је, пошто се ослободио цариградског сужањства, ступио у везу са Сулејманом и добио од њега војну помоћ за предстојећи сукоб са деспотом Стефаном.

²¹⁰ Cf. Dennis, *The Byzantine-Turkish Treaty*, 243–265.

²¹¹ О грађанском рату у Србији после битке код Ангоре уп. ИСН II (*J. Калић*), 66–69.

²¹² Константин Филозоф, 274, 280.

²¹³ Исто, 276–277. Исти писац је забележио да је Оливера надживела брата, исто, 321.

²¹⁴ Константин Филозоф, 284; *Alexandrescu-Dersca*, Тимур, Аппекс, 132; *Миличевић*, Грађа, 125. Динић, Писмо угарског краља, 94; *Калић*, Београд у средњем веку, 83.

*

Иако је, судећи према већ помињаној одредби Галипољског споразума с почетка 1403. године, за Србију био предвиђен исти статус као и у време султана Бајазита I, чини се да је мудра политика деспота Стефана Лазаревића нашла пут да, у стварном односу снага на терену, Србији осигура положај који је био све само не сервилна позиција државе у којој је све зависило од воље турског султана и која је својим богатствима и гласовитим ратницима подупирала експанзију Османлија. Стефаново независно држање, крунисано деспотским венцем у Цариграду готово одмах после битке код Ангоре, навело је Сулејмана Челебију да му супротстави Бранковиће и мало потом самог Вука Лазаревића, пре свега војно подржавајући опоненте деспотовој власти. Ослоњен на новог савезника, Угарску, те очигледно војно успешнији, Стефан Лазаревић је успео да почетком 1404. године склопи мир са Сулејманом са, чини се, веома независних позиција.²¹⁵ Константин Филозоф доследно инсистира на томе да су турски вазали били Бранковићи и, по подели земље, Вук Лазаревић.²¹⁶ О таквом статусу деспота Стефана нема помена у изворима.²¹⁷ Не само спис Константина Филозофа, већ и документи које је издавао деспот Стефан Лазаревић после 1402. године, састављени су у духу благодарена Богу што је њега и српску земљу ослободио од сужањства под иноверним тлачитељем.²¹⁸

Велику идеолошку потпору оваком ставу деспота Стефана представљају је деспотска титула, добијена у Цариграду, из руку византијског цара, како је то и био обичај.²¹⁹ Иако достојанство деспота у Византији није имало наследни карактер, нити се везивало за територију, тј. државу, већ искључиво за личност која га је носила, у Србији XV века, почевши са деспотском титулом Стефана Лазаревића, постаје део државно-правног устројства и идеологије.²²⁰ Другим речима, лична и дворска титула из Византије у Србији постаје владарска титула, а у угарским документима се узевује за Рашку краљевину.²²¹ Стога српску *Дес-йовину* неки истраживачи посматрају као посебан период у развоју српске

²¹⁵ Копија документа који је Сулејман издао у Бруси, између 13. и 22. марта 1404. године, сведочи да је завладао градом непосредно пре тога, *Witek*, *Urkunden V*, 102–117. То би значило да је март 1404. године заправо *terminus ante quem* за измирење сукобљених страна.

²¹⁶ Константин Филозоф, 272, 280, 282, 290–291, 292.

²¹⁷ *Imber*, *Ottoman Empire*, 57–58 сматра да је измирење деспота Стефана и принца Сулејмана из 1404. године потврда да је деспот извршавао своје вазалне обавезе. Такође, исти аутор верује да су и Стефан и Вук, по подели Србије 1409. године били Сулејманови вазали, *ibid.* 59–60, што се не чини вероватним.

²¹⁸ *Miklosich*, *Monumenta Serbica*, 331–332; *Новаковић*, Законски споменици, 752–753; *Радојичић*, Закон о рудницима, 37–38; *Радојичић*, У тамним облацима, 583–601; *Калић*, Београд у средњем веку, 83, нап. 2; *Благојевић*, Деспот Стефан и Милешева, 168–169; *Веселиновић*, Држава српских деспота, 17.

²¹⁹ *Калић*, Деспот Стефан и Византија, 31, 37. О деспотским титулама уопште уп. *Ферјанчић*, Деспоти.

²²⁰ *Веселиновић*, Држава српских деспота, 29–30.

²²¹ *Калић*, Деспот Стефан и Византија, 38. Изгледа да се у том правцу изменио и поглед Византинца. Наиме, Дука, који строго води рачуна о рангу владара о којима пише, искључиво за

средњовековне државности. Истицањем континуитета са државом Немањина, са једне стране, те прихватањем византијске идеологије и сврставањем у хијерархију хришћанских држава, са византијским василевсом на челу, Стефан се, сасвим легитимно, како је и чинио, могао називати самодршцем, односно *самодржавним деспотом*.²²²

Конечно, најзначајнија потпора оваквом ставу било је убојито и успешно српско оружје, предвођено деспотом Стефаном Лазаревићем, што је представљало реалну основу српском владару да се сматра самосталним и у складу са тим и делује. Извори, преваходно византијски, као што ће се видети, сугеришу да се ниједна политичка нити војна активност, посебно у немирним годинама после Ангоре, па све до ступања Мехмеда I на престо, није могла замислити без учешћа Србије.

Византијски извори не доносе никакве вести о збивањима у Србији у периоду од битке код Ангоре па све до почетка нове фазе грађанског рата између османских принчева, када на историјску сцену ступа принц Муса. Међутим, ни то ћутање није случајно. Јер, то је за Царство био период дуго очекиваног предаха, који је уследио после злослутне и рушилачке владавине Бајазита I и, посебно, готово осмогодишње исцрпљујуће опсаде Цариграда. Стога не чуди однос византијских писаца последњег столећа према Бајазиту, кога они сликају бојама највеће мржње, презира, прекора и саблазни, као безбожника, тиранина, блудника и самог Сатану.²²³ Ако се изузме сукоб на Трипољу, новембра 1402. године,²²⁴ те усамљена вест српских летописа да је деспот Стефан пленен Сицилију на Косову 6912. године (1. септембар 1403 — 31. август 1404),²²⁵ чини се да тим ћутањем византијски извори сугеришу да је то био период мира и на читавом делу Балкана који их је интересовао. Посредно се, стога, може закључити да је мирно било и у Србији, јер, осим неколицине Халкокондилових вести које се тичу Босне, византијски извори не помињу ниједан други простор.

српске деспоте XV века користи израз *δεσπότης Σερβίας*, Ducas, 239, 247, 257, 259, 261, 287, 395. *Турид*, Световни достојанственици, 197 међутим, био је мишљења да помен територије поред имена српских деспота није везивање титуле за територију, већ да се територија наводила ради ближе идентификације личности. О начину на који су византијски писци посматрали деспотске титуле српских владара уп. последње поглавље.

²²² *Веселиновић*, Држава српских деспота, 40–41.

²²³ Кратка хроника бр. 12 бележи да је 9. марта 1403. године издахнуо као пас најокрутнији и од свих звери најдивљији Бајазит. Иста хроника га на другом месту назива најбезбожнијим, *Kleinchroniken I*, 113, по. 12. Ducas, 87 бележи да је Бајазит у Бруси уживао у свим благодатима које је Бог дао свету, да је живео ништавно и раскалашно, да никад није престајао са ласцивним актима, одајући се развратном понашању са дечацима и девојчицама. Чак и Chalc. I, 102 бележи да га је, када је достигао огромну моћ, Бог казнио да не би био горд, мислећи на сукоб са Тимуром.

²²⁴ Родослови и летописи, 221, бр. 608. Међутим, летописи који помињу бој на Трипољу наводе и 6911. (1403) и 6912. (1404) годину. Биће, такође, погрешна тврдња *Imber*, *Ottoman Empire*, 57, да су сукобљене стране укрстиле копча у два окршаја, најпре на Косову, како извештавају летописи, а убрзо потом код Грачанице, како сведочи Константин Филозоф. У питању је, наиме, иста битка, тј. два српско–турска сукоба која су се у исто време одиграла недалеко један од другог.

²²⁵ Родослови и летописи, 221, бр. 610. На истом месту летописи бележе и 6911. (1402/3) годину која се доводи у везу са истим догађајем, што није вероватно.

3. ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ И МУСА

Бајазитов син Муса је после битке код Ангоре доспео у татарско заробљеништво. Тимур га је пустио непосредно пре свог одласка из Мале Азије, а османски принц се потом склонио код Мехмеда.²²⁶ Пошто га је брат ослободио, Муса се, преко Синопе, па даље Црним морем, обрео у Влашкој. Мусино ступање на поприште борби између Бајазитових синова је, чини се, било резултат довитљиве политике Мехмеда Кириџије. Јер, верује се да је његов одлазак у Влашку био резултат споразума, постигнутог између Мехмеда, владара Синопе Исфендијароглуа, влашког војводе Мирче и владара Карамана Мехмеда, којима је било у интересу да ослабе и осујете Сулејманову моћ у Европи.²²⁷

И занста, Мусин долазак у Европу необично се подудара са поновним расламсавањем сукоба пре свега у Србији, а потом и на читавом простору османске Румелије. Да ли је принц Муса приспео у Влашку по Мехмедовом налогу или заповести, или је у Сулејмановом ангажовању у Малој Азији видео прилику да за себе заузме братовљеве европске територије и тако се укључи у трку за обједињавање свих турских поседа под влашћу једног Османовића, не може се са сигурношћу тврдити. Извесно је само да његов долазак поново оживљава старе савезе, који су деловали на балканском тлу пре него што га је Сулејман 1404. године напустио, запутивши се ка Анадолији. У време између 1408/9. и 1411. године поново ће деспот Стефан Лазаревић и Сулејман Челеби бити на супротним странама. Први ће савезнице наћи у принцу Муси, влашком војводи Мирчи и Угарској, а потоњи поново у Вуку Лазаревићу, Бранковићима и Византији.

Савезници

Не зна се, међутим, поуздано када је Муса прешао у Европу. Бугарска анонимна хроника из XV века бележи да је 6917. године (1408/9) Муса доспео у дунавске области, одакле је са мноштвом Влаха, Срба и Бугара, као и са српским деспотом Стефаном, дошао под Цариград и код Космидиона се сукобио са Челебијом.²²⁸ То је уједно и једини извор који прецизно наводи годину Му-

²²⁶ *Finkel*, *Osman's Dream*, 30 наводи да је Муса однео очево тело у Брусу и да се са натписа на гробу сазнаје да је Бајазит сахрањен 1406. године.

²²⁷ *Imber*, *Ottoman Empire*, 67. *Barker*, *Manuel II*, 281, такође сматра да је Муса приспео у Европу подстакнут од стране брата Мехмеда. Исто прихвата и *Турид*, Сумрак, 162. *Balfour*, *Symeon of Thessalonica*, 48 саопштава да је Мусу у Европу пребацио заправо цар Маноло II, што је мало вероватно, јер ће се василевс убрзо приклонити његовом брату Сулејману.

²²⁸ Бугарската анонимна хроника, 86. Кратка хроника 72а просто бележи, без датума, да је Муса завладао очевим областима, *Kleinchroniken I*, 563, по. 72а. Ова напомена наведена је непосредно после белешке о бици код Ангоре, али је јасно да се то морало догодити касније, па је П. Шрајнер смешта у 1409. годину, *Kleinchroniken II*, 392. Такође, и *Pseudo-Phrantzes*, 226 само помиње да је деспот Србије својим одредима помогао Муси да постане господар над Европом, не наводећи када се то збило.

синог преласка у Европу. Подударност избијања нове фазе турских грађанских ратова, између Сулејмана и Мусе, и сукоба између деспота Стефана и његовог брата Вука,²²⁹ који су довели до поновне поларизације снага на Балкану, огледа се и у хронолошким одредницама које су забележене у изворима. С обзиром на то да се вести о грађанском рату у Србији спорадично јављају од фебруара до маја 1409. године, чини се извесним да је Муса приспео у Влашку крајем 1408. или почетком 1409. године, односно између септембра 1408. и маја 1409. године. Јер, према вестима Константина Филозофа, он се већ налазио у Влашкој када су ратови у Србији окончани.²³⁰ Када се Муса укључио у рат за очево наслеђе, укључила се и Србија. Од тог тренутка она поново привлачи пажњу византијских писаца.

Мусино војевање и успон на трон неуслађено су забележени у изворима. Пошто је, како приповеда Халкокондил, сазнао да је Сулејман погубно Ису, Муса је прешао у Дакију, односно Влашку, војводи Мирчи. Влашки војвода му је обезбедио војску за његове даље акције, а Муса је заузврат обећао да ће, када дође на власт, војводи дати извесне територије у Европи.²³¹ Како се Сулејман налазио у Азији, Муса је, пошто су му пришли многи из Европе и пошто је уз себе имао дачку војску, узео власт у Румелији (καθεστῆκε τε βασιλεύς) и почео се спремати да зарати против брата.²³² Он се од Дунава спуштао црноморском обалом ка југу и његова прва мета била је Месемврија, град на обали Црног мора, који се од 1403. године налазио под влашћу византијског василевса. Према белешци кратке хронике бр. 29, он је негде између септембра 1409. и јануара 1410. године опсео град²³³, што говори у прилог претпоставци да је у то време он већ конфронтанан Византији, Сулејмановом савезнику. Мусин несумњиво примарни циљ био је освајање Једрена, европске престонице Османлија. Међутим, пре него што ће се устремити на њу, Муса се, пошто је освојио Месемврију, упутио у унутрашњост полуострва, у правцу Јамбола. Град је освојио 13. фебруара 1410. године.²³⁴ Ту је заробио Саруца-пашу, једног од Сулејманових велможа, али га у Једрену убија и креће у правцу Галипоља.²³⁵ Византијска кратка хроника Marc. Gr. 595 саопштава да је Муса фебруара 6918. године (1410) прешао из Влашке и заузео области Запада.²³⁶ Крат-

²²⁹ О поновном избијању сукоба између Стефана и Вука Лазаревића уп. Константин Филозоф, 290–292; ИСН II (Ј. Камил), 81–82.

²³⁰ Константин Филозоф, 292.

²³¹ Константин Филозоф, 292 каже да је Мирча Мусу позвао себи, како би се на тај начин осветио за недаће које му је нанео Сулејман. Јер, постоје извесна сведочанства која говоре да су турски крајиници током 1408. године пустошили влашку територију и чак опсели Силистрију, Kleinchroniken II, 393. Filipović, Prince Musa i šejh Bedreddin, 105 сматра да су нетачне тврдње турских историчара Нешрија и Садедина да је Мирча обећао Муси ћерку за жену и власт у Влашкој.

²³² Chalc. I, 160–161.

²³³ Kleinchroniken I, 215, no. 29. Иста хроника бележи да је град био под влашћу византијског василевса, cf. Kleinchroniken II, 394; *Vakalopoulos*, Les Limites, 56–65.

²³⁴ NE 7 (1910), 151; Kleinchroniken I, 636, no. 96.

²³⁵ Константин Филозоф, 293.

²³⁶ *Mioni*, *Inedita cronaca bizantina*, 75, no. 29.

ка хроника бр. 72а помиње, очигледно под погрешном годином, 6912. (1403/4), да је Муса ушао у Бугарску, опустошио многу земљу и погубно великаше.²³⁷ Изгледа да је Муса, како и бележи кратка хроника бр. 96, завладао многим областима Романије (τῆς Ῥομανίας), односно да је после победе под Јамболом завладао читавом Тракијом и да је за неколико месеци освојио сву земљу између Једрена и Галипоља.²³⁸

Тек пошто је Муса погубио Саруца пашу и потом кренуо пут Галипоља, дошло је до преговора између њега и деспота Стефана. Муса је послао поруке деспоту Стефану, али и Вуку Лазаревићу и Бранковићима. У настојањима да их привуче на своју страну, дао им је многа обећања која су у изглед стављала велике користи од овог савезништва. Пошто је обазриво, преко војводе Витка, испитао истинитост Мусиних обећања и добио од њега потврду закљети, тек тада је деспот са војском прешао Мусу. Константин Филозоф бележи да су тада Муси пришли „и остали“. Могуће је да се то односи на Вука Лазаревића и Бранковиће. Исти писац нас обавештава да је тада Муса заузео и Галипољ и да се тада Сулејман споразумео са византијским царем и приспео у Халкидон са истока.²³⁹ Другим речима, одреди деспота Стефана налазе се у Мусиној војсци од фебруара 1410. године и учествују у освајању Галипоља.²⁴⁰

Битка под Цариградом 1410. године

Без обзира што су кретања двојице османских принчева пре битке код Космиднона тешко докучива прецизно и у потпуности, извесно је да су Мусина освајања у Тракији приморала Сулејмана да се брзо пребаци из Азије у Европу. Халкокондил тврди да је Сулејман приспео у Цариград и да је, пошто је био пријатељ са царем, узео за жену ћерку Ђеновљанина Дорније, царевог унука, а потом се са великом војском утаборио крај зидина града.²⁴¹ Када је Муса сазнао да се Сулејман уз помоћ Византинца и Млечана пребацио у Европу, кренуо је са војском према Цариграду. Халкокондил, даље, наставља да су се у Мусиним редовима тада налазили, поред Дачана, и Трибали, како писац назива Србе, те

²³⁷ Kleinchroniken I, 563, no. 72a.

²³⁸ Ibid. 636, no. 96; Kleinchroniken II, 396. Chalc. I, 161 пише да је Муса уз помоћ Дачана потчинио Европу и „ἐπὶ τὰ βασίλειά τῆς Ἀδριανουπόλεως παρὶων καθεστῆκε τε βασιλεύς“.

²³⁹ Константин Филозоф, 294. Читава ова вест је сумарна, те је тешко на основу ње утврдити прешану хронологију, посебно ону која се тиче времена споразума између Сулејмана и цара Манојла II, с обзиром на то да има истраживача који сматрају да је Сулејман приспео у Галипољ још 1408. године (cf. *Imber*, *Ottoman Empire*, 66).

²⁴⁰ *Imber*, *Ottoman Empire*, 67 наводи да је у Дубровник стигао један извештај 28. маја 1410. године, по коме је до овог времена цар Манојло II већ ушао у рат и опсео Галипољ и са копна и са мора. Цар Манојло је, како су Млечани забележили, још 10. јануара 1410. године послао амбасадора у Венецију са захтевом да Република пошаље своје лађе које ће спречити турске да плове по Дарданелима, јер треба искористити сукоб турских принчева, што је Венеција одбила, *Thiriet*, *Régestes*, 88, no. 1362.

²⁴¹ Chalc. I, 160–162.

Стефан, Лазарев син (Στέφανος τὸν Ἐλεαζάρου παῖδα), као и турска војска из Европе.²⁴² Допуњава га у појединостима Константин Филозоф када каже да се уз Стефана налазио и његов брат Вук, који је још једном променнио страну коју је подржавао, иако је као Сулејманов вазал управљао јужним делом српске државе.²⁴³

Иако се веровало да су се Муса и Сулејман сукобили у једном окршају, у бици код Космидиона, чини се да је код Цариграда дошло до два сукоба између османских принчева. То, пре свега, сугеришу две вести византијске кратке хронике Магс. Гр. 595. Прва од њих саопштава да је Муса најпре 3. јуна 6918. године (1410)²⁴⁴ код Св. Фоке μετὰ Παρχαίνων²⁴⁵ повео рат против Сулејманове војске, поразио га и заузео Св. Фоку.²⁴⁶ Манастир Св. Фоке, о коме је овде реч, налазио се на европској обали Босфора, преко пута Цариграда, у близини Ђеновљанске колоније Галате. И данас на истом месту, у истанбулској четврти Ортакој, у подножју моста Босфор, који спаја европски и азијски део града, постоји православна црква, под јурисдикцијом Васелењске патријаршије, посвећена Св. Фоки.²⁴⁷ Поменути вест кратке хронике Магс. Гр. 595 додатно појашњава Константин Филозоф, који бележи да су Муса и деспот Стефан, дошавши више Галате, најпре разбили лађе „Грка и Фруга“ које су, пошто су Сулејмана пребацили у Цариград, биле смештене „близу“ као евентуална помоћ у предстојећем копноном сукобу. Непосредно пред битку, Муса је сазнао да се Вук Лазаревић припрема да пребегне Сулејману. У намери да га у томе осујети, одлучио је да га погуби, пошто је претходно Стефану понудио његове земље. Деспот се zaloжио за брата, али је Вук исте ноћи још једном променио страну. Како било, у првом судару двеју страна „више Галате“, деспот Стефан се, према тврђи његовог животописца, сукобио лично са Сулејманом, победивши и њега и његове војнике. Пошто су надвладали Челебију и његове снаге, и Муса и деспот Стефан су се као победници вратили у своје станове.²⁴⁸

Ову вест, треба нагласити, не помињу директно други извори. Она је, опет, веома значајна, јер објашњава и повезује нејасна и, наизглед, контрадикторна сведочанства извора о бици која је у историографији позната као битка код Космидиона. Једино хроника Магс. Гр. 595 јасно приповеда о два сукоба, наводећи и њихове прецизне локације. Остали извори о догађају приповедају конфузно. Две византијске кратке хронике извештавају само да је Муса пора-

²⁴² Chalc. I, 160–162.

²⁴³ Константин Философ, 294–295.

²⁴⁴ „Μηνὶ ἰουνίῳ γ' τοῦ αὐτοῦ ἔτους“, пошто је у претходној весту наведена 6918. година, *Mioni*, *Inedita cronaca bizantina*, 75, no. 29, no. 30.

²⁴⁵ За сада није могуће утврдити шта означава наведени термин и да ли се односи на, евентуално, одређену етничку групу или нешто сасвим друго.

²⁴⁶ „Μηνὶ ἰουνίῳ γ' τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνήψεν ὁ αὐτὸς Μωσῆς πόλεμον εἰς τὸν ἅγιον Φωκᾶν μετὰ Παρχαίνων κατὰ φασάτον τοῦ Μουρσουμάνη καὶ κατέλυσεν αὐτοὺς καὶ παρέλαβε τὸν ἅγιον Φωκᾶν“, *Mioni*, *Inedita cronaca bizantina*, 75, no. 30.

²⁴⁷ *Janin*, *Les églises*, 514; *Janin*, *Constantinople byzantine*, 477.

²⁴⁸ Константин Философ, 294–295.

жен. Једна од њих, кратка хроника бр. 96, једини је извор који каже да се битка одиграла код Космидиона.²⁴⁹ Халкокондил такође није прецизан, али и његова приповест сугерише да су се под бедемима византијске престонице одиграли два сукоба супротстављених страна. Писац приповеда да је Муса најпре, у првом окршају, поразио брата. Он је војску, састављену од Влаха, Срба и европских Турака поставио против Сулејмана. Уз њега се тада налазио, како је већ речено, и Стефан, Лазарев син. Стефану је цар (βασιλεὺς),²⁵⁰ пославши му поруке, саветовао да у бојном реду крене према Цариграду (ἐπὶ τὸ Βυζάντιον) и буде бољи и ваљанији према њему од Мусе. Јер Муса је, каже писац, био тврд према саборцима и врло брз у бесу. А Стефан је, док се налазио у бојном реду, пошто се договорно са царем Хелена и Сулејманом, бежећи приспео у Цариград. Муса је заподену борбу са братом и навалио да гони његове малоазијске трупе. Сулејман је, пошто је поражен, узмакао према Цариграду и склопио се преко јарка подно бедема, са најближим сарадницима и са око 500 људи. Док је Муса био заузет гоњењем Сулејманових војника и тако исцрпљавао своје људе, Сулејман је то искористио и заузео његов логор. Када се Муса вратио и схватио да му је логор уништен, одмах се окренуо у бег, као и његови људи. Неки од њих су, међутим, одмах пришли Сулејману, поздравили га као султана и кренули за њим.²⁵¹

До другог, одлучујућег, окршаја код Цариграда дошло је 15. јуна 1410. године, подно градских бедема, на простору између области Космидион и Харисијске (Једренске) капије.²⁵² Поменути хроника Магс. Гр. 595 бележи да је 14. јуна 6918. (1410) цар (Μανοῖλο) пребацио Сулејмана у Цариград, одакле је он 15. јуна изашао, приметно бој са Мусом испред палате и Калигарија (Παλαίου καὶ τῶν Καλλιγάρων) и победно га, после чега је постао господар (αὐθέντης) Запада.²⁵³ Τὰ Καλιγάρια је, за прво, била цивилна капија у оквиру зида који је цар Μανοῖλο I Κομνῖν подигао као наставак Теодосијевих бедема, који су се завршавали у непосредној близини данашњег Текфур сараја. Зид је био део комплекса палате Влахерна, а данас је то Егрикапи.²⁵⁴ Космидион се, опет, обично идентификује са данашњом истанбулском четврти Ејуп, али прецизну локацију треба тражити у његовом јужном делу.²⁵⁵ Тако ова друга вест хронике

²⁴⁹ NE 7 (1910), 151; *Kleinchroniken* I, 636, no. 96.

²⁵⁰ Иако Халкокондил овде употребљава реч βασιλεὺς, коју у свом делу готово искључиво користи да означује султана, овде се она односи на византијског цара Μανοῖλο II Παλειολογ.

²⁵¹ Chalc. I, 161–162.

²⁵² Кратка хроника бр. 9 (*Kleinchroniken* I, 97, no. 9) такође помиње сукоб Мусе и Сулејмана под Цариградом. „ἔγγυς τῆς Πόλης τῶν πύλων“, али га бележи под погрешном, 6919. (1410/11) годином, *Kleinchroniken* II, 397. Дука помиње сукоб под Цариградом, али су они везани за борбу између Мехмеда и Мусе 1413. године. Мехмед је у два сукоба са братом био поражен и оба пута је уочиште нашао у византијској престоници, *Ducas*, 129–131.

²⁵³ „Τῆ ἰδ' τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐπέρασεν ὁ βασιλεὺς τὸν Μουρσουμάνον Τζαλαπῆν εἰς τὴν πόλιν καὶ τῆ τε ἐξῆλθε καὶ ἐπολέμισεν ἐμπροσθεν τοῦ Παλαίου καὶ τῶν Καλλιγάρων, καὶ κατέλυσε καὶ ἐδίωξε τὸν Μωσῆν καὶ ἐγένετο καλὴν ὁ Μουρσουμάνης αὐθέντης τῆς δούσεως. Εὐθύς δὲ παρέλαβε τὴν ἀνατολήν ὁ Κυριτζῆς“, *Mioni*, *Inedita cronaca bizantina*, 75, no. 31.

²⁵⁴ *Janin*, *Constantinople byzantine*, 283, 364.

²⁵⁵ Назив четврти, иначе, потиче од имена Козма, а по чувеном манастиру Св. Бесребреника Козме и Дамјана, главне грађевине овог места, *Janin*, *Les églises*, 461–462.

Магс. Гр. 595 бележи прецизнију локацију овог сукоба. Овим постаје јаснија и наведена Халкокондилова вест, али и опаска Константина Филозофа, који је забележио да се Стефан, пошто је видео Мусу како бежи, због невере својих војника, склонио у Цариград „може се поједнако рећи: као побеђен и победник“.²⁵⁶

Српски владар се после сукоба под бедемима склонио у Цариград на лађи коју му је послао цар Манојло II Палеолог, његов некадашњи саборац у редовима Бајазитове вазалске војске. Константин Филозоф јасно каже да је „најизванреднији“ цар познавао Стефана Лазаревића и раније, док је као млад заједно (са њим) војевао.²⁵⁷ Овом приликом је цар Стефану потврдио деспотску титулу.²⁵⁸ Према речима Константина Филозофа, цар Јован VII није био у пуној власти када је августа 1402. године први пут удостојио Стефана Лазаревића титулом која се по свом значају и рангу налазила одмах иза царске.²⁵⁹ Из Цариграда се деспот Стефан заједно са кесаром Угљешом Црним морем упутио ка Влашкој. Војвода Мирча их је угостио и снабдео неопходним стварима, којих је понестало током тог „дугог“ путовања. Прошавши Влашку, деспот је доспео у „свој град Голубац“.²⁶⁰

Муса се, после битке код Цариграда, пошто је бежао пред братом и остао без војске, склонио према Дублину.²⁶¹ Тада је сазнао да Сулејман наново прикупља одреде и да је послао Вука Лазаревића у Србију, како би овај, претекавши брата, узео читаву земљу. Стога је Муса за Вуком послао Алијаза, некадашњег војводу Филипопоља. Вук Лазаревић заробљен је у Филипопољу 4. јула 1410. године, заједно са сестрићем Лазаром, који је ухаваен када је, прелазивши из једне шуме у другу, сакупио војску. Директно отпужен од стране једног Мусиног војника да је крив за пораз код Космидиона, јер је побегао у

²⁵⁶ Константин Филозоф, 295.

²⁵⁷ Исто, 296. Могуће је да су Стефан Лазаревић и Манојло II били саборци у Бајазитовим редовима 1391/2. године, уп. излагање на страни 31.

²⁵⁸ Извори, као што је већ речено, изричито помињу деспота Стефана у редовима Мусине војске. Једино Халкокондил бележи да је током саме битке код Цариграда деспот Стефан излао Мусу и пребегло на страну Сулејмана. Међутим, њихово савезништво не се и после тога наставити и Муса не касније чак у једном тренутку наћи уточиште код деспота Стефана. До разлика између Стефана Лазаревића и принца Мусе доћи ће касније и томе повод неће бити деспотово склањање у Цариград. *Barker, Manuel II*, 282, сматра да су, иако то не стоји у изворима, начињени бар покушаји од стране Византинца како би се деспот придобио на њихову страну, наглашавајући да је српски владар био важан хришћански принц, са значајним везама са Царством. Битну улогу у томе могла је играти и чињеница да је супруга цара Манојла II, Јелена Драгаш, била Српкиња. Уп. стр. 49–50 и последње поглавље.

²⁵⁹ Константин Филозоф, 296. О проблему потврде деспотске титуле Стефана Лазаревића 1410. године стр. 49–50 и последње поглавље.

²⁶⁰ Константин Филозоф, 296.

²⁶¹ Исто, 297. За разлику од Константина Филозофа, кратка хроника бр. 96 помиње да се 6919, односно између септембра 1410. и фебруара 1411. године, Муса упутио у правцу Јамбола, у Македонији, те тако овај догађај хронолошки погрешно смешта у време после битке код Једрена, када Муса заправо налази уточиште у Србији, *Kleinchroniken I*, 636–637, по. 96; *Kleinchroniken II*, 400–401.

Цариград непосредно пре битке, Вук Лазаревић је убијен истог дана када је и ухаваен.²⁶²

Из Филипопоља се Муса, бежећи пред Сулејманом, са својим снагама упутио у правцу Једрена. Браћа су се већ 11. јула 1410. године поново сукобила управо ту.²⁶³ Муса је са собом водио и Лазара Бранковића. Пре него што ће бој започети, са Лазаром је постигнут договор да и старији Бранковић, који се налазио уз Сулејмана, приђе Муси. Овај је, пак, својим људима заповедно да убију Лазара уколико Тураћ на почетку битке не буде био у редовима Сулејманових противника. Како се то није догодило и како је увидео да губи битку, Муса је својим људима дао знак да убију и Лазара. То се збило 11. јула 1410. године.²⁶⁴ Кратка хроника бр. 72а веома конфузно бележи догађаје који се могу довести у везу са убиством Вука Лазаревића и Лазара Бранковића. Наиме, под годином 6915. (1406/7), помиње се да су деспот Стефан и султан Кириција послали Вука Бранка (τὸν Βούτκο Βράνκοῦ) у Филипопољ, како би он измирио Мехмеда са Мусом. Међутим, Муса га је заробио и потом убио на ушћу реке Марнице.²⁶⁵ Осим погрешно наведене године,²⁶⁶ белешка нетачно помиње Вука Бранка. То може да значи две ствари — или вест меша оца и сина, тј. Вука и Лазара Бранковића, што није редак случај у изворима, или спаја догађаје тако што просто истовремено помиње убиства и Вука (Лазаревића) и (Лазара) Бранковића, што је вероватније.²⁶⁷ Јер, помен да је „Вук Бранковић“ убијен крај Марице слаже се са тврђом Константина Филозофа да је Лазар Бранковић убијен током битке код Једрена, смештеног крај поменутог реке.²⁶⁸ Иста белешка двоструко нетачно помиње и султана Мехмеда. Његово заједничко иступање са деспотом Стефаном против Мусе уседило је тек 1413. године. Са друге стране, погрешно би било сматрати да је он у овој вести помешан са Сулејманом, јер се деспот Стефан и Сулејман непрестано налазе на супротним странама, још од 1402. године па све до Челебијине смрти 1411. године.

Пошто је поражен и у бици код Једрена, Муса се, јасно бележи Константин Филозоф, бежећи пред братом, склонио код деспота Стефана, тада још увек свог савезника, у Србију.²⁶⁹ Кратка хроника бр. 72а погрешно наводи да се Муса после сукоба са Кирицијом, јер, у питању је Челебија, склонио код дес-

²⁶² Константин Филозоф, 298.

²⁶³ Исто, 298–299; *Kleinchroniken I*, 636–637, по. 96.

²⁶⁴ Константин Филозоф, 299. Родословни и летописи, бр. 616 бележе да је Муса заклао Вука и Лазара 6. јула 1410. године.

²⁶⁵ *Kleinchroniken I*, 563, по. 72а.

²⁶⁶ П. Шрајнер годину која се помиње у овој вести, 6915. (1406/7) исправља у 6918. (1409/10), (*Kleinchroniken I*, 563, по. 72а); *Kleinchroniken II*, 397–398.

²⁶⁷ Cf. *Schreiner*, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, 51; *Турковић*, Српски летописи, 107.

²⁶⁸ П. Шрајнер је ову нелогичност протумачио тако да је непознати састављач кратке хронике користио породичну традицију Бранковића (*Kleinchroniken II*, 397), са чим се слаже и *Ферјанчић*, *Вести*, 160, будући да је поменута кратка хроника, према уверењу издavaча, настала у околини Скопља.

²⁶⁹ Константин Филозоф, 299. Кратка хроника бр. 9 помиње да се Муса после битке под Цариградом склонио у Угарску, *Kleinchroniken I*, 97, по. 9.

пота Стефана, сина кнеза Лазара, без наведеног датума.²⁷⁰ Кратка хроника бр. 96 бележи да је Муса побегао εἰς τὸν τόπον Οὐλγαρίας, у крајеве Видина, у утврђење εἰς τόπο Κόλτζου према областима Србије и да му је помогао кнез деспот, Лазарев син (κνεζης δεσποτης, υἱος Λαζάρου).²⁷¹ Пошто су „склопили пријатељство и завет“, Муса је напустио Србију. Како је сазнао да Сулејман иде за њим, склонио се ка „северним странама“.²⁷² Могуће је да је овом приликом имао и влашку помоћ.²⁷³ Потом се, по свој прилици, Муса склонио у Тракију, где су уследиле променљиве борбе међу браћом.²⁷⁴ Муса је послао у Филипопољ некадашњег војводу града, коме је успело да преваром по ноћи уђе у градску кулу, узме сабрани данак и врати се назад свом господару. Сулејман се на ту вест упутио у Филипопољ, у намери да за два дана прикупи данак за читава земљу. Потом се поново устремно на Мусу, те кренуо у правцу Једрена. Муса је опљачкао Филипопољ, а његови људи заклали су у цркви митрополита Дамјана и тело му бацили преко градских зидина. Сулејман је на вест о том догађају одмах дошао. Међутим, пошто је дуго безуспешно гонио Мусу, на крају се вратио у Једрене, где се поново одао пићу. Ту и тада војска је већ почела да га напушта.²⁷⁵ Сматрајући да нема другог излаза, Сулејман се одлучио да бежи ка Цариграду. Становници села кроз која је пролазило постепено су му убијали оне људе који су још увек били уз њега. Самог Сулејмана су ухватили, задавили и однели у Једрене, где се ускоро појавио и Муса.²⁷⁶ Кратке хронике бележе 17. фебруар 1411. године као датум смрти Сулејмана Челебије.²⁷⁷

²⁷⁰ Kleinchroniken I, 562, no. 72a.

²⁷¹ Ibid. 636, no. 96. П. Шрајнер, Kleinchroniken II, 400 сматра да је у питању Угарска, а не Бугарска, те да је у овој вест и поменут Голубац. *Ферјанчић*, Вести, 159–160 наводи да ни Константин Философ ни Халкокондил не помињу Мусин долазак у Србију, што је нетачно. Константин Философ, 299 изричито каже да „сам убица онај (Муса) био је код благочестивога (Стефана); истомени (Стефан) (не) хотећи да се међу собом сатиру и чине невољу, склопи пријатељство и завет (са Мусом) и изнова га отпусти. А Муса се опет упути обичним стазима...“. Chalc. I, 163 бележи да се Муса склонио у област Паристриона, где се удружио са Даном, Мирчиним сином, који му је и раније био пријатељ, те да је боравио на планини Балкану.

²⁷² Константин Философ, 299.

²⁷³ Kleinchroniken II, 399; Chalc. I, 163.

²⁷⁴ Кратка хроника бр. 96 бележи да је Муса 6919. (1410/11) године приспео у Македонију, што се очигледно односи на Тракију, cf. Kleinchroniken II, 400. Иста белешка помиње и Јамбол, што није случај са другим изворима. Константин Философ помиње само Филипопољ (Константин Философ, 296–7).

²⁷⁵ Chalc. I, 163–164 опширно приповеда о томе како је Сулејман „јутром и вечери у пијењу вина истрајавао“, како су га Византинци саветовали да то не чини, јер је опасно за њега и како су га, на крају, напустили вођа јаничара Хасан и Евренос бег, који су пришли Муси са одредима европске лаке коњице. Сулејманове пијанке помињу и Константин Философ, 300 и Ашикпашазаде, 118.

²⁷⁶ Константин Философ, 300.

²⁷⁷ Kleinchroniken I, 637. Иста хроника бележи и да је Сулејман убијен εἰς τὸ μέρη τῆς Βρῆσζ. Кратка хроника бр. 91 бележи само тачну годину, 6919. (1410/11) (Kleinchroniken I, 623, no. 91), а бр. 97 бележи погрешну годину, 6916. (1407/8) (Kleinchroniken I, 639, no. 97). *Mioni*, *Inedita cronaca bizantina*, 75, no. 33 саопштава да се Муса фебруара 6919. (1411) изненада појавио са војском у Једрену и да је убио Сулејмана.

Противници (1411–1413)

Мусина краткотрајна владавина турском Румелијом обележена је обрачуном са Сулејмановим, али и сопственим тадашњим савезницима. Још док је ратовао са братом, Муса је погубио Вука Лазаревића и Лазара Бранковића, веома важне ослонце Сулејманове политике према деспоту Стефану Лазаревићу, свом тадашњем савезнику. Његове мете постале су сад Србија, која се убрзо по Сулејмановој смрти сврстала међу Мусине непријатеље, и Византија, која му је и до тада била противник.

Ниједна од преосталих хришћанских држава Балкана није својевољно улазила у савезе са сукобљеним турским принчевима. Њихова немоћ диктирала је такву политику. С обзиром на то да су западне силе, Француска, Енглеска, чак и Жигмундова Угарска,²⁷⁸ биле сувише окупиране сопственим унутрашњим проблемима да би се укључиле или повеле општу хришћанску војну у циљу протеривања Турака из Европе, а Венеција читав проблем посматрала са становишта заштите сопствених трговачких интереса, те у том смислу избегавала било какво компликовање односа са Османлијама, Византији није преостало ништа друго до да се дубоко уплете у ратове Бајазитових синова, иако сам василевс никада није напустио идеју добијања помоћи са Запада.²⁷⁹ Свесна да је подршком коју је пружила Сулејману, од Мусе начинила озбиљног непријатеља, Византија је прибегла опробаном решењу своје политике, који у првој половини XV века постаје једина нада за преживљавање турских међусобица — супротстављању претендената на турски престо. Тако је и после Сулејманове смрти пружила уточниште његовом сину Орхану.

Чини се да је Муса до пред крај 1411. године мировао. Како је то био обичај, ваљало је да нови господар у Румелији размени посланства са околним, али и неким удаљеним државама. Једно Мусино посланство затекло се у Будиму, истовремено кад се тамо налазио и деспот Стефан, 10. јула 1411. године.²⁸⁰ И Млечани су били заинтересовани да се споразумеју са Мусом, па су му у том циљу до половине јула месеца упутили неколико посланстава.²⁸¹ То је учинио и деспот Стефан, пославши му Ајдина, истог оног емисара који је ишао и Тимуру, да од Мусе „моли обећање“ и честита му на победи над братом. Међутим, посланик је врло брзо био обавештен да Муса намерава да га ухвати, јер је био особа од деспотовог поверења, одан српском владару. „Мудрим ре-

²⁷⁸ Пошто је током 1410. обуздао опозицију у Босни, Жигмунд Луксембуршки је читава наредне године био окупран сукобом са Венецијом око Далмације, а његова војска је септембра 1411. године упала у Истру. Њихове несугласице регулисане су тек склапањем *status quo* примирја, потписаног на пет година, у Трсту, 17. априла 1413. године, *Padouih*, Западна Европа, 24–27.

²⁷⁹ *Barker*, *Manuel II*, 254, 271.

²⁸⁰ *Пуркових*, Стефан Лазаревић, 100–101; ИСН II, 85 (*J. Kanuh*).

²⁸¹ *Thiriet*, *Régestes*, 99, no. 1419; 100, no. 1422; 101, no. 1424. Млечани су, коначно, склопили споразум са Мусом, августа 1411. године, који је заправо био потврда мира склопљеног са Сулејманом 1406. године, *Barker*, *Manuel II*, 286–287, nap. 156.

чима²⁸² он је успео да се склони и крене назад пут Србије. Са собом је у отаџбину понео и посмртне остатке Вука Лазаревића. На послаников извештај да са Мусом „другачије није могуће живети“ осим да се са њим ратује, Стефан Лазаревић је са читавом својом војском приспео у пиротски крај те је, између осталог, опустошио и део Мусине територије. Српски одреди су се повукли тек пошто је Муса упутио деспота свог посланика.²⁸²

Из ових вести Константина Филозофа јасно се види да је Муса Стефану Лазаревићу обећао и нека територијална проширења када је са њим склопио савез против Сулејмана, фебруара 1410. године. Србија је, очигледно је већ на основу изложених збивања, али и оних о којима ће тек бити речи, у грађанским ратовима између Бајазитових синова, била незаобилазни политички и, пре свега, војни чинилац на Балкану. Међутим, као што илуструје поменути вест Константина Филозофа, српска држава није била само корисни савезник и ослонац једној од турских зараћених страна, већ је имала снаге и за офанзивне акције. Јер, мало је вероватно да су територије о којима је овде реч заправо оне које су улазиле у састав дела српске државе који се од 1409. године налазило у рукама Вука Лазаревића. Сама чињеница да крајем 1411. године²⁸³ деспот са војском стиже у област Пирота, морала би значити да је прешао преко Вукове области, односно да се тај део српске територије поново налазио под деспотовом влашћу. С обзиром на то да се од краја 1411. године деспот Стефан налази у отвореном непријатељству са Мусом и да се 1413. године деспотова војска, која ће ратовати са њим, окупља под Крушевцем, говори у прилог претпоставци да је деспот Стефан одмах по Вуковом убиству, заузео његове територије.²⁸⁴ То би, такође, значило да је Муса обећао деспоту Стефану области које нису улазиле ни у оквир његовог, нити у оквир Вуковог дела српске државе. Коначно, Пирот се налазио релативно дубоко на Мусиној територији, ако је судити према источној граници српске државе из тог доба, која је почињала негде изнад Ниша, одакле је ишла на север источним обронцима планине Девнице, тако да се на турској страни налазила долина Сврљишког Тимока, а на српској долина Топличке реке и клисура реке Моравице.²⁸⁵

Изгледа, међутим, да је Муса, насупрот претходној, током 1412. године предузео више истовремених војних подухвата. Хронологија и правци ових Мусиних ратних операција су, међутим, веома компликовани. Извесно је да је Муса почетком године повео поход на Србију, а све до јесени исте године извори доносе вести о његовим опсадама Солуна, Селимврије и Цариграда.

Византијски писци помињу Мусин напад на Србију. Дука јасно саопштава да је Муса после Сулејманове смрти најпре насрнуо на Србију. Деспот Стефан, Лазарев син је, не могавши да поднесе вест о Мусином нападу, пре тога умакао. Муса је опустошио многа села и поља, млада тела, лепа на око, заробно, а

²⁸² Константин Философ, 301.

²⁸³ ИСН II (Ј. Калић), 86.

²⁸⁴ Веселиновић, Држава српских деспота, 118.

²⁸⁵ Мишић, Поход султана Мусе, 84.

остале је посекао мачем. Пошто је, тако, ратом узео и три утврђења, све поконивши, косећи (у) телима хришћана трпезу је себи разастро и начинио је гозбу са својим племићима.²⁸⁶ Дукина приповест о првом Мусином нападу на Србију, као, уосталом, и његове друге вести посећене Мусиној владавини и последњој фази грађанских ратова међу Бајазитовим синовима, одудара од вести осталих извора. Други извори не помињу ни деспотов бег нити утврђења која је султан током овог напада заузео, а која Дука такође не именује. Могуће је да писац меша овај са другим Мусиним нападом на Србију, с краја 1412. и почетка 1413. године.

Али, иако његове вести о првом нападу на српску државу одударају од вести других извора о истом догађају, Дука у наставку своје приповести посредно уноси ред у хронологију Мусиних прецизно недокучивих војних операција током 1412. године, разјашњавајући тако, пре свега, компликовану приповест Константина Филозофа. Он, тако, бележи да се Муса, пошто се вратио из Србије, кратко одморно у Једрену, а потом је почео да припрема опсадне справе за напад на цариградске бедеме. Пре тога је одаслао не малобројну војску у Тесалију, односно Македонију,²⁸⁷ како би опсео Солун. Турци су, у свом напредовању ка Цариграду, како из Дукине приповести произлази, очигледно из правца Солуна, заузели сва села дуж Струме, са изузетком Зетуннона. Пошто су села на која су наилазили била пушта, јер је цар Манојло II преселио становништво у престоницу, турске хорде су их палиле.²⁸⁸

Према Халкокондиловим вестима, Муса је, пошто је преузео власт, у намери да опседне Цариград, започео рат против Солуна и заратио је са вођом Трибала (τῷ Τριβαλλῶν ἡγεμόνι πολεμῶν διεγέρετο), пустошећи његову земљу и опсевши његову престоницу Смедерево (Στενδερῶβην τὴν μητρόπολιν αὐτοῦ). Јер овај Стефан (Στέφανος), брат Лазарева ћерке дате Бајазиту, по имену Вук (Βούλκος δὲ τοῦνοια ἔχων), преузео је државу када је Лазар умро, помажући у ратовима Бајазиту, како би и даље заповедао. Како је Стефан, за време битке

²⁸⁶ Ducas, 127.

²⁸⁷ Дука користи назив Θεταλία за Македонију, *Bakalopolus, Les Limites*, 61. Током XIII и XIV века постоји извесно двојство појма Тесалије, у смислу да се он не односи увек на простор између Егејског мора и планине Пинда. Навпактски митрополит Јован Апокавк је 1219. године славно заузимање тврђаве Платамон као велики успех Теодора I Анђела и веровао је да је то припрема за заузимање Солуна, града који је Θεταλίας κολωνία. Јован V Палеолог издао је 1371. године хрисовуљу којом је сину Манојлу званично доделио власт над Солуном и околином. Увод хрисовуље написао је Димитрије Кидон, који каже да је Манојло тада постао заштитник Македоније и Тесалије. Пошто је Тесалијом тада владао Јован Урош, под овим појмом се свакако подразумева један део територије солунског залеђа. Халкокондил, када говори о Теодору I Палеологу, каже да је он заједно са братом Манојлом био у Солуну и владао τῆς Μακεδονίας καὶ Θεταλίας. Појам Тесалије као синоним за један део солунског залеђа помиње и Бранковићев летопис. Такође, у приручнику за састављање патријаршијских аката (πιπτακίја), с краја XIV века, помиње се, на 16. месту, епископ ὁ Θεσσαλονίκης, πάσις Θεταλίας. Међутим, у истом приручнику се на 34. месту помиње и митрополит Ларисе δευτέρως Θεταλίας καὶ πάσις Ἐλλάδος. У акту цариградског сабора од јула 1401. године помиње се архимадрит Филокал, који је био изабран да се стара о патријаршијским правима у τῆ Θεσσαλονίκης καὶ πάσις Θεταλίας καὶ ἐν τῆ Βερροῖα καὶ ἐν τῆ Λαρίσση καὶ πάσις τῆ δευτέρως Θεταλίας, *Ферганчић*, Тесалија, 6–8.

²⁸⁸ Ducas, 127.

против Сулејмана, издао Мусу и побегао у Цариград, овоме је то био повод да насрне на његову земљу и опседне његов град.²⁸⁹ У прилог Халкокондилској твдњи да је Смедерево град деспота Стефана, односно да насеље постоји и пре подизања тврђаве, сведочи и помен трга Смедерева 1408. године у дубровачким документима.²⁹⁰ Халкокондил, међутим, грешни када каже да је Смедерево престоница Стефана Лазаревића, јер ће оно то постати тек за владе деспота Ђурађа Бранковића.

Халкокондилова тврдња, међутим, да је деспот Стефан издао Мусу током битке под Цариградом завређује пажњу. Писац то извештава одмах на почетку приповести о бици.²⁹¹ Константин Филозоф тврди супротно — да се деспот склонио у Цариград тек пошто је схватио да је Муса изгубио битку и да су га напустили његови људи.²⁹² Биће да је о овој ствари Халкокондил био лоше обавештен, могуће стога што је користио неке изворе турског порекла. У сваком случају, и Константин Филозоф и вести неколико кратких хроника сведоче да се Муса, после пораза код Једрена, јула 1410. године, склонио код деспота Стефана, који му је том приликом пружио помоћ.²⁹³ Наводно деспотово издајство под Цариградом није било узрок разлаза дотадашњих савезника, те тиме ни узрок Мусиног напада на Србију почетком 1412. године. Рекло би се да је то била деспотова офанзивна политика, а потом и његова сарадња са Мусиним противницима.

Халкокондил, као и Дука, ову вест саопштава пре него што ће започети приповест о Мусиној опсади Цариграда, те се она може схватити као сведочење поменутог писца о првом Мусином нападу на српске територије. Тако, према њиховим вестима, произлази да је Муса најпре напао Србију, а тек после тога су, током 1412. године, његови одреди опсели Цариград и Солун. Другим речима, обе вести потврђују да се Мусин први напад збио почетком 1412. године.

Ипак, вести које су о Мусиној краткотрајној владавини у Румелији и његовој тадашњој политици према Србији забележили византијски писци изразито су оскудне и стога нејасне. Повезује их и објашњава приповест Константина Филозофа.

Према речима деспотовог биографа, Муса се, пре него што ће се окренути Солуну, устремно на Србију, 10. јануара 1412. године.²⁹⁴ И пошто је, како каже

²⁸⁹ Chalco. I, 165. Нешри бележи да је још Бајазит, пошто је после Косовске битке узео за жену Лазареву ћерку, дао Вуковићу (у оригиналу *Vuk ogli*), тј. Стефану Смедереву и Голубац, *Елезовић*, *Огледало света*, 80–81. Већ позната чињеница да је Халкокондил користио османске изворе потврђује се и у овим вестима. Халкокондил, очигледно по угледу на Нешрију, Стефана Лазаревића назива Вуком и помиње његов град Смедерево. *Vasylav*, *Die Türkischen Quellen*, 40 сматра да Халкокондил ове догађаје меша са опсадом Смедерева 1439. године од стране Мурата II и да се заправо његова приповест односи на поменуто опсаду Новог Брда, с почетка 1412. године.

²⁹⁰ *М. Дилић*, *Грађа за историју Београда у средњем веку*, II, Београд 1958, 14; *Божич*, *Српске земље*, 119.

²⁹¹ Chalco. I, 161–162. Уп. нап. 258.

²⁹² Константин Филозоф, 295. Уп. нап. 256.

²⁹³ Уп. излагање на стр. 61–62.

²⁹⁴ Српски летописи доносе две вести о походу султана Мусе на Ново Брдо. Једна бележи да се то збило 10. јануара 6920. (1412) године, док друга само наводи 6921. (1412/3) годину као

Константин Филозоф, навикао да Србе напада зими, а због дослуха са Мехмедом, на Бајрам 1412. године²⁹⁵ кренуо је из Софије и преко планине Чемерник приспео у Врање, где се налазио кесар Угљеша. Кесар умало није био ухваћен, а Муса је опустошио Врање и потом се устремно на Ново Брдо. Сазнавши то, деспот Стефан се са војском упутио у помоћ граду. Како је, међутим, имао мало војника, склонио се унутар бедема. Муса је, пошто је његов подухват пропао, отишао у арбанашке земље.²⁹⁶

Постоји, међутим, једна вест коју не помињу византијски извори. То је опсада Селимврије, византијског града на обали Мраморног мора. О њој Константин Филозоф веома исцрпно приповеда. Према његовим речима, цар Манојло II послао је Сулејмановог сина Орхана, као конкурента Мусиној власти у Румелији, најпре у Селимврију. Орханов долазак навео је Мусу да лађе под зидине града. У редовима турске војске тада се налазио и Ђурађ Бранковић, некада Сулејманов, а сада Мусин вазал. Ђурађ се у време сукоба између Сулејмана и Мусе налазио на Сулејмановој страни. Његово одбијање да се придружи Мусином табору био је, према вестима Константина Филозофа, разлог због којег се Муса одлучио да убије Лазара Бранковића.²⁹⁷ Ове вести говоре у прилог континуитету вазалног положаја Бранковића према Турцима. Пре него што је доспео под Селимврију, Ђурађ је преко мајке ступио у контакт са деспотом Стефаном како би се измирио са њим, јер се „бојао да не буде гоњен са обе стране“. Очигледно обавештен да су се ујак и сестрић измирили, Муса је намеравао да убије Бранковића. Током вечере му је дао отров, али се Ђурађ од њега само разболео, пошто је уз себе имао противотров. Док се тако лечио под зидинама Селимврије, спремајући се да са својим одредима нападне град, обавестили су га да Муса исте вечери намерава да га убије. Заповедивши својој војсци да се понаша као да ће напасти град, али да се у току одлучног напада кроз градску капију склони унутар бедема, Ђурађ је успео да осујети Мусин план. Оне Ђурђево војнике који нису знали за договор, односно за бег, Мусини људи су похватили и заклали.²⁹⁸ За Ђурђев бег Муса је окривио свог „великог војводу“ Михаил бег. Овај је, пак, успео да од Мусе добије дозволу да са одабраном војском крене на Цариград, јер је време погодовало за успех, пошто је била сезона берби винограда. Михаил бег се, међутим, са војском склонио у Цариград и одатле је спроведен „источноме цару“, односно Мехмеду. Како опсада Селимврије очигледно није имала успеха,²⁹⁹ Муса је послао Ибрахим пашу у Цариград да преговара о измирењу са Византинцима. Овај је пак на сличан

годину Мусиног напада на град, што је погрешно, пошто се зна да се други Мусин напад на Србију збио пред Божић 1412. године, Родослови и летописи, 223, бр. 618.

²⁹⁵ *Imber*, *Ottoman Empire*, 71 овај Мусин поход хронолошки смешта у 3. јануар 1413. године. Он, међутим, прави грешку јер у период између 3. јануара и 8. марта заправо ставља оба Мусина похода на Србију, и овај из јануара 1412. и наредни, из децембра 1412. и јануара 1413. године.

²⁹⁶ Константин Филозоф, 305.

²⁹⁷ Исто, 297–299.

²⁹⁸ Константин Филозоф, 302.

²⁹⁹ *Bakalopoulos*, *Les Limites*, 61.

начин отишао Мехмеду. Пошто су почели да га напуштају не само савезници, већ и најближи људи, Муса је оставио Селимврију и повукао се у Једрене.³⁰⁰

На исти догађај посредно указује и млетачки одговор цару Манојлу II од 5. маја 1412. године, где се помиње како је капетан Залива³⁰¹ дошао под зидине Селимврије да потпише споразум са Мусом.³⁰² То би, стога, сугерисало да је опсада града трајала дуго. Мусину опсаду Селимврије помиње и Ашикпашазаде.³⁰³

За разлику од Константина Филозофа, кога превасходно занимају догађаји у којима учествују деспот Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић, византијски извори, природно, помињу Мусину опсаду Цариграда. Дука приповеда да је Муса, стигавши, из правца Солуна, под бедеме Цариграда, поставио своје шаторе и тако започео опсаду престонице, потпуно уверен да ће је освојити. Како су Турци били бројчано надмоћни, Византинци су имали велике губитке, сразмерно броју својих бораца. Ипак, истрајавали су у предузимању испада из града како би се супротставили нападачима. У једном таквом окршају Турци су заробили знаменитог племића, чиновника царске трпезе у служби будућег цара Јована VIII Палолога, одсекли му главу и однели је Муси. Његово тело Ромеји су успели да врате у град. Младићев отац, Никола Нотарас, тумач цара Манојла II и веома богат човек, откупио је синовљевоу главу за велику суму новца и сахрањено је заједно са телом. Оплакао га је и брат, чувени Лука Нотарас, мезанон, према Дукиним речима, у време последњег цара Јована VIII Палолога.³⁰⁴

Пошто је саопштно како је и зашто Муса, када је преузео власт, напао Србију, Халкокондил такође пише о опсади Цариграда, коју је овај предузео и са копна и са мора. Његове поморске снаге је, међутим, поразила византијска флота под командом Манојла, незаконитог сина цара Јована V Палолога.³⁰⁵

И млетачки документи посредно су забележили да се нешто збивало око византијске престонице. Наиме, према одлуци од 22. јула 1412. године, нови банло требало је да преузме своје дужности у Цариграду, приликом повратка извесних византијских галија у престоницу. Одлука помиње и да ће два млетачка брода пратити поменуте византијске галије све до Цариграда, због наоружања Турака. Под 24. јулом исте године забележено је да се трећина млетачка галија сјединила са византијским.³⁰⁶

Док Дука само помиње да је Муса послао војску на Солун, Халкокондил, Симеон Солунски и Константин Филозоф доносе исцрпније вести везане за

³⁰⁰ Константин Филозоф, 302. *Мешановић*, Последњи век, 266 мишљења је, на основу једне белешке у хроници Антонија Морозинија, да је Муса ипак заузео Селимврију пре марта 1413. године. Ту тврди, чини се, оповргава вест Константина Филозофа.

³⁰¹ Мисли се на Јадранско море.

³⁰² *Thiriet, Régestes*, 106, no. 1452.

³⁰³ Ашикпашазаде, 120.

³⁰⁴ *Ducas*, 127–129.

³⁰⁵ *Chalc.* I, 166.

³⁰⁶ *Thiriet, Régestes*, 108, no. 1461.

ратовања око другог града Царства и против њега. Халкокондил, потврђујући тако вест Константина Филозофа, приповеда да су Византинци, пошто је умро Сулејман, довели његовог сина Орхана, како би га супротставили Муси. Међутим, према вестима ученог Атињанина, послали су га најпре у Солун, како би оданде могао отићи Богдану и другим Турцима, не би ли тако заузео земље у Европи. Константин Филозоф, супротно, тврди да је Орхан најпре приспео у Селимврију.³⁰⁷ Дете, односно Орхан, било је поверено једном Турчину из Азије, по имену Балабан. Доспевши, тако, најпре у Солун, Орхан је преко Македоније кренуо ка Верији. Пошто су му ту пришли неки Турци, он је доспео у Тесалију. Када је Муса сазнао да се Орхан налази у Тесалији, споразумео се са Балабаном да му изда дете, што је овај и учинио. Муса је, уз Балабанову помоћ, Орхана ухватио живог, а његову војску уништио. По хватању Орхана, Муса је насрнуо на Богданову земљу, потчињено је својој власти и заратио је са Византинцима.³⁰⁸

Детаљнији, Константин Филозоф бележи да се Муса после напада на Србију почетком 1412. године упутио у арбанашке земље. Тамо је сазнао да је Сулејманов син Орхан морем, очигледно из Селимврије, а по свој прилици кад и Ђурађ Бранковић,³⁰⁹ приспео у Солун, а одатле у његове области. Одлучно се да га гони и замало у томе није и сам настрадао, јер су Орхану пребегли многи његови људи. Ипак, Орхана су издали, а Муса га је ослепео и многе његове људе побико.³¹⁰

Симеон Солунски бележи да је Муса предузео праву опсаду Солуна и да је у њој сам учествовао. Турчин је подигао бедеме, галопирао око града, поставио опсадне справе, али се на крају повукао, не постигавши ништа, осим што се покрио срамом. Међутим, из његове приповести сазнаје се да је опсада била толико тешка, да је чак делегација Солуњана стигла пред Мусу, а овоме је само преостало да пошаље изасланике да преузму град.³¹¹ Поменута збивања, међутим, везана за Орхана, те све оно што ће уследити, осујетили су Мусину предузимање Солуна.

Ипак, кључна личност у борби против Мусе и његовом уклањању са историјске позорнице био је Мехмед. Византијски извори се слажу у томе да су се браћа сукобила у три наврата. То изричито наводе кратка хроника Магс. Гр. 595³¹² и Псеудо-Сфранцис.³¹³ Константин Филозоф, међутим, у свом хронолошки збрканом излагању, помиње више покушаја сукоба и окршаја, што додатно компликује да се утврди прецизна хронологија сваког појединачно. Први

³⁰⁷ Константин Филозоф, 301.

³⁰⁸ *Chalc.* I, 166–167.

³⁰⁹ Уп. излагање на стр. 70–71.

³¹⁰ Константин Филозоф, 306.

³¹¹ *Balfour, Symeon of Thessalonica*, 49.

³¹² Ова хроника бележи да је маја 6921. (1413) године Кириција прешао по трећи пут, *Mioni, Inedita cronaca bizantina*, 75, no. 34.

³¹³ *Pseudo-Phrantzes*, 228 извештава да је Мехмед савладао Мусу тек у трећем покушају и то уз помоћ владара (αὐθέντην) Србије и Бугарске. Поменути писац на неколико места своје Хронике користи израз „Србија и Бугарска“, уп. *Николић*, Псеудо-Сфранцис, 127–138.

сукоб се, изгледа, збио у позно лето или рану јесен 1412. године. Јер, Константин Филозоф приповеда да се Мехмед споразумео са Византинцима и да су га они пребацили у Европу, тек пошто су се „овакви ратови“ окончали, односно кад је Муса одустао од даље опсаде Селимврије.³¹⁴ Млетачки извори посредно сведоче да се то збило после јула 1412. године.³¹⁵ У њему је најпре побеђивао Мехмед, али је Муса на крају ипак надвладао. Мехмед је био присиљен да се повуче назад, на исток, а Муса је због овог сукоба као кривце назначио Јусуфа, „поглавара земље Константинове“, тј. области између Ђустендила, Кратова и Куманова³¹⁶ и Јигит пашу, сина Исак бега, крајишког војводу, који су држали градове и земље близу деспота. Затворило их је у Дидимотици, али су они успели да побегну и поврате своје области. Са војском коју им је дао деспот Стефан опустошили су суседне Мусине крајеве и обећали српском владару да ће му служити.³¹⁷

Халкокондил најпре приповеда да је Мехмед из Азије прешао у Цариград и да је са царем разменио заклетве о заједничкој борби против Мусе. Одатле се упутио вођи Трибала, у трачке области (ἤλαυνεν ἐπὶ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμόνα, τὰ τῆς Θράκης), како би, сјединивши се са његовим снагама и узевши његову војску, кренуо да се сукоби са братом. Муса је, сазнавши то, сакупио велику војску и наспруо на братовљеве одреде код Хариупоља (κατὰ Χαριούπολιν),³¹⁸ осујетивши, тако, његов план да добије српску војну помоћ. Мехмед је овом приликом био поражен, па се најпре склонио у Цариград, а потом се вратио назад у Азију.³¹⁹ Наведена Халкокондилова вест је врло интересантна. Она сугерише да су се одреди деспота Стефана Лазаревића, крајем 1412. године, налазили дубоко у Мусиној територији, тј. османској Румелији, како на простору Македоније, тако и негде у области Тракије. Битка код Хариупоља, треба нагласити, није поменута ни у једном другом извору.

Дука бележи да је цар Манојло позвао Мехмеда у Скутари и понудио му савез против Мусе. Пошто га је том приликом Муса поразио, Мехмед се склонио у Цариград.³²⁰

Када је сазнао да је Ђурађ из опседнуте Селимврије доспео у Солун, деспот Стефан је по њега послао „сву своју војску“.³²¹ Ђурађ је свакако доспео у Солун после 7. марта 1412. године, јер су под тим датумом Млечани забележили да је цар Манојло II замолио команданта једног њиховог брода да пребаци Ђурађа, сина госпође Маре, у Солун, чему се, из обзира према Муси, млетачки баило у Цариграду изричито противио.³²² И поред тога извесно је да је

³¹⁴ Константин Филозоф, 302–303.

³¹⁵ Уп. излагање на стр. 67–68.

³¹⁶ *Пурковић*, Деспот Стефан, 99 сматра да су питању некадашње области Константинова Драгаша; уп. *Митанов*, Княжеството на Драгашин, 163–208.

³¹⁷ Константин Филозоф, 303.

³¹⁸ Хариуполис је био град смештен у Тракији, између Дидимотике и Радоста, ТПВ 6, 133.

³¹⁹ Chalc. I, 168–169.

³²⁰ Ducas, 129.

³²¹ Константин Филозоф, 303.

³²² Thiriet, *Régestes*, 104, no. 1444.

Ђурађ доспео у град Св. Димитрија. У војсци коју је деспот послао по њега налазиле су се и поменуте турске војводе, Јусуф и Јигит паша. Константин Филозоф овде бележи да је деспот Стефан са њима послао „и поменутога сина Саучијева, да га, како би се рекло, учине царем, али на крају није знао (право) стање ствари. И дошавши, узеше га и одведоше без икаквога страха“.³²³

Константин Филозоф, осим на овом месту, нигде у Житију не помиње „сина Саучијева“. Саучијев син је, заправо, био син Саучи Челебије, сина Мурата I и име му је било Мурат.³²⁴ Маја 1373. године, Андроник IV и Саучи Челебија су дигли устанак против очева, Јована V Палеолога и Мурата I, који су се у том тренутку налазили на неком походу у Малој Азији. После непуних двадесет дана Мурат је поразно побуњенике код места Пикридион, недалеко од Цариграда. По његовој заповести, Саучи Челебији су ископали очи 29. септембра 1373. године. Од задобијених повреда турски принц је убрзо умро, а можда је био и убијен. Јован V је био блажи према свом сину, јер ће се касније показати да је Андронику IV само делимично био оштећен вид.³²⁵

Изгледа да је тада био ослепљен и Саучијев син Мурат, јер га извори помињу као „слепог турског принца“. Он је као младих отишао у Угарску, оженно се хришћанком и добио синове Орхана и Дауда (Давида) Челебију и Њерку Катарину, рођене између 1415. и 1420. године. Пратио је, као и одреди деспота Стефана,³²⁶ 1430. године Жигмунда Луксембуршког у походу против хусита. Верује се да није надживео 1432. годину, а Жигмунд ће се касније окренути његовом сину, Дауду Челебији, у покушају да га искористи као претендента на османски престо.³²⁷ Мурат, је, међутим, по свој прилици, био „син Саучијев“ кога је 1412. године деспот Стефан Лазаревић подржавао као претендента на турски престо.³²⁸

Претходно наведене вести још један су недвосмислен доказ да је Србија деспота Стефана Лазаревића у време турских међусобица била стожер војног окупљања свих незадовољника, у овом случају, Мусином владавином. Она даје војску чак и побуњеним турским војводама, Јусуфу и Јигит пашин. Без учешћа

³²³ Константин Филозоф, 303; Житије (прев. *Л. Мурковић*), 113.

³²⁴ *Babinger*, *Dāwūd Čelebi*, 330.

³²⁵ *Raduh*, Време Јована V, 371–373. *Hammer*, *Historija turskog carstva*, 66 смешта овај догађај у 1382. годину, а по угледу на њега исто чини и *Babinger*, *Dāwūd Čelebi*, 330, што је нетачно.

³²⁶ Константин Филозоф, 314.

³²⁷ *Babinger*, *Dāwūd Čelebi*, 331.

³²⁸ *Пурковић*, Деспот Стефан, 100 сматра да је у питању Дауд Саучевић, Мусин брат од стрица, што је, према хронологији коју доноси Бабингер, немогуће. *Imber*, *Ottoman Empire*, 71, сматра да је на захтев деспота Стефана цар Манојло II ослободио Орхана као претендента на турски престо, како би се Муса одвратио од пустошења Србије. Међутим, исти аутор овде не помиње вест Константинова Филозофа да се Орхан пре тога већ налазио у Селимврији, те се чини да под „сином Саучијевим“ заправо подразумева Орхана. Како и Нешири, када приповеда о сукобу између Мусе и Мехмеда, помиње да се на Кирицијиној страни налазио и „син слепог принца“ (Kōg Tekfir oğlu), *Zachariadou*, John VII, 342 сматра да је син слепог принца заправо Јован VII, а слепи принц Андроник IV, што је такође немогуће, јер се зна да је Јован VII умро још 1408. године. *Митановић*, Јован VII, 106, међутим, верује да је „син слепог принца“, кога помиње Нешири, Јусуф–Димитрије, Бајазитов син, кога је усинио Јован VII, који би у том случају био „слепи принц“.

српских одреда војне операције нису могле бити успешне, што ће нарочито доћи до изражаја у последњем окршају између Мусе и Мехмеда. Такође, чињеница да се српски владар налазио у позицији да истиче и сопственог кандидата за османског владара говори сама за себе. Исто тако, самим тим што је деспот током 1412. године покушао да истакне сопственог претендента на турски престо, док је Византија то учинила пре њега, подржавајући Сулејмановог сина Орхана, значило би да и овога пута деспот Стефан Лазаревић и Византија воде супротну политику. Подршка указана Саушињевом сину Мурату, који се очигледно налазио на Стефаној територији, значила би и да до тог тренутка нема контаката између српског владара и принца Мехмеда. Тек после веома успешног Мусиног похода на Србију, крајем 1412. и почетком 1413. године, како сведочи Константин Филозоф, деспот ће позвати Бајазитовог сина да своју војску сједини са српским снагама.³²⁹

Ђурађ Бранковић је, међутим, напустио Солун пре него што су људи које је деспот Стефан Лазаревић по њега послао стигли. Како су Мусини војници контролисали путеве, он је био приморан да се врати у град. Јер, Муса се у међувремену поново вратио под Солун, у време док је Ђурађ још боравио тамо.³³⁰ Том приликом разрушио је и град звани Хортијат.³³¹ Ту је сазнао да Мехмед поново намерава да дође. Стога се, разјарен, упутио ка Једрену, Славнијевим горама (Родопи), чекајући га све до зиме.³³² Мусиним одласком поново се указала прилика да Ђурађ ипак напусти Солун. Са деспотовим људима је у граду сачињен план да Ђурађ крене сам пут Србије и он „иђаше гором изабравши неку стазу која је била стрма“. Сви остали су ишли заједно, како би заварали Мусине људе и тако Ђурђу омогућили да безбедно стигне у своју земљу, 23. октобра 6921. (1412) године.³³³ Када је Мехмед чуо за поменута збивања око Солуна, поново је прешао у Цариград, са намером да иде деспоту, како би од њега добио помоћ коју је тражио. У настојању да оде „серским странама“, ипак није успео да пређе набујалу Марицу, јер је била зима. Муса је погубно неке поглаваре тих места зато што му нису јавили за Мехмедов поход и пошто га је безуспешно гонио, на крају се вратио назад у Једрене.³³⁴ Ова Филозофова вест потврђује већ поменути Халкокондилу да је Мехмед покушао да се споји са снагама деспота Стефана негде у Тракији.³³⁵

³²⁹ Константин Филозоф, 307.

³³⁰ Исто, 306.

³³¹ О сукобима између Византинца и Турака око овог утврђења изнад Солуна cf. *Matschke, Die Schlacht*, 83 sq.

³³² Константин Филозоф, 306. Чини се да ова вест саопштава исти податак као и вест по којој је Муса чекао Мехмеда, али он није могао да пређе набујалу Марицу, пошто је била зима, уп. Константин Филозоф, 304 и даље излагање.

³³³ Константин Филозоф, 304; Родослови и летописи, 223, бр. 619. *Пурковић, Деспот Стефан*, 100, 141–142 сматра да је измирење деспота Стефана Лазаревића и Ђурађа Бранковића највероватније представљено и на једној минијатури Минхенског псалтира, уколико се иста не односи на измирење Лазаревих синова 1404. године.

³³⁴ Константин Филозоф, 304.

³³⁵ *Chalc. I*, 168–169.

Халкокондил извештава да је Мехмед, пошто га је Муса поразно код Хариупоља, отишао најпре у Цариград, а потом назад у Азију. Тамо је поново сакупио војску, а Византинци су је и овог пута пребацили у Европу. Са војском се упутио право Трибалима, како би њихову силу припојио својим снагама, јер је српска војска била ваљана (ἵετο εὐθὺς Τριβαλλῶν ὡς τὴν δύναμιν ἐκεῖνον προσληψόμενος ἀξιόχρεων οὖσαν). Муса се тада налазио у области Паннион, изнад Хема (ὡς ἐγγένητο ἐν Παννίου χώρας διὰ τὴν καλομένην τῇ ὑπὲρ τὸν Αἴμιον χώραν). Када је Мехмед спазио да му се Муса приближава, поставио се за бој. После неког времена се, међутим, окренуо и отишао је српском владару, тако да до битке није ни дошло. Док је Киришија боравио у Србији, ступио је у контакт са вођом јанчара Хасаном, Евреносом и извесним Муратом, како би их узбедио да му приђу. Ускоро је Евренос, са мноштвом Турака и Хасановим синовима, који су са собом пак повели најбоље од јанчара, заиста пребегло Мехмеду. Муса је боравио у земљи Миза, односно Бугара, јер је очигледно сматрао да ће тако спречити брата да из Србије упадне на његову територију.³³⁶

Ђука приповеда да се Мехмед по други пут са војском намерно на Мусу, који је са својим одредима стигао у околину Цариграда. И овога пута поражен, Мехмед је још једном нашао уточиште унутар цариградских бедема.³³⁷

Пре него што ће доћи до последњег окршаја између Бајазитових синова, Муса се опет, у предвечерје Христовог рођења, 1413. године, одлучио да наsrне на Србију.³³⁸ Најпре се устремно на свог војводу који се у Сокоцу и Сврлигу одметнуо од његове власти. Затим је написао име сваког села и сваком начелнику својих пешака дао је спискове на основу којих су они сакупили све сељаке под градом. Потом је заузео Соколац, а војводу Хамзу послао је у Једрене, где је овај турски великаш и убијен. Пошто је земљу прегазио, тај народ је населио у свом селу. Приспевши тако у српске пределе, заузео је најпре Болван. Они који су били у граду предали су се, престрашени доласком Мусине војске. Муса је и њих на сличан начин преселио. То пак није био крај његових успеха. У овом походу Муса је заузео и Липовац, Сталаћ и Копријан.³³⁹ И српски летописи су забележили да је 6921. (1412/3) године цар Муса разбио деспота Стефана на Врбници и да расипа Крушевац, Петрус, Сталаћ и Копријан.³⁴⁰

Чини се да и Халкокондил, али само сумарно, помиње овај Мусин напад на Србију. Наиме, пошто је читаоцу представио како је Мусина опсада Цариграда била безуспешна, он приповеда како Муса после тога пустоши земљу Византиона, опседа Солун и ратује са Трибалима.³⁴¹ Заправо, ако редослед његовог излагања прати хронологију догађаја, што се чини извесним, да се закључу-

³³⁶ *Chalc. I*, 169–170.

³³⁷ *Ducas*, 131.

³³⁸ О походу принца Мусе на Србију почетком 1413. године уп. *Мишић, Поход султана Мусе*, 75–88.

³³⁹ Константин Филозоф, 306–307.

³⁴⁰ Родослови и летописи, 223, бр. 620.

³⁴¹ *Chalc. I*, 166.

чити да је Муса, како је већ речено, најпре напао Србију, јануара 1412. године, потом је опседао Цариград и Солун, те се, крајем 1412. и почетком 1413. године поново окренуо ратовању против Срба.³⁴²

Тек су ови догађаји, према писању деспотовог биографа, навели Стефана Лазаревића да ступи у контакт са Мехмедом. Иако је, на основу већ изложених вести, Кириџија покушавао да обједини своје трупе са одредима деспота Стефана, Мусино пустошење Србије почетком 1413. године коначно је Србију сврстало на Мехмедову страну. Деспот му је, преко влашких земаља, послао гласника и позвао га да се заједно супротставе Муси. Овај се, пак, упутно у сусрет брату, те се, заобишавши Филипов град, сусрео са њим у месту званом Макри ливада,³⁴³ где је требало да дође до окршаја међу браћом. Мехмед се, ипак, повукао и отишао деспоту. Муса је брата безуспешно гонио до Софије, а Мехмед је ипак успео да ступи на територију српске државе. Овим вестима Константин Филозоф не само да потврђује Халкокондилову приповест, већ нам саопштава да се други Мехмедов поход збио почетком 1413. године.³⁴⁴

На ту вест се деспот Стефан са својом војском, угарским и босанским великашима, те поменути турским војводама појавио под Крушевцем. Ту су пристигли и сви турски великаши и пошто су међусобно положили заклетве, сви заједно су пошли у поход против Мусе. Дошли су најпре под Копријан. На Добричу пољу, крај Ниша, придружили су им се и Евренос, Богдан и неки од Мусиних пешака. Чини се да је овај поход мобилисао читав југоисточни Балкан. Војска се кретала у правцу Овчег поља. Када је прешла Црну Гору, између Враћа и Скопља, деспот је команду над трупама предао Ђурђу, а он сам се вратио назад.³⁴⁵

Халкокондил, међутим, тврди да се ὁ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμὼν налазио на Мехмедовом левом крилу.³⁴⁶ Не може се са сигурношћу тврдити на кога је мислио — на деспота Стефана Лазаревића или Ђурђа Бранковића. Чини се да је у овом случају сигурније поклонити поверење Константину Филозофу. И у овом приликом, као и током битке код Ангоре, то је било супротно турском обичају, по коме су се европске трупе, када су ратовале на азијском тлу, налазиле на левом крилу и обрнуто. На десном крилу сада је, пак, био Евренос са својим одредима, а његови синови налазили су се уз бок самом Мехмеду.³⁴⁷

Муса се најпре повукао у брда, намеравајући да се одатле обруши на савезничку војску. Пошто се, пак, војска зауставила под Витошом, на реци Искеру, Муса је прешао гору која их је делила и напао војску. Ту је јула 1413. године дошло до чувене битке на Чамурлуу. Τζαμουρλί као место битке помиње кратка хроника 72а, бележећи да су Стефан деспот и Кириџи султан победили

³⁴² Уп. излагање на стр. 64.

³⁴³ Данашње Узуново, јужно од Димитровграда, између Пловдива и Једрена, cf. ТИВ 6, 343.

³⁴⁴ Константин Филозоф, 307.

³⁴⁵ Исто, 308.

³⁴⁶ Chalc. I, 170.

³⁴⁷ Ibid. 170.

Мусу и одсекли му главу.³⁴⁸ Муса је био побеђен. Пошто се дао у бег, на реци Искеру су га 5. јула 1413. године ухватили и задавили. Кратке хронике бр. 72а и 91 бележе 6921. (1412/3) као годину Мусине смрти.³⁴⁹ Кратка хроника бр. 97 погрешно бележи 6918. (1408/9) годину.³⁵⁰ Једино српски летописи наводе прецизан датум Мусине смрти, 5. јули 1413. године.³⁵¹ Византијска кратка хроника Marc. Gr. 595 сумарно саопштава да је Кириџија маја 6921. (1413) године прешао по трећи пут у Европу и да је отишао у област Софије, где се сукобио са Мусом, убио га и тако постао господар.³⁵² Деспотову војску су предводили челник Радич и војводе Шаин и Михаило. После битке, Мехмед је постао господар и источних и западних страна. Према речима Константина Филозофа, беше добар и по свему најмудрији и кротак.³⁵³

Дука је пак ове догађаје представио потпуно другачије. Пре свега, он не бележи било какву умешаност Србије у последњу фазу турских грађанских ратова између Мехмеда и Мусе. Једини Мехмедов савезник је, према његовим сазнањима, цар у Цариграду. Пред свој последњи окршај са братом, Мехмед је најпре поделио своју војску, пославши један део у области ка Црном мору, а други у правцу Једрена. Муса се одлучио да гони црноморске одреде. У боју који је замечнут, Мусина војска је поражена и потом се прикључила Мехмедовим одредима. Сам Муса успео је да умакне у неке мочварне пределе. Ту је убио једног Мехмедовог сатрапа, послатог да га гони. Халкокондил бележи да је то био већ поменути Хасан, вођа јаничара. Сатрапов слуга му је пак одсекао руку и одмах затим отишао Мехмеду да га обавести о господаревој смрти и Мусином рањавању. Када су се вратили, Муса је већ био мртав. Халкокондил, међутим, тврди да су Мехмедови људи ухватили Мусу у мочвари и одвели га брату, а овај га је потом задавио.³⁵⁴

Византијски писци су били живо заинтересовани за збивања из времена владавине принца Мусе (1411–1413). Јер, овај је, током своје краткотрајне владавине, задао много брига пре свега Цариграду и Солуну. Пратећи Мусине походе, они су забележили и понеку вест која се тиче Србије. Колико год да је у неким детаљима непресизна, чини се да се Халкокондилова приповест у великој мери подудара са вестима Константина Филозофа. То, опет, сугерише да је Атињанин био добро обавештен о овим збивањима, јер Константин Филозоф свакако јесте. Са друге стране, индикативно је да византијски извори не помињу Мусину опсаду Селимврије, о којој подробно приповеда Константин Филозоф, сугеришући да је била неуспешна. Да је овај стратешки важан град пао у руке Османлијама, чини се да они то не би пропустили да забележе.

³⁴⁸ Kleinchroniken I, 563, no. 72a.

³⁴⁹ Ibid. 563, no. 72a; 623, no. 91.

³⁵⁰ Ibid. 639, no. 97.

³⁵¹ Родослови и летописи, 224, бр. 622.

³⁵² *Μίσι*, Inedita cronaca bizantina, 75, no. 34.

³⁵³ Константин Филозоф, 309.

³⁵⁴ Ducas, 131; Chalc. I, 171–172.

4. МИР (1413–1421)

Мехмед је наградио учешће српске војске у свом одсудном окршају против Мусе. Халкокондил приповеда да је султан Мехмед, када је преузео власт, пошто су га у томе подржали Хелени, вођи Трибала дао многу земљу која му је била суседна (ὁφραν ἐδωρήσατο ἰκανὴν τῆ παροίκῳ αὐτοῦ).³⁵⁵ Његову неодређену вест допуњава Константин Филозоф. Он је забележио да је нови османски султан Ђурђа и све „изабране“ одликовао многим частима. Деспоту Стефану је послао драгоцене дарове и поклисаре који су му предали град Копријан, предео звани Знепоље (око Трна) и „друга пространства“.³⁵⁶ Дука који је, природно, пре свега заинтересован за прилике које су Мехмедовим ступањем на власт завладале у Царству Ромеја, најпре извештава да је цар Манојло II, када је сазнао за промену на турском престолу, новом султану послао најугледније званичнике са захтевом да испуни обећање, које је дао приликом боравка у Цариграду, да ће Византинцима вратити одређене територије. Мехмед је власти византијског цара уступило тврђаве дуж Црног мора, села и тврђаве Тесалије и све дуж Мраморног мора (τὰ τῆς Προποντιδος ἄκματα). Византинац потом наставља да се Мехмед I у сличном духу пријатељства обратио и посланицима Србије, Влашке и Бугарске, дуксу Јањине, деспоту Лакедемоније и принцу Ахаје, како би својим господарима пренели његове поруке мира.³⁵⁷

Дубровчани су, из године у годину, од 1414. до 1417, извештавали да се српски деспот налази у просперитету и миру са Турцима.³⁵⁸ Стање које је завладало најсликовитије и најреалније је представно Константин Филозоф, бележећи да „по васељени источни владари (бејаху према) западним (владарима) непријатељи и пленили су (им) земље, и ратовали су један са другим, а овај (деспот Стефан) шаље своју војску ка источнима (Турцима) против западних (Угара), а ка западним сам одлази да се саветује. И ово обоје је јавно чинио и за многе године. Никада, дакле, уистину нико не створио (тако нешто), само он једини, велики и изванредан у премудрости и сили; а то и после њега као неки закон који је он утврдио остаде. Јер нису просто ни западни ово трпели, али знађаху да је као неки штит и (да) непоколебљива вера (долази) од њега; и свештеници њихови говораху: „Још се молимо о благочестивом деспоту који је у српској земљи“.³⁵⁹ Другим речима, деспотов биограф јасно саопштава да је на почетку владавине Мехмеда I Стефан Лазаревић обновно вазалске односе према Турцима, одржавајући истоветне паралелне односе и са Угарском. Истовремено јавно служење оба сизерена прећутно су, иако невољно, прихватили и Турци и Угри. То говори у прилог чињеници да је Србија деспота Стефана била важан елемент свих политичких и војних прилика на Балкану. То ће, уједно, бити и

³⁵⁵ Chalc. I, 172.

³⁵⁶ Константин Филозоф, 309.

³⁵⁷ Ducas, 133.

³⁵⁸ Dipl. Rag. no. 161; no. 167; no. 173.

³⁵⁹ Константин Филозоф, 311–312; Житије (прев. Л. Мирковић), 119.

модел владавине који ће, заједно са државом, наследити и следити и Ђурађ Бранковић.

Међутим, ипак има података који сведоче да је деспот Стефан Лазаревић био спреман да учествује у антигурским подухватима и за владе Мехмеда I. Наиме, једно српско посланство присуствовало је сабору у Константи (1414–1418), који се, осим питања која су се тичала црквеног живота, дотакао и невоља које су турским освајањима задесиле хришћане. Има индиција да је сабор присуствовао и Стефан Лазаревић лично.³⁶⁰ Византијски посланик у Венецији истицао је, такође, фебруара 1416. године да је српски деспот спреман да се прикључи рату против Турака.³⁶¹

То је заправо доба када се Мехмед I суочио са два велика искушења током своје владавине. Готово истовремено, султанову власт су угрозили његов брат Мустафа, о чијој се судбини од битке код Ангоре ништа није знало и шејх Бедредин, велики учесник и мистик.³⁶² Мустафа је августа 1415. године приспео у Влашку, одакле се са Џунендом³⁶³ и са војском састављеном од Влаха и Турака упутно ка Тесалији. Мехмед их је, међутим, поразио, али је Мустафа успео да се извуче и склонио се у Солун, где му је уточиште пружио Димитрије Леонтарис. Султан се у јесен 1416. године са војском упутно у правцу Солуна, али му је планове помео Бедрединов устанак. Пошто је овај устанак угушио готово без крви, а шејха обесно 18. децембра 1416. године, султан је наново кренуо на Солун. Опасност по град Св. Димитрија навела је цара Манојла II да се споразуме са Мехмедом. Цар се, наиме, обавезао да ће затворити и Мустафу и Џуненда и да ће такво стање трајати за читавог султановог живота. Мехмед ће пак на име тога цару годишње давати 300 хиљада акчи.³⁶⁴

Поменути збивања су по свој прилици била повод походу Мехмеда I на Влашку.³⁶⁵ Сматра се да се то збило у пролеће 1417. године.³⁶⁶ Влашки владар

³⁶⁰ О учешћу српског посланства, могућем присуству самог деспота Стефана Лазаревића на сабору, као и о литератури посвећеној овом још увек неразрешеном питању уп. ИСН II, 95, нап. 12 (*J. Kaimh*).

³⁶¹ „... Ad quartem partem, per quam nostro dominio significavit, dictum dominum imperatorem tennis de tempore in tempus praticam cum Amustafa fratre Chierizi et cum despotu Serviae et domino Caramano, et quod, si nostra dominatio propter damna attentata per Turchos contra subditos nostros vellet se movere contra Turchos, predicti domini se etiam moverent a parte terre cum suis potentiis contra Turchos predictos, et ob hoc dictus ambassiator habet litteras directivas dictis dominis etc; ...“, *Ljubčić, Listine VII, 217; Kaimh*, Деспот Стефан и Турци, 17.

³⁶² Обимну студију о покрету шејха Бедредина написао је *N. Filipović*, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo 1971.

³⁶³ Џуненд је био емир Смирне, који се током читавог периода међувлашћа после 1402. године налазио на страни која се непрестано борила да онамогући централизацију османске власти, како у Малој Азији тако и у Европи, најчешће раме уз раме са највешним непријатељем Османлија, емиратом Караман и његовим владарима. Тек је Мурат II, уз помоћ Ђеновљана, успео да га се ослободи 1425. године, када је овај немирни пустилов убијен, заједно са читавом породицом, *Историја османског царства (P. Манџран)*, 67, 70–73, 76–77, 80.

³⁶⁴ *Imber*, *Ottoman Empire*, 80–82, 87.

³⁶⁵ Ducas, 161.

³⁶⁶ П. Шрајнер се залаже за наведену хронологију, иако кратка хроника бр. 72а наводи 6928. (1419/20) годину као време похода, *Kleinchroniken II*, 405–406.

је упутио султану посланике како би закључили мир. Од тада је Мирча био приморан да плаћа данак Турцима који је одредно Мехмед.³⁶⁷ Он то, међутим, неће чинити дуго, пошто се, према вести кратке хронике, упокојио јануара месеца 1419. године.³⁶⁸

Српски летописи бележе и да је 6924. (1415/16) године султан Мехмед повео поход против Влашке и да је исте године умро. Такође бележе и да се то збило 6928. (1419/20) године.³⁶⁹ Иста вест летописа наводи да је деспот Стефан пленio Влахе.³⁷⁰ Ова вест, заправо, може бити потврда већ наведених вести Константина Филозофа да је деспот Стефан са Мехмедовим ступањем на престо поново преузео на себе вазалске обавезе и да је у својству вазала ратовао против Влаха. Има, такође, и вести које сведоче о деспотовој забринутости поводом Мустафиних и Мирчиних упада у „*regnum Bulgariae*“, који су наносили велике штете. Стефана Лазаревића су, заправо, бринули њихови успеси.³⁷¹

Симеон Солунски, међутим, помиње један Мехмедов поход против Трибала, тачније Охрида, почетком 1417. године.³⁷² Како, међутим, исти писац помиње и хришћанске владаре *τοὺς τῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ Τριβαλλῶν*, Балфор је мишљења да је то био Мехмедов поход против локалног становништва, на северозападној граници турске државе, те да је у овом случају погрешно идентификовати Трибале као Србе и сматрати да је деспот Стефан Лазаревић био укључен у збивања око Охрида.³⁷³

Иако готово сви извори Мехмеда представљају у веома позитивном светлу, Дука једном вешћу веома сликовито, али и са сенком претње, описује његову владавину. Објашњавајући да је Мехмед поставио сина Мурата као управника Амасије, како би у граничним областима Мале Азије неутрализовао утицај Персијанаца, Дука саопштава да је он уперно копље из Једрена на Ромеје, Угре, Влахе, Србе и Бугаре, како би потчињени народи у Азији и Тракији обитавали у просперитету.³⁷⁴

Када се Мехмед разболео, многи људи су били послати у Србију, Цариград и на острва да пронађу лек за њега. Султан је, како то бележе хронолошке белешке и кратка хроника Марс. Гр. 595, умро 21. маја 1421. године у Једрену.³⁷⁵ Његова смрт се 40 дана држала у тајности. Јер, да су околни народи,

³⁶⁷ Chalco. I, 172.

³⁶⁸ Kleinchroniken II, 409.

³⁶⁹ Родослови и летописи, 225, бр. 629. Pseudo-Phrantzes, 228 такође наводи 1416. годину као годину Мехмедове смрти. Међутим, кратка хроника бр. 72а наводи да је Мехмед кренуо на Влахе 6928. (1419/20) године и да су Власи од тада почели да му плаћају данак, Kleinchroniken I, 563, по. 72а. П. Шрајнер, пак, овај поход датира у 1417. годину, Kleinchroniken II, 406.

³⁷⁰ Родослови и летописи, 225, бр. 629.

³⁷¹ Dipl. Rag. no. 173; Ђурић, Сумрак, 185.

³⁷² Balfour, Symeon of Thessalonica, 50–51, 254–255.

³⁷³ Ibid. 133, 134, 254–255.

³⁷⁴ Ducas, 165.

³⁷⁵ Иако Мехмедову смрт помињу кратке хронике 72а, 91 и 97, П. Шрајнер сматра да поменути, тачан датум доноси једино хронолошке белешке, Kleinchroniken II, 412, 617. Кратка хроника Марс. Гр. 595 бележи да се Мехмед упокојио крајем маја 6929. (1421) године, *Mioni*,

Ромеји, Срби, Ђеновљани, Млечани и Караман на истоку, сазнали за султанову смрт, његов син Мурат не би могао да се врати са границе са Персијом. Проблем наслеђа направио би метеж, војска би се побунила, Караман би пљачкао на истоку, а хришћани би пљачкали области Тракије.³⁷⁶

Ако се изузме поход на Влашку и епизода са Мустафом, Мехмедова владавина у Румелији протекла је у релативном миру са Византинцима и Србима, практично јединим преосталим државним целинама на Балкану тога доба. Свој долазак на власт Бајазитов син имао је управо њима да захвали, а он је то умео, како је већ речено, да награди. Са друге стране, то је период унутрашње консолидације турске државе, из којег ће она, после деценијског разарања услед грађанских ратова принчева, изаћи ојачана и под Мехмедовим сином и наследником Муратом II поново започети освајачку политику.

5. ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ ВЛАДАВИНЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА (1421–1427)

Владавина турског султана Мурата II (1421–1451) представља период повољног успона турске моћи и нову фазу освајачких подухвата. Та чињеница ће у потпуности предодредити и статус Србије у ово доба. Муратовим доласком на власт окончан је просперитетни период српске државе о коме извештавају извори. Упркос томе, нови султан је у писаној традицији остао запамћен као мирољубив владар, не претерано склон рату.³⁷⁷ Његови успеси, заузео Солуна, ратовања по Малој Азији, Пелопонезу, Србији, Босни, те битка на Варни 1444. године, ипак сведоче супротно. Најсликовитији опис Кирицијиног наследника оставио је Бертрандон де ла Брокијер: „... то је деџмекаст човек, кратког стаса, поширока лица као у Татарина, доста велика и повижена носа и доста sitних очју и јако мрка лица, великих образа и округле браде. I рекоше ми да је добре нарави, благ и široke руке у davanju zvanja i novca. Rekoше mi да доста mrzi rat, tako se i meni čini, jer kad bi hteo da iskoristi silu i svoje velike dohotke, uzimajući u obzir mali otpor na koji nailazi u hrišćanskom svetu, njemu bi bilo lako da zauzme velike oblasti od njega“.³⁷⁸ Затим путописац наставља: „А оно у чему налази највеће задовољство, то је пијанчење. I он voli ljude koji mnogo piју, a govorili su mi да он lako popije по deset до дванаест grondila vina што може izneti šest до sedam kvarata“.³⁷⁹

Inedita cronaca bizantina, 76, по. 37. I српски летописи помињу Мехмедову смрт, али наводе неколико различитих година, Родослови и летописи, 225, бр. 629; 225, бр. 631; 225, бр. 632; 225, бр. 634.

³⁷⁶ Ducas, 169.

³⁷⁷ Ducas, 253 је забележио да је Мурат био честит по карактеру и срдчан. Такође, када приповеда о Муратовој смрти, писац наглашава како је био сасећајан не само према онима који су његове вере, већ и према хришћанима, да је уистину презирао рат и волео мир, због чега га је Бог наградио, пославши му безболну смрт, *ibid.* 285; Sfranze, Stopaca, 106; Critobulos, 97.

³⁷⁸ Brokijer, 94.

³⁷⁹ Кварат је стара мера и износила је 1, 86 литра, *isto*, 95.

Византија је покушала да новом султану осујети успон на трон. Према Дукином писању, Муратово непоштовање очеве воље, да своја два млађа брата пошаље византијском цару, нагнало је Манојла II да прекрши уговор, који су цар и покојни султан склопили 1416. године.³⁸⁰ Василевс је зато ослободио Муратова стрица Мустафу, тада заточеног на Лемносу³⁸¹ и Џунседа.³⁸² Како је то забележено у спису који је саставио анонимни чиновник солунске митрополије почетком XV века, поменути Мустафа је заузео Галипољ 15. августа 1421. године.³⁸³ Стигавши из Галипоља у Једрене, Мустафа је постао привремени господар централних области османске Румелије. Ипак, тиме није стекао одлучујућу предност над Муратом II.³⁸⁴ Мустафа се, потом, 20. јануара 1422. године пребацио у Малу Азију, где је поражен у сукобу са Муратом. Одатле се вратио назад у Европу, а султан га је најпре ухватио на Дунаву, те потом, истог јануара, као обичног криминалца, јавно обесно у Једрену.³⁸⁵ Таквим начином егзекуције, турски владар је показао заправо да га не сматра османским принцем, већ варалицом. Он је у османској традицији остао упамћен као „Лажни Мустафа“.³⁸⁶

Подршка коју су Византинци, односно политика чији је носилац био Јован VIII Палеолог, син и савладак првог, већ старог и онемоћалог цара Манојла II,³⁸⁷ пружили Мустафи, била је повод новом султану да започне опсаду Цариграда. Према белешци кратке хронике, опсада је почела 10. јуна 1422. године и Мурат се лично налазио под бедемима.³⁸⁸ Турци су, по устаљеној пракси, најпре опљачкали околину града. Уз пут су заузеле и византијске градове на обали Мраморног мора.³⁸⁹ Готово истовремено, 13. јуна 1422. године, Турци су стигли под Солун, чиме је започела готово осмогодишња опсада града.³⁹⁰

³⁸⁰ Уп. излагање на стр. 77.

³⁸¹ Chalc. II, I бележи да су Хелени пустили Мустафу са Лемноса и да се за њега говорило да је Бајазитов син. Sfranze, Cronaca, 10, пишући о збивањима с краја 1416. године, бележи да је цар Јован VIII Мустафу, лажног Бајазитовог сина, најпре послао на Лемнос, а потом у Мистру. Кратка хроника Marc. Gr. 595 потврђује Сфранцисову вест и бележи да је цар пребацио Мустафу са Пелопонеза у Галипољ, *Mioni*, Inedita cronaca bizantina, 76, no. 37.

³⁸² Ducas, 167, 173, 175.

³⁸³ *Kugéas*, Notizbuch, 152; *Mioni*, Inedita cronaca bizantina, 76, no. 37.

³⁸⁴ Sfranze, Cronaca, 20; Chalc. II, 4; Ducas, 195; *Ђурић*, Сумрак, 234.

³⁸⁵ Ducas, 229; Kleinchroniken I, 381; *Ђурић*, Сумрак, 234. У *Mioni*, Inedita cronaca bizantina, 76, no. 38 забележено је да се то збило у фебруару.

³⁸⁶ Ducas, 229, који, међутим, изричито тврди да је Мустафа био Бајазитов син; *Imber*, Ottoman Empire, 93–94.

³⁸⁷ Наиме, на вест о Мехмедовој смрти у Цариграду су се јавиле две струје опречних ставова. Прва, коју је подржавао Манојло II, залагала се да се подржи Мурат и да се са њим обнове постојећи споразуми и заклетве, а друга, на челу са Јованом VIII, сматрала је да треба подржати Мустафу и помоћи му да преузме власт у Румелији. Провладало је друго мишљење, *Ђурић*, Сумрак, 233.

³⁸⁸ Kleinchroniken I, 116, no. 13; *Mioni*, Inedita cronaca bizantina, 76, no. 39.

³⁸⁹ *Ђурић*, Сумрак, 236.

³⁹⁰ *Kugéas*, Notizbuch, 148. Симеон Солунски наводи 14. јуни 1422. године као почетак опсаде, *Balfour*, Symeon of Thessalonica, 54.

Кнез Стефан и Вук. Руденца, пре 1402

Деспот Стефан, Ресава, пре 1418

Пушка кукача. Ђулад и топ. XV столеће, Музеј града Смедерева

Топонска ђулаџ, Музеј града Смедерева

Међутим, опсада византијске престонице је обустављена у другој половини 1422. године, јер се Мурат II суочио са још једним изазовом. Против њега се, наиме, у Малој Азији одметнуо његов млађи брат Мустафа. У поновном подстицању једног Османовића против власти актуелног султана сада су учествовала оба василевса, и Манојло II и Јован VIII, како би осујетили турску опсаду Цариграда. Мустафа се са својим присталицама обрео у византијској престоници 30. септембра 1422. године.³⁹¹ Мурат је пак врло брзо решио проблем новог покушаја узурпације, те је 24–25. јануара 1423. године у Никеји убио брата.³⁹²

Турци су обустављање опсаде Цариграда надоместили другим подухватима. Према Дукиним речима, како ништа није могао да учини против престонице, султан се намерио на тесалске стране и Пелопонез.³⁹³ Његов војсковођа Турахан је са 25 хиљада људи 21. маја 1423. године преко Хексамилiona провалио на Пелопонез.³⁹⁴ Иако се овом нападу одолело, ускоро ће се сажања Турака окренути најпре дипломатском, а потом и правом рату за Солун. Турци су почетком 1422. године најпре заузели Каламарију,³⁹⁵ приобални појас на источној страни Солунског залива, што је навело светогорске монахе да, против воље управника града, деспота Андроника Палеолога, већ 1423. године признају врховну власт Турака и упуте своје посланике на поклоњење султану у Једрене.³⁹⁶ Немајући бољег излаза, деспот Андроник је, немоћан да заштити своју апанажу, Солун невољно предао Млечима. Град је формално прешао у руке новог власника септембра 1423. године. Данас се зна да Република Св. Марка деспоту Андронику за Солун није платила ниједну пару, иако је током преговора о предаји града нуђена свота достигала износ од 40 хиљада аспри.³⁹⁷ Јован VIII се, услед многобројних невоља које су задесиле Царство, новембра 1423. године отиснуо на Запад у потрази за помоћу. Прешавши пут од Венеције, преко Милана, Мантове, Павије и Угарске, 1. новембра 1424. године вратио се назад у своју престоницу.³⁹⁸ У међувремену, током његовог одсуства, Византија је склопила мир са Турцима.

Пошто је Мурат II пристао да склопи мир са Цариградом, одатле су, вероватно под руководством царице Јелене Драгаш, султану послати Манојло Мела-

³⁹¹ Sfranze, Cronaca, 20; Kleinchroniken I, 117, no. 13.

³⁹² Kleinchroniken II, 418–419; *Ђурић*, Сумрак, 241.

³⁹³ Ducas, 239.

³⁹⁴ Sfranze, Cronaca, 24; *Ђурић*, Сумрак, 244. Хексамилion, или „зид од шест миља“, утврђење које је подигао још цар Јустинијан I, обновљено је цар Манојло II 1415. године, како би спречило турске упаде на византијски Пелопонез. Зид је био дугачак нешто више од седам хиљада метара и утврђен са 153 торња. Турци су га у неколико наврата пробијали, а коначно је срушен 1447. године, *Д. Никол*, Бесмртни цар, Београд 1997, 39, 50.

³⁹⁵ Kugéas, Notizbuch, 148.

³⁹⁶ Kleinchroniken I, 473, no. 63; Kleinchroniken II, 422; *Ђурић*, Сумрак, 245.

³⁹⁷ *Ђурић*, Сумрак, 246–247, са наведеним изворима и литературом у вези са појединошћима око продаје града.

³⁹⁸ О детаљима пута Јована VIII по Западу, његовим сусретима и преговорима које је водио *Ђурић*, Сумрак, 256–260.

хрин, Лука Нотарас и Георгије Сфранцис. Мир је склопљен по свој прилици 20. или 22. фебруара 1424. године.³⁹⁹ Сам Сфранцис у свом делу не помиње услове под којима је то учињено, али Дука бележи да је цар био обавезан да плаћа султану 300 хиљада сребрњака сваке године, да преда градове на Црном мору, осим оних које Мурат није могао да заузме (Месемврија, Дерки и друге), да преда такође Зетунину и земљу дуж Струме.⁴⁰⁰ Сфранцис је, како сам пише у својим мемоарима, био део овог посланства због познанства са светом царицом, Јеленом Драгаш, која је била султанова рођака по мајчиној линији.⁴⁰¹

Вести византијских писаца које се тичу збивања у Србији и њених односа са новим султаном на почетку његове владавине врло су оскудне. Дука, иначе веома детаљан, пре него што ће се подробно посветити збивањима везаним за почетак владе Мурата II и његовим односима са околним народима, бележи опште расположење пре свега међу Турцима, који су, чини се, стрепели хоће ли Мехмедов наследник преузети очев престо без последица које би још једном могле да угрозе јединство државе, као што се то збило после битке код Ангоре. Тако овај Византинац саопштава да је, по Мехмедовој смрти, био послат гласник да о томе обавести Мурата, који је тада боравио у Амасији. Када је Мурат послао писмо везиру Бајазиту, обавештавајући га да ће ускоро стигли у Брусу, како би га ту прогласили за владара, и налажући му да и он крене у истом правцу, са Мехмедовим телом, овај се силно обрадовао. Стога је наредног дана сазвао све команданте и племиће како би их, изгледа, охрабрио. Саопштавајући им да је Мехмед умро и да ће га Мурат наследити, везир није пропустио прилику да истакне како се моћ Османлија уздигла у протеклих 60 година и како су Ромеји и Срби постали њихови вазали (βασιλεῖαν Ῥωμαίων καὶ Σέρβων ὑποτελεῖ καὶ ὑπόφορον ἔδειξαν), а остали хришћани понижени. Такође је нагласио да су Османлије, упркос моћи и достојанству хришћанских држава, изабрали најпростије елементе из нација које не прослављају Алаха и начинили од њих победоносне офицере и управнике, истичући да је он сам један од њих.⁴⁰²

³⁹⁹ Први датум, 20. фебруар, наводи кратка хроника бр. 13 (Kleinchroniken I, 118, no. 13). *Ђурић*, Сумрак, 262, на основу поменуте кратке хронике и неких млетачких хроника, очигледно чини превид, јер сматра да је мир склопљен јануара месеца. Други датум, 22. фебруар 1424. године, који наводи Сфранцис у својим Мемоарима (Sfpanze, Сronaca, 26), прихвата *Imber*, *Ottoman Empire*, 97. Кратка хроника Marc. Gr. 595, као и Сфранцис, бележи фебруар 1424. као време склапања мира између Цариграда и Мурата II, *Mioni*, *Inedita cronaca bizantina*, 76, no. 42.

⁴⁰⁰ Ducas, 245.

⁴⁰¹ Sfpanze, Сronaca, 26 наводи да је τὴν αὐγὰν δεσποτικὰν συγγενεῖα αὐτοῦ διῆ τοῦ ἀμπερῆ ἀπὸ τῆν πατῆρα τοῦ. Да ли је ово сродство било у вези са орожавањем Константина Драгаша са трапезунтским Комнинима, за сада је немогуће одговорити (уп. *И. Ђурић*, Евдокија Комнина и њен муж Константин Драгаш, ЗРВИ 22 (1983) 259–272; *Ђурић*, Сумрак, 77, нап. 59–62, 181, нап. 9).

⁴⁰² Ducas, 169–171. Сам писац нешто раније саопштава да је Бајазит био пореклом Албанца и најпре Мехмедов, а потом Муратов везир, објашњавајући да је та титула еквивалентна ромејској титули месазона, *ibid.* 165. Треба истаћи и да је приписивање значајних говора знаменитим историјским личностима, као вид имитације сличних у класичној литератури, идеалном образцу, био манир византијске историографије још од Прокопија па до писаца XV, cf. *J. Harris*, *Distortion, divine providence and genre in Nicetas Choniates' account of the collapse of Byzantium 1180–1204*, *Journal of Medieval History* 26/1 (2000) 19–31.

Овде Дука, прекидајући своје хронолошки устројено излагање, користи прилику да направи један од многобројних екскурса и објасни на који су начин Турци постигли све те успехе. Тако нам он најпре саопштава да је народ Турака, више него други народи, љубитељ пљачке и безакоња. Када крену у напад, односно пљачку, Турци заробљавају хришћане као овце. Услед сталних напада, који су започели откако су пошли из Персије, а трају и до тренутка кад писац до бележи, Турци су окупирали не само источне провинције, него и сву земљу од Херсона до Дунава. Ниједан дан, наставља Дука, није прошао, а да им није донео неку корист. Један дан би преговарали о миру са Србима, а другог дана би пљачкали земље Атике, Лакедемоније, Ахаје и Хеладе. Наредног дана би натерали Ромеје да потпишу мир у њихову корист, а онда би крици невоље обузели Србе. Потом би дошао ред на Бугаре и Албанце. На овај начин су варвари опљачкали сваки дивљачки и цивилизовани народ. Они су потпуно понизили бројне народе на овој страни Дунава, чак су и Влахе изнад Дунава бацили на колена, као и Угре који се не могу избројати. Не само да су Турци из Тракије, Атике, Илирика, са планине Хем, као и они који су суседи Србије (οἱ γειτονικοὶ Σερβίων) прегазили њихове земље, него су и многи Турци из различитих источних провинција пешке стигли до Дунава с циљем да заробе хришћане. Писац наглашава да се ова раса, која води порекло од Османа, „данас“, односно у тренутку кад писац приповеда, може наћи од мореуза Галипоља до Дунава у већем броју него у источним областима. Опустошили су, наставља Дука, читаву Тракију до Далмације. Свели су на мали број Албанце и Влахе и у потпуности уништили Србе и Ромеје (Σέρβους καὶ Ῥωμαίους εἰς τέλος ἠφάνισεν).⁴⁰³ Сумаран опис турских освајања, најпре у Малој Азији, а потом и у Европи, даје и Критовул. Он бележи да су, пошто су уништили Мизијце (Μυσοὺς), који су живели у унутрашњости и дуж Дунава, Илире (Ἰλλυριοὺς), Трибале (Τριβαλλοὺς), Хелене (Ἑλληνας) и многе друге народе и потчинили моћне замкове и многе велике градове, од којих су неки били у унутрашњости, а неки дуж обала, Турци освојили сву земљу коју Дунав међи, од ушћа у Црно море до места где се спаја са Савом, а одатле унутрашњост између Босанаца (Βόστρον) и Далмата, који су се налазили између Саве и Албанаца на југу и западу, па све до Јонског залива, учинивши све народе трибутарима (φόρον λοιοῦνται ὑποτελεῖς πάντας τοὺς ἐν αὐτῇ).⁴⁰⁴

Пошто је, између осталог, окончао приповест о побунама двојице Муштафа против Мурата, Дука коначно помиње и Србију. Исте године, каже писац, Мурат је послао гласнике у Србију и Влашку, обавештавајући о свом успону на власт. Амбасадори су стигли одасуда, од деспота Србије и војводе Влашке, честитајући му успон на трон и он је том приликом склопио мир са њима.⁴⁰⁵ Према Дукиној тврдњи, исте године су се упокојила тројица Муштафа, од којих је трећи био Ајдинов унук кога је убио Џунеид, исте године је Мурат одлучио

⁴⁰³ Ducas, 175–179.

⁴⁰⁴ Critobulos, 27.

⁴⁰⁵ Ducas, 239.

да се обрачуна са Цунейдом и исте године је послао своје гласнике у Србију.⁴⁰⁶ Он овде прави очигледне хронолошке омашке, с обзиром на претходно изложу приповест о поменутом збивањима. Писац чак наводи да се исте године упокојио и Манојло, василевс Ромеја.⁴⁰⁷ Тиме Византинац, непрецизно, у исту годину смешта догађаје који су се, између 1422. и 1425. године, међутим, одвијали другачије.

Наиме, у време када се Мурат II борно да очува очев престо, деспот Стефан Лазаревић настојао је да очува интегритет српске државе. Балша III, син Ђурђа II Страцимировића и Јелене, ћерке кнеза Лазара, је, пре него што се 28. априла 1421. године⁴⁰⁸ упокојио на ујаковом двору у Београду, пренео на њега својом последњом вољом права на Зету. То је Србију довело у сукоб са Венецијом. Јер, Млечи су искористили Балшину смрт и заузели његове поседе — Дриваст, Улцињ и Бар.⁴⁰⁹ Ово је пак деспота Стефана приморало да се, најпре, што хитније упути у Зету, али и да одбије позиве за учешће у борби против новог султана. Константин Филозоф, наиме, каже да је, у време када је султанов син Мурат био на истоку, лажни Мустафа заузео све до Галипоља и потом послао поруку деспоту да му буде пријатељ. Деспот је, пак, затворио посланство,⁴¹⁰ јер је Мурату дао на знање тврди завет, који је имао и са његовим оцем.⁴¹¹ Пошто се за Мехмедову смрт знало јуна месеца 1421. године и пошто је деспот приспео у Зету 22. августа исте године,⁴¹² онда се долазак Мустафиног посланства у Србију може сместити у лето 1421. године.⁴¹³ То потврђује и већ поменути спис анонима солунске митрополије, који 15. август 1421. године бележи као датум када је Мустафа заузео Галипољ.⁴¹⁴ Деспоту су, стога, били потребни добри односи са султаном, како би имао одрешене руке да среди прилике у Зети. Са друге стране, самозванац Мустафа је без ослободилаца у Србији брзо подлегао Мурату, како је претходно већ поменуто.⁴¹⁵ Такође, можда се речи Константина Филозофа, да је деспот Мурату дао на знање тврди завет, који је имао и са његовим оцем, могу разумети тако, да је у време када му долазе Мустафини посланици, Стефан Лазаревић већ регулисао, односно обновио своје вазалске обавезе према новом султану. Нешто касније, деспотов биограф бележи да се Мурат обрачунао са варалицом Мустафом, али и са братом, кога су и овог пута помагали Грци. Пошто је убио брата у Никеји, султан је послао покликсара деспоту благодарећи за све, јер га деспот беше претекао пославши к њему покликсаре варалице Мустафе.⁴¹⁶ Да ли је деспот Стефан већ у време када је лажни Мустафа угрожавао Муратову власт упутно посланство султана, те

⁴⁰⁶ Ibid. 237, 239.

⁴⁰⁷ Ibid. 237.

⁴⁰⁸ Родослови и летописи, 118, бр. 246; 225, бр. 630–631, 634.

⁴⁰⁹ *Калић*, Деспот Стефан и Турци, 9.

⁴¹⁰ „Деспотъ же послание дасть въ свѣдѣние“, Константин Филозоф, 315.

⁴¹¹ Исто, 315.

⁴¹² *Jorga*, Notes II, 199.

⁴¹³ *Калић*, Деспот Стефан и Турци, 9.

⁴¹⁴ *Kugéas*, Notizbuch, 152.

⁴¹⁵ *Калић*, Деспот Стефан и Турци, 10.

⁴¹⁶ Константин Филозоф, 315.

тако обновио вазалски статус према новом турском владару, није нигде забележено, како то ове Филозофове речи сугеришу. Ипак се, према његовим речима, чини да је деспот Стефан том приликом јасно ставио до знања свој став, пославши Мурату Мустафине посланике, на које он сам није обраћао пажњу. Због тога му је, како је поменуто, Мурат послао покликсара и на свему заблагодарно. Деспот Стефан је угостно султановог посланика, плочећи са њим у лађама по Дунаву и Сави, пијући и веселећи се. „Тако се опет миран живот и у љубави начини“.⁴¹⁷ Одмах потом пошто је ово саопштно, Константин Филозоф приповеда како је Мурат пошао на Цариград и на Влашку,⁴¹⁸ али је опет утврдио мир са њима.⁴¹⁹ Ако се прати приповест Константина Филозофа, произилази да је деспот Стефан најпре упутно посланике Мурату у позно лето 1421. године, када је новом султану дао на знање „тврди завет“, који је имао и са Мехмедом, а да је мир између двојице владара склопљен пошто се Мурат обрачунао са братом, јануара 1423. године. У Венецији се у лето 1423. године знало за споразум у Београду.⁴²⁰

И Дука два пута помиње размену посланстава између Мурата II и деспота Стефана Лазаревића. Он прво посланство, које Мурат шаље деспоту обавештавајући о свом успону на трон, смешта у време по убиству брата Мустафе, тј. у јануар 1423. године, као и Константин Филозоф.⁴²¹ Тиме би се ове две вести подударале. Други пут Дука бележи да су, пошто је Мурат склопио мир са Цариградом, што се збило почетком 1424. године, амбасадори свих владара дошли из близа и из далека да му се поклоне. Византијски цар је послао свог месазона, господина Луку Нотараса, са многим даровима, као и Лазар, деспот Србије, Дан, војвода Влашке, господар Митилене, Хијани и становници Родоса. Разговарало се о међусобном миру и пријатељству са свима, осим са Млечанима. Писац потом најављује да ће приповедати о разлогу због којег није склопљен мир са Млечанима.⁴²² Наиме, као што је речено, Солун је предат Млечанима септембра 1423. године. Пошто се вратио из Азије у Тракију, Мурат није хтео да прими посланство које су му упутили Млечани, у време када су и посланици других, поменутих земаља, дошли султану, јер је веровао да је Солун његова очевина, пошто га је освојио Бајазит. Стога је султан сматрао да Млечани треба да напусте град.⁴²³ Из Дукине приповести произилази да се Солун већ налазио у рукама Венеције у тренутку када Мурат одбија да прими изасланике Републике Св. Марка. То би, према хронологији коју даје Дука, значило да је Мурат примио поменута посланства, па и српско, после септембра 1423. године.

⁴¹⁷ Исто, 316.

⁴¹⁸ Угарске трупе су нанеле Турцима пораз у Влашкој октобра 1423. године. Изгледа да су 1424. године успеле да поврате трпљау Северин (Szörény), *Szakály*, Phases of Turco-Hungarian Warfare, 81.

⁴¹⁹ Константин Филозоф, 316.

⁴²⁰ *Ljubić*, Listine VIII, 240–241; ИСН II, 208 (*J. Kaluh*).

⁴²¹ *Ducas*, 239.

⁴²² Ibid. 245–247. У овој весту Дука деспота Стефана Лазаревића погрешно назива Лазаром.

⁴²³ Ibid. 247–249.

Другим речима, према Дукиним вестима, прва размена посланстава између Мурата и деспота Стефана уследила је после јануара 1423. године, а друга после јануара 1424. године. Иако и Константин Филозоф и Дука у два наврата помињу размене посланстава, они заправо помињу само једно — оно које је уследило после јануара 1423. године. Према томе, произлази да је дошло до размене три посланства. Најпре је деспот Стефан послао Мурату емисаре варалине Мустафе у лето 1421. године. Султан му је, благодарећи, узвратио после јануара 1423. године. Коначно, српски посланици су Мурата поздравили као турског владара у Једрену после јануара 1424. године.

Међутим, чини се да деспот Стефан није био доследан у својој оданости Турцима. Наиме, забележено је да се у време када се Јован VIII, на путу по западној Европи, јуна 1424. године затекао у Будиму, тамо налазио и Стефан Лазаревић. Султан је, стога, био подозревао према српском владару, који не само да је био Жигмундов савезник, већ су његове везе у Угарској откривале јасну антитурску суштину.⁴²⁴ Почетком августа 1425. године је, потом, забележено да је деспотов посланик у Венецији предлагао мир, очигледно у вези са неспоразумом у Зети. Такође се залагао за заједничку борбу против Турака и измирење Венеције и Угарске, а истицао је и корисност Мустафе, још једног у низу претендента на турски престо, који се издавао за Бајазитовог сина и боравио у Солуну у време млетачке владавине градом.⁴²⁵

Константин Филозоф бележи да је Мурат био сумњичав према везама деспота Стефана са Угарском, те је у лето 1425. године⁴²⁶ послао свог емисара у Србију да извиди ситуацију. Иако је посланик дуго чекао, деспот га није примио пошто се вратио, већ је послао дарове. Овај је, по повратку, известио Мурата да нападне Србе или ће они поћи на њега.⁴²⁷ Писац даље приповеда да је Мурат приспео у Софију, „где дођоше војници деспотови по обичају“. Са њима је стигао и деспотов поклисар. Мурат је мало задржао деспотове војнике, а потом их је послао назад, рекавши им да свом господару објаве његов долазак. Како им се ништа не би догодило, дао им је своју војну пратњу до границе. Мурат се затим подигао и дошао у Крушевац. Пошто је „поплено један део“, ⁴²⁸ одмах се потом вратио. Јер, деспот му је упутио посланика како би се спречили даљи сукоби. Стефан Лазаревић је, када је све то било окончано, узео војску коју је спремио против „ових“ и кренуо на Босну.⁴²⁹

⁴²⁴ *Thalóczy, Áldásy*, 71. Издавачи су грешком навели 1426. годину, иако у самом тексту документа стоји 1424. година, *Калић*, Деспот Стефан и Турци, 13.

⁴²⁵ *Калић*, Деспот Стефан и Турци, 14. Могућност да се извесни Мустафа, који је тврдио да је Бајазитов син, искористио против Мурата, Млечани помињу 2. априла 1425. године, *Thiriet, Régestes II*, 225, no. 1980; *Jorga, Notes I*, 403.

⁴²⁶ Деспот Стефан се у лето 1425. године прибојавао турског напада на Ново Брдо и наредно је, стога, да сваки Дубровчанин у граду мора имати самострел, *Динић*, За историју рударства II, 47.

⁴²⁷ Константин Филозоф, 317.

⁴²⁸ Родослови и летописи, бр. 637 бележе да је 6934. (1425/6) године Мурат дошао под Крушевац и пленео Србе.

⁴²⁹ Константин Филозоф, 317.

Према приповедању Константина Филозофа, чини се да овај поход није био уперен против Србије. Мурат је, очигледно се намеривши на Влашку, са војском стигао у Софију, где су дошли, по обичају, и српски војници, испуњавајући тако вазалску обавезу. Напад на Крушевац чини се као превентивна мера, предузета да се предупреди било какве деспотове антитурске активности, што се и показало делотворним. Сматра се да су током 1425. године угарске снаге напредовале у правцу Влашке, где су се од 1421. на наредних једанаест година, сукобљавали угарски и турски интереси. Влашки војвода Дан II сврстао се на страну антитурског блока и његове трупе су упадале у области Бугарске, које су се налазиле под турском влашћу. Сам Жигмунд је стигао у Влашку у јесен 1426. године, како би подржао војводу Дана.⁴³⁰

Муратов напад на Србију, док је њом још владао деспот Стефан Лазаревић, поменут је и у краткој хроници бр. 72а. Ту је забележено да је султан Кириција 6934. (1425/6) године заузео Софију, Пирот и Крахово (τὸ Πύρο καὶ τὸ Κράχωβο).⁴³¹ Ова белешка кратке хронике потпуно је збркана. Најпре, погрешно је име султана који је предузео поход, пошто се Мехмед Кириција упокојио маја 1421. године. Такође, помен заузета Софије је анахрон, јер се поуздано зна да се она у турским рукама налази од 1385. године. Помен топонима Κράχωβο је исто тако омашка. П. Шрајнер га је идентификовао као Краатово, што се не чини логичним, јер се овај град налази много јужније од линије Софија — Крушевац, с обзиром да други извори помињу управо тај простор.⁴³² По свој прилици, белешка кратке хронике заправо помиње Софију, Пирот и Крахово, што је такође анахрон, јер су се ти градови одавно налазили под турском влашћу.⁴³³ П. Шрајнер је овај поход, позивајући се на С. Станојевића,⁴³⁴ датовао у пролеће 1426. године.⁴³⁵ Други извори, пре свега дубровачки, навели су неке истраживаче да овај поход сместе у другу половину 1425. године, што се чини извеснијим.⁴³⁶ Приликом овог турског напада Србији су у помоћ пристигле угарске трупе под заповедништвом Пипа Спана, новембра 1425. године.⁴³⁷ У прилог томе иде и податак који су забележили Млечани, да је деспот Стефан 10. маја 1426. године поново боравио на Жигмундовом двору. Он је, такође, током лета

⁴³⁰ *Szakály*, Phases of Turco-Hungarian Warfare, 81.

⁴³¹ *Kleinchroniken I*, 563, no. 72a.

⁴³² *Kleinchroniken II*, 431.

⁴³³ *Ђурковић*, Српски летописи, 107.

⁴³⁴ *Stanojević*, Biographie, 470.

⁴³⁵ *Kleinchroniken II*, 431.

⁴³⁶ *Динић*, Сребрник крај Сребрнице, 190, 192, на основу неких дубровачких докумената; *Радовић*, Споразум у Татни, 170; *Калић*, Деспот Стефан и Турци, 15. Османске анонимне хронике су забележиле један поход Мурата II против Србије и „великог деспота“, који је издавач датирао у време „после 828. године по Хири“ (23. 11. 1424–12. 11. 1425), *Giese*, *Apnotmen chroniken*, 87. *Annals of Murad II*, 574 наводе да је 829. (13. 11. 1425–1. 11. 1426) султан дошао у Лазареву земљу и освојио области које је отео од земаља великог деспота, Лазаревог сина. С обзиром на то да је хронологија турских извора прилично несигурна, ове две вести би се могле односити и на поход из 1427. године.

⁴³⁷ *Динић*, Сребрник крај Сребрнице, 192–193.

исте године нудио Венецији посредништво код султана ради склапања мира, што би значило да у то време деспот Стефан и Мурат нису били у сукобу.⁴³⁸ Све је, међутим, завршено преговорима, чији садржај није познат. Јасно је само да се турска војска повукла из Србије.⁴³⁹

Међутим, већ почетком 1427. године Турци поново нападају Србију. Није познат повод напада, али се зна да је био усмерен на Ново Брдо. Још 9. децембра 1427. године су Дубровчани писали угарском краљу Жигмунду да су њихови трговци под опсадом, делом у Новом Брду, а делом у Призренцу, „већ неколико месеци“.⁴⁴⁰ Марта месеца исте године из Солуна је у Србију стигао још један, трећи Мустафа који се издавао за легитимног Бајазитовог наследника.⁴⁴¹ У Солуну се 23. априла 1427. године знало да је султан тражио од деспота да изручи Мустафу, што је овај одбио. То би, опет, значило да Мустафа није изазвао напад, пошто је он започет пре његовог доласка у Србију. Овај самозванца је преживео пустошење Србије и у пролеће 1429. године нашао уточиште у Венецији, где му је Сенат одобрио да се врати у Солун и настави борбу против Мурата.⁴⁴²

Најкасније у лето 1427. године борбе су захватиле и Поморавље. Забринутост коју је поводом тог напада сам деспот изразио још почетком године, не искључујући у својим размишљањима ни могућност да чак и он буде изгнан из земље и у туђини нађе смрт,⁴⁴³ била је оправдана, али му се слутње нису обистиниле. Деспот Стефан Лазаревић се, наиме, упокојио у својој земљи. Јер, како приповеда његов биограф, деспот је цару, односно султану са једне стране обиле и дарове слао, а са друге је обилазио земљу како би још подигао божанствени храм. Пошто је чуо да је Мурат, стигавши у Видин, „идући реком заузео острво угарско“,⁴⁴⁴ Стефан је пошао пут Београда. Код места званог Главница, у околини Крагујевца, упутио се у лов, али и у изненадну смрт. Стигао је само да изусти: „По Ђурђа, по Ђурђа“, а ујутро је дух свој предао Господу, 19. јула 1427. године.⁴⁴⁵ Сахрањен је, на брзину, у својој задужбини Ресави, са десне стране уласка у храм, пошто су Турци били у близини.⁴⁴⁶

⁴³⁸ *Калић*, Деспот Стефан и Турци, 16.

⁴³⁹ Исто, 15.

⁴⁴⁰ Dipl. Rag. no. 209; *Динић*, За историју рударства II, 48.

⁴⁴¹ *Jorga*, Notes I, 453; „... le prince Mustafa est sorti avec 30 cavaliers, le 6 mars dernier“, *Thiriet*, *Délibérations*, 158, no. 1306.

⁴⁴² *Jorga*, Notes I, 438, 453–454; 489–490; *Thiriet*, *Régestes* II, 259, no. 2132, 259, no. 2134; *Balfour*, *Summary of Thessalonica*, 186; *Ђурић*, *Сумрак*, 272–273; *Калић*, Деспот Стефан и Турци, 17.

⁴⁴³ *Д. Анастасијевић*, Српски архив Лавре Атонске, Споменик СКА 56 (1922) 15.

⁴⁴⁴ *Ђурковић*, Стефан Лазаревић, 133 био је мншљења да би то могла бити Ада Кале, док је К. Лирчек, *Историја Срба*, I, Београд 1952, 351 сматрао да је по свој прилици у питању Нова Оршава.

⁴⁴⁵ Константин Философ, 319.

⁴⁴⁶ Исто, 319.

6. СРБИЈА ДЕСПОТА ЂУРЂА БРАНКОВИЋА (1427–1439)

Деспота Стефана Лазаревића, који није имао деце, наследно је његов најближи сродник, сестрић Ђурађ Бранковић. Од 1412. године, када су се, после разарајућих грађанских ратова, како међу турским принчевима Османовићима, тако и међу Лазаревићима и Бранковићима, ујак и сестрић измирили, Ђурађ је био не само у присним односима са деспотом Стефаном, већ је, заступајући га у разним пословима, био и његов најближи сарадник.⁴⁴⁷ Поред дипломатских активности, деспот Стефан је 1423. године Ђурђу препустио ратовање против Венеције у Зети. Као већ назначени наследник српског престола, Ђурађ је са женом Ирином Канатакузин⁴⁴⁸ стигао у Зету августа 1426. године. Кратка хроника бр. 71а једини је византијски извор који помиње овај брак, наводећи „ὄταν ἐγυναίκτησεν ὁ δεσπότης ὁ Γεώργιος ἔτους δισυκ' (1414)“.⁴⁴⁹ Пошто је „ножна болест“ од које је патио узела маха, деспот Стефан је одлучио да, у духу немањихких традиција, на државном сабору одржаном у Сребрници, највероватније 1426. године, уз подршку подједнако Цркве и власти, озваничи избор Ђурђа Бранковића за свог наследника. Захтевајући од присутних да Ђурђу будуће буду верни и признају га за господара, деспот је од њега заискао да очува континуитет његове додаташње политике.⁴⁵⁰ Све појединости пак око наслеђа, које су се тичале даљег српско-угарског савезништва, којим је Србија практично штитила безбедност јужне угарске границе, али и обезбеђивала себи важну залеђину од Турака, дефинисао је чувени споразум у Тати, ратификован маја 1426. године. Споразум, чији је садржај очуван, али и дорађиван у познијим преписима изгубљене оригиналне повеље, предвиђао је да се по Стефановој смрти Ђурађ призна за његовог наследника и буде уврштен у ред угарског племства, с правом наслеђа Стефанових поседа у Угарској. Од Ђурђа се очекивало да заузврат обнови вазалски статус према Угарској и да по Стефановој смрти угарској круни врати градове Београд и Голубац, обласи Мачву и крајеве западно од Дрине, са врло важним изузећем Сребрнице.⁴⁵¹

Мир са султаном 1428. године

Ђурађ Бранковић је одмах по смрти деспота Стефана Лазаревића преузео власт у Србији и истовремено се суочио са озбиљним искушењима, како од

⁴⁴⁷ *Сирелић*, Деспот Ђурађ, 65.

⁴⁴⁸ Ирина Кантакузин била је ћерка Теодора Кантакузина, по свој прилици сина Матије Кантакузина, те тиме праукуна цара Јована VI Кантакузина, *Ферјанчић*, Византинци у Србији, 181.

⁴⁴⁹ *Kleinchroniken* III, 159, no. 71a. Нетачно је, међутим, да је 1414. године Ђурађ Бранковић носио титулу деспота.

⁴⁵⁰ ИСН II, 214 (*Ј. Калић*), са литературом посвећеном времену одржавања сабора у Сребрници.

⁴⁵¹ ИСН II, 215 (*Ј. Калић*), са литературом везаном за питање веродостојности текста овог споразума, на чији је низ недостатака, оспоравајући сам текст, указао *Радоњић*, Споразум у Тати, 117–232; *Сирелић*, Деспот Ђурађ, 98.

стране свог савезника, Угарске, тако и од стране непријатеља, Турака. Одмах по ујаковој смрти, он се из Зете упутио ка Београду, где се септембра 1427. године сусрео са краљем Жигмундом, који је тамо доспео из Влашке. Град је, након потпуно глатко, прешао у угарске руке вероватно почетком новембра исте године.⁴⁵² Са Голупцем су се ствари, међутим, искомпликовале. Наиме, војвода Јеремија, заповедник града, захтевао је од Жигмунда да му исплати 12 хиљада дуката како би му га предао. Краљ је то одбио, а Ђурађ, који се понудно да посредује, није успео да војводу одврати од његове намере. Јеремија је у замену за наведени новац град понудио Турцима. Крајем 1427. године Голубац се нашао у турским рукама, чиме су Османлије избиле на Дунав.⁴⁵³

Да су смрћу деспота Стефана Лазаревића и ступањем Ђурађа Бранковића на власт настале нове прилике у Србији, поглавито када је у питању однос са Турцима, приметили су и византијски писци. Пошто је претходно саопштно како је Мурат II заузео Солун и успешно ратовао против Карамана, Дука излаже догађаје везане за Србију. Наиме, када се Мурат вратио у Једрене из Мале Азије, тамо је сазнао да је деспот Србије, Лазарев син и Бајазитов шурак, умро. Стога је његовом наследнику послао гласнике, захтевајући читаву Србију, пошто је деспот Стефан умро без законитог наследника и без деце. Имао је пак нећака, сина сестре Маре, Лазарева ћерке. Био је то Ђурађ, син Вуков и Лазарев зет (ἦν γὰρ Γεώργιος, υἱὸς Βούλκου καὶ γαμβρὸς Λαζάρου).⁴⁵⁴ Пошто је Ђурађ угледао гласнике и одао им почести како то доликује и пошто је схватио увредљиву обест змаја да, ако једе и насити се, мало ће се умирити, али ако не буде јео, и Србију и Бугарску и све његове очинске земље зинувши прогутаће, одмах је одлучио да искористи прилику и понуди му ћерку за жену, као и највећи део Србије у мираз (τὸ πλεῖστον μέρος τῆς Σερβίας εἰς προίκα), само уколико заклетвама начине мир. Пита се потом Дука ко ће изрећи колико је небројено златних и сребрних таланаตา очигледно том приликом узето. Ђурађ је, затим, послао гласнике који су уверили владара. А Мурат је послао Сарницу, једног од својих везира, да испроси девојку и положи заклетву Ђурађу, а од њега узме уверавање. Пошто се, дакле, Сарница сусрео са деспотом Ђурићем и пошто је свршио послове око присидбе, отида. Како је Ђурађ затражио од султана дозвољу (αἰτήσας λύσιν) да на обали Дунава подигне град, Мурат му то допусти. И издао му је повељу (ἀπελευθέρωσεν) и започео деспот да зида Смедерево.⁴⁵⁵

Ове вести веома су важне и тичу се удаје Маре, ћерке деспота Ђурађа Бранковића, за Мурата II, теме која и данас изазива велико интересовање у историографији.⁴⁵⁶ Међутим, Дукине вести су нарочито компликоване, пошто

⁴⁵² *Калић*, Београд у средњем веку, 102.

⁴⁵³ Константин Философ, 322; Родослови и летописи, 228–229, бр. 641; *Annals of Murad II*, 574; *Сиремић*, Деспот Ђурађ, 99.

⁴⁵⁴ Овде Дука грешни, с обзиром на то да Ђурађ јесте био Вуков син, али не и Лазарев зет, јер је то био његов отац. *Magoulias*, 175 ово место преводи тако да је „George was the son of Vuk Branković, Lazar's son-in-law“.

⁴⁵⁵ *Ducas*, 257.

⁴⁵⁶ Најновија синтеза посвећена Мари Бранковић је докторска дисертација М. Поповића (ср. *Popović*, Mara Branković), која ми је била доступна у необјављеној форми. Недавно је, међутим,

се чини да је у њих писац сажео све оно што се током више година збивало у односима Срба и Турака по преузимању власти Ђурађа Бранковића. Стога је и хронологија ових вести изразито непрецизна и нејасна.

Најпре, српски извори оповргавају Дукину констатацију да је Мурат, који се однекуд вратио у Једрене, пошто је сазнао за смрт деспота Стефана Лазаревића, затражио од његовог сестрића и наследника Ђурађа, читаву Србију, јер је Стефан умро без законитог наследника, односно без деце. Чини се да овде писац, као и у случају када је Солун прешао у млетачке руке, у најмању руку наглашава, ако не и прихвата, турску праксу која је, изгледа, имала снагу обичајног права да се, када нека вазална турска област остане без владара, султан сматра њеним господаром.⁴⁵⁷ Наиме, Константин Философ бележи следече: „Цар Мурат, чувши тада и сазнавши да је ово истина, дође убрзо са својом војском, јер беше близу, и узевши свога сина који је тамо био са њиме, са војском Степана предаде на чување“.⁴⁵⁸ Из ове приповести произилази да су, изгледа, Турци, кад се сазнало за смрт деспота Стефана, поставили неку врсту страже око Ресаве. Нешто пре тога је писац саопштно да је деспот Стефан сахрањен на брзину у својој задужбини, јер се ту у близини налазила турска војска.⁴⁵⁹ Пошто је деспот Стефан сахрањен, а Ђурађ у Београду преузео власт, Мурат је заузео Крушевац, а предали су му се и други градови.⁴⁶⁰ Потом се султан септембра 1427. године устремно на Ново Брдо, али није успео да га заузме.⁴⁶¹ Константин Философ, опет, приповеда како је Мурат хтео „са посланицима који су ту дошли да се сложи и земљу коју је узео да врати. Али дође глас од војводе голубачкога града да ће град (издати). И ови посланици погрешнише (и) вратише се. А цар (Мурат) отиде својој кући, пошто је наступила зима.“⁴⁶² А остави чуваре земље

и објављена (*M. Popović*, Mara Branković: Eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kulturkreise im 15. Jahrhundert, Verlag Franz Philipp Rutzgen Ruhpolding 2010).

⁴⁵⁷ Када, наиме, говори о томе како су Млечани септембра 1423. године завладали Солуном, Дука наводи да су се они плашили да ће се Родеји у граду, који су много патили, побунити против њих и увести Турке у град, како би их они истерали одатле, јер је град претходно припадао Турцима (ἦν γὰρ καὶ, προλαβόν, ἡ πόλις τῶν Τοῦρκων), при чему се очигледно мисли на владавину Бајазита I, с обзиром на то да је Солун, уговором у Галипољу, од 1403. па до коначног пада у турске руке, 29. марта 1430. године, био под византијском влашћу, *Ducas*, 247.

⁴⁵⁸ Константин Философ, 322.

⁴⁵⁹ Исто, 319.

⁴⁶⁰ Да су султан и његове снаге боравили крајем 1427. године на територији Србије сведочи и један угарски документ од 27. августа 1428. године, у коме се каже да „... in anno proxime ... et ad regnum nostrum Rascie, quod eotunc ille sevrissimus Omorath, dominus Turcorum, cum totali sua potentia in persona invaserant ...“, *Thallácy*, *Aldásy*, 78.

⁴⁶¹ *Сиремић*, Деспот Ђурађ, 92.

⁴⁶² Дукина вест да се Мурат вратио у Једрене и одатле упутио посланике у Србију, са задатком да они од Ђурађа Бранковића затраже читаву земљу, слагала би се са приповешћу Константина Филозофа да је Мурат отишао кући, пошто је почео зима, крајем 1427. године, једино ако би се претпоставило да је писац знао, али не и записао, шта се збивало у Србији последњих месеци 1427. године. То, међутим, није ни вероватно, нити би таква претпоставка била методолошки оправдана. Другим речима, Мурат је већ крајем 1427. знао да деспотову смрт, али је споразум са Ђурићем уследио тек 1428. године.

који отидоше и заузеше Голубац,⁴⁶³ пошто их је тај војвода увео (у град), и пљенише крај који је био у околини тога града, докле опет не дође посланик од цара који је одустао од даљег освајања, а нешто (освојеног) је и вратио“.⁴⁶⁴ Његову приповест потврђује још један савремени извор. То је, наиме, запис на једном Јеванђељу, који је, 1428. или 1429. године, описујући свој живот у Србији, забележио један светогорски калуђер, познат као Инок из Далше.⁴⁶⁵ Тако нам он саопштава да је, пошто је склопљен мир између деспота Стефана и султана, а после првог Муратовог напада на Србију, што се, као што је помињано, збило 1425. године, започео оснивање манастира Ваведења близу Голупца. Потом бележи: „А после овога (смрти деспота Стефана) се земља наша смутила, и цар нечастиви дошао и ка градовима приближили се војни састави“. Чак је и патријарх напустио свој трон и отишао ка дунавским крајевима, где се налазио и „сам благочестиви и господства земље српске сапријемник, нови деспот Георгије (Ђурађ).“⁴⁶⁶ Језичници (пагани, односно Турци) су завладали Голупцем, јер га је војвода предао „цару најнеправеднијем. И после њега слушамо“. Инок, затим, приповеда како су њему и његовој братији Турци одузели манастир, али „опет кад је од цара језичког к нашем цару мир одређен“, он и монаси су се, уз „деспотово“ залагање, ту вратили. Међутим, када су Угри у пролеће 1428. године покушали да преузму Голубац од Турака, они су, мислећи да су монаси турски помагачи, наново све њих растерали и уништили им манастир. Инок из Далше се, потом, склонив у манастир Благовештења близу града Ждрела.⁴⁶⁷

Другим речима, Мурат се већ налазио у Србији у време смрти деспота Стефана Лазаревића. Чак је, према наведеним српским изворима, био спреман не само да се споразуме за Ђурђем Бранковићем, већ и да врати неке области које је заузео. Од тога су га, очигледно, одвратили догађаји везани за угарско преузимање Београда и покушај да овладају Голупцем.

Чини се, стога, да се прва наведена Дукина вест односи на 1428. годину. Нетачно је, међутим, да је Мурат тек 1428. године сазнао за смрт деспота Стефана. Султан је, као што је помињано, за то сазнао врло брзо. Јер, неки други извори сведоче да је пре априла маја 1428. године, када Угри безуспешно покушавају да преузму Голубац од Турака, дошло до српско-турског споразума. То се закључује из приповести Инока из Далше, који каже да је „од цара језичког к нашем цару мир одређен“ пре него што су Угри напали Голубац.⁴⁶⁸ И турски писац Ашикпашазаде је забележио да је, 831. године по Хиџри (22. 10. 1427–10. 10. 1428), султан Мурат сматрао да је освојио Србију, пошто је целу српску земљу подвргао плаћању харача.⁴⁶⁹ Међутим, постоји један податак и у Дукиној

⁴⁶³ Српски летописи су забележили да је Јеремија предао Голубац Турцима крајем 1427. године и да су Турци тада пленили Браничево, Родослови и летописи, 228–229, бр. 641.

⁴⁶⁴ Константин Философ, 322; Житије (прев. Л. Мирковић), 126.

⁴⁶⁵ *Радојичић*, Творци и дела, 235.

⁴⁶⁶ Ђурађ у то време још није био деспот. Уп. излагање на стр. 100–101.

⁴⁶⁷ Записи и натписи, 78–84; *Радојичић*, *Антологија*, 177–182.

⁴⁶⁸ Записи и натписи, 82; *Радојичић*, *Антологија*, 181.

⁴⁶⁹ Ашикпашазаде, 164; *Елезовић*, Турски споменници, 144.

причи, који даје основа да се његова прва вест смести у 1428. годину. Наиме, писац бележи да је Ђурађ, пошто се споразумео са султаном, обећавши му ћерку за жену и велики део Србије као њен мираз, затражио од Мурата дозволу (αἰτήσας λύσιν) да зида град на обали Дунава, што му је овај и дозволио, односно „ἀλελύθη ὄρισμός“. Чини се да је овде писац, користећи техничке термине, заправо забележио да је Мурат том приликом Ђурђу издао повељу којом му је дозволио да сазиди своју нову престоницу, Смедерево. Јер, термин λύσις означава, у византијској дипломатици, владарев одговор на поднесу молбу. Мурат је, стога, издао повељу (ἀλελύθη ὄρισμός) Ђурђу на молбу коју му је овај претходно поднео (αἰτήσας λύσιν).⁴⁷⁰ Дука, који се у читавом свом делу руководи начелима византијског поимања τάξις, и сам од 1421. године секретар и састављач дипломатских писама у служби ђеновљанског подесте Ђованија Адорна,⁴⁷¹ очигледно је све ово забележио као неко ко је не само био обавештен о збивањима на Балкану тога доба, већ и као чиновник, упућен у процедуру која је била уобичајена у случајевима када је некое било потребно одобрење владара за неки посао или привилегију. Невоља је била та што је владар сада био турски султан. На основу до данас сачуваног натписа на тзв. Малом граду смедеревске тврђаве, зна се да је његово подизање окончано 1430. године.⁴⁷² То би значило да је тзв. Мали град подигнут за само две године, односно да је почео да се гради у првој половини 1428. године. Јер, тада је, као што је речено, највероватније Ђурђу „одређен мир“ од султана Мурата. Султанова дозвола, те, очигледно, и издата повеља, новом српском владару да зида град такође говори о његовој потчињености, али и оповргава тврдње неких турских извора да је Ђурађ подигао Смедерево без султановог знања.⁴⁷³ Исто тако, могуће је да је султаново допуштење Ђурђу Бранковићу да подигне своју нову престоницу, јер је, предајом Београда Угарској, стару изгубио, и истовремено издавање писаног документа, можда чак и у свечаној форми, био део споразума у оквиру уговарања брака између Мурата II и Маре Бранковић. Српски владар је обећао султану ћерку за жену и дао му велики део Србије у мираз, а овај је, са своје стране, дозволио будућем тасту да подигне престоницу. Из приповести која следи видеће се, такође, да је Марин положеј у харему био другачији од положеја других султанових „робњица“.

Као и Дука, турски историчар Ашикпашазаде доноси две вести које се тичу Марине удаје. Он најпре приповеда да је Ђурађ (Влк–огли) ометао пљачкашке походе скопског беге Исака, због чега се овај положио султану на српског владара. Султан се, стога, спремао да поље на Србију, а како би то осујетио, Ђурађ му је понудио ћерку за жену. Мурат II је то прихватио и предао му власт над српском земљом „од Крушевца па до краја његовог вилајета“. Уговорено је

⁴⁷⁰ *Dölger, Karayannopoulos, Byzantinische Urkundenlehre*, 109–112; *Соловјев, Мошин*, Грчке повеље, LXXVI.

⁴⁷¹ *Moravcsik, Byzantinoturcica I*, 126; *Hunger, Literatur*, 490.

⁴⁷² Записи и натписи, 84.

⁴⁷³ Тако тврди османски историчар Уруџ (уп. *Филиповић*, Неколике биљешке, 122–123).

било и колико ће блага годишње Србија да даје султану. То се, забележио је писац, збило 831. (1428) године по Хири.⁴⁷⁴

Начин на који је Дука изложио збивања у овој весту сугернише да нам иста заправо саопштава да су у Србију стигла два посланства. Прво посланство чинили су турски емисари који су 1428. године дошли у Србију да застраше Ђурађа, односно да затраже његову земљу. Како би избегао ту страшну судбину, Ђурађ је понудио султану своју ћерку за жену и велики део Србије као њен мираз. Друго посланство предводио је Саруца паша, који је стигао у Србију како би са Ђурђем уговорно, односно свршио све послове око просидбе, што је и учињено. Сматра се, на основу других извора, да је, пре него што је Мара Бранковић отишла у султанов харем, дошло до још једног споразума, тачније потврде мира између Ђурађа Бранковића и Мурата II. Наиме, склапањем споразума са султаном 1428. године, Ђурађ Бранковић је практично наставио политику свог ујака, тиме што се потврдила његова позиција као двоструког вазала, угарског и турског. Већ на пролеће 1429. године боравио је на угарском двору, а његову везаност за ову средњеевропску краљевину показале и догађаји који ће уследити. Те Ђурђеве везе са Угарском, природно, изазивале су подозрење код Мурата II.⁴⁷⁵ Има посредних вести да је, пошто је 1432. године истекло трогодишње угарско–турско примирје, склопљено 1429. године, и пошто су Турци тада обновили своје упаде у Влашку, угрожавајући тиме и Угарску, постојала опасност и по Србију. Да би она била отклоњена, деспот Ђурађ је са султаном склопио нови споразум, вероватно већ 1432, а најкасније почетком 1433. године.⁴⁷⁶ У прилог томе сведочи и Дукина вест о другом посланству, односно Саруцином доласку у Србију, у циљу утврђивања појединости око Марине веридбе са султаном.

То би, стога, према Дукиним вестима, значило да је Ђурађ Бранковић, како би сачувао државу, првом турском посланству понудио склапање брака између султана и своје кћери 1428. године. Чињеница да је Мара Бранковић 1428. године имала „свега десетак година“⁴⁷⁷ не би, као што је познато, била преседан да се у циљу склапања политичког брака као невеста понуди малолетна девојчица. Ипак, проћи ће још доста времена до Мариног одласка у Једрене, како је то забележено и код Дуке, али и у другим изворима. Сматра се пак да је велики део Србије, који је обећан султану као Марин мираз, доспео у његове руке пре него што му је невеста приспела у харем. У литератури је прихваћено мишљење да су султану предате жупе Дубочица и Топлица.⁴⁷⁸ То

⁴⁷⁴ Ашикпашазадe, 163–164; *Елезовић*, Турски споменници, 64.

⁴⁷⁵ Ашикпашазадe, 166–167 непрестано наглашава Ђурђево „издајничке“ везе са Угарском, па чак и са Караманом на Истоку. Из његове приповести произилази да су Ђурђево везе са Угарском и биле повод султану да напада Србију.

⁴⁷⁶ *Сиремић*, Ђурађ Бранковић, 106, 141, 145, 158.

⁴⁷⁷ Исто, 158.

⁴⁷⁸ *Динић*, За историју рударства, II, 50, не упуштајући се у усклађивање весту које се тичу Марине удаје за Мурата II, сматра да су области северно од Новог Брда, па и Топлица и Дубочица, припале Турцима почетком 1433. године, јер верује да је свадба управо тада била уговорена; *Сиремић*, Деспот Ђурађ, 158–159; *Благојевић*, Источна граница, 28, нап. 27, сматра да се дого-

потврђује и једна каснија Дукина вест, која се односи на почетак владавине Мехмеда II. Византинца је записао да је Мехмед, после очеве смрти, задивно осмомесечног брата, кога је родила Муратова законита жена, Исфендијарова ћерка, а њу је потом, против њене воље, удао за Исака, роба свог покојног оца. А своју другу маћеху, ћерку деспота Ђурђа, веома предану хришћанку, хтео је да уда за другог обичног роба. То, међутим, није могао да учини, пошто се плашио да њен отац не покрене војску Угара против њега, док он још није консолидовао своје снаге до зенита моћи. Кад је српски деспот чуо да му је умро зет, послао је емисаре да Мехмеда утеше због очеве смрти, али и да затражи дозволу да му се ћерка врати кући. Мехмед је деспоту Ђурђу испунио жељу. Примио је посланике уљудно, разменио са њима заклетве и послао маћеху кући са многим даровима, дајући јој такође и поседе дуж српске границе за њено издржавање.⁴⁷⁹

Још једна појединост у овој весту вредна је помена. Наиме, претећи новом српском владару, Турци су му ставили до знања да ће, ако не буду задовољни његовим уступцима, и Србију и Бугарску и све његове очинске земље прогутати. Овде се чини као да Дука разликује три географске целине које изричито и раздваја. То су Србија, Бугарска и Ђурђево „очинске земље“, а све три области се налазе под Ђурђевог влађу. Дуки као да је било сасвим јасно да је област Бранковића била посебна целина унутар Србије деспота Стефана Лазаревића. Наиме, иако је Ђурађ Бранковић после измирсња са ујаком 1412. године био са њим у присним односима, земље Бранковића се нису стопиле са земљама Лазаревића. Оне су се после битке на Косову 1389. године издвојиле од остале Србије и остале у посебном положају према Турцима све до коначног преласка под њихову непосредну власт.⁴⁸⁰ Бранковићи су имали посебан уговор са султаном, чиме су били његови непосредни вазали.⁴⁸¹ Још 1420. године су се посебно помњале „земља Ђурђево“ и земља „господина деспота“.⁴⁸² Занимљиво је да је та посебност „области Бранковића“ наглашена у још једној, каснијој, Дукиној весту. Наиме, пре него што ће започети свој први поход против Србије, 1454. године,⁴⁸³ Мехмед Освајач се следећим речима обратио деспоту Ђурђу: „Место, којим деспотујеш (ὁ τόπος, ὃν δεσπόζεις)⁴⁸⁴ није твоје, нити твоја оче-

дило у другој половини 1428. или првој половини 1429. године, пре него што је Ђурађ Бранковић добио титулу деспота. Заправо, турски напади на Србију 1427. и 1428. године и споразуми Ђурђа Бранковића са Османлијама резултирали су губитком готово једне трећине тадашње српске државне територије, исто, 35. То потврђује и Ducas, 257, вешћу да је Ђурађ Бранковић првом турском посланству 1428. године понудио „највећи део Србије“ као Марин мираз.

⁴⁷⁹ Ducas, 287–289.

⁴⁸⁰ *Динић*, Област Бранковића, 25.

⁴⁸¹ *Сиремић*, Деспот Ђурађ, 62–3.

⁴⁸² Повеле и писма, 213.

⁴⁸³ ИСН II, 296 (*М. Сиремић*, *Ј. Калић*).

⁴⁸⁴ Чини се да Дука у читавом свом делу, па и на наведеном месту, из титуле појединих владара изводи и врсту власти која је њиме проистиче. Он каже да је Лазар, за кога погрешно бележи да је син краља Стефана Душана, краљевао Србијом (ὁ τότε τῆν Σερβίαν κρατεῖναι Ἰάκωρος) (Ducas, 35), при чему глагол изводи из српске речи „краљ“, а по титули коју у Византији никад

вина, наиме Србија, него је она од Лазаревог сина Стефана. Припада стога мени. Изађи, дакле, брзо из њених граница. Ја ћу ти даровати део од земље твог оца Вука и град Софију. Ако то не учиниш, доћи ћу на тебе“.⁴⁸⁵ Помен Бугарске, међутим, изазива извесне недоумице. Самим тим што је могућност да Турци заузму Србију и Бугарску изложена као претња Ђурђу, сугерише да се Бугарска, или, према пишчевом схватању, бар неки њени делови, налазила под влашћу новог српског владара. Познато је да је деспот Стефан Лазаревић као награду за подршку султану Мехмеду I у борби против Мусе од њега добио „град Копријан, предео звани Знепоље (око Трна) и друга пространства“.⁴⁸⁶ Територијално проширење српске државе на почетку владавине Мехмеда Киришије помиње, али без детаља, и Халкокондил, наводећи да је султан Мехмед, када је преузео власт, вођи Трибала дао многу земљу која му је била суседна (χωράων ἐδφρῆσато ἱκανῆν τῆ παροίκῃ αὐτοῦ).⁴⁸⁷ Не може се тврдити, али чини се да је тај простор Дука посматрао као Бугарску. У сваком случају, предео Знепоље, око Трна, данас се налази у оквиру граница Бугарске. Тако схваћена вест би, иначе, у потпуности била у складу са Дукином веома прецизном перцепцијом просторно-етничке слике Балканског полуострва његовог доба.⁴⁸⁸

Ни овде, као ни на много других места овог дела која се тичу Србије, Дука не пропушта да нагласи богатства земље. Јер, пита се, ко би могао да изброји сребрне и златне таланте који су том приликом дати Турцима, како би се, уз предвиђени брак, практично купио мир са њима. То потврђује и Ашикпашазаде, приповедајући како је Ђурађ (Влк-огли), поред тога што се 1428. године обавезао да плаћа данак и да ће дати ћерку султану за жену, турском владару и пашама послао небројено благо.⁴⁸⁹ Ниједан извор не саопштава какве су биле српске вазалне обавезе према Турцима, дефинисане споразумом из 1428. године. То се донекле може реконструисати на основу извора који су забележили какве су српске обавезе биле касније, тачније 1433. године. Тадашње стање ствари записао је Бертрандон де ла Брокијер. На свом пропутовању по Блиском

није постојала. Стога изгледа да писац у поменутој вести заправо бележи да Ђурађ „деспотује“, тј. влада као деспот. *Magoulias*, 242 преводи као „The land over which you rule as despot...“. Ово је још очигледније у једној од Дукиних вести посвећених Србији после пада Смедерева 1439. године, у којој Византинца приповеда да је деспот Ђурађ, видевши своју огољену деспотовину (ἰδὼν τὴν αὐτοῦ ὑπόμειντα βεσποτεία) (Ducas, 271) отишао краљу Угарске по помоћ. Стиче се утисак да се термин *βεσποτεία* овде односи на територију, с обзиром на то да је падом Смедерева српски владар био лишен читаве своје државе.

⁴⁸⁵ Ducas, 397.

⁴⁸⁶ Константин Философ, 309.

⁴⁸⁷ Chalc. I, 172.

⁴⁸⁸ Дука на неколико места у свом делу помиње Бугарску, посматрајући је као посебну целину и одвајајући је сасвим јасно од, на пример, Србије, Влашке, Албаније или Угарске. Исто се односи и на његово виђење етнитета који насељавају одређену географску целину — Ромеји, Срби, Бугари, Власи, Утри и др. Ducas, 87, 123, 133, 165, 171, 177, 179, 273, 291, 337, 413. У том се он веома разликује од Псеудо-Сфранциса, компилатора из XVI века, који за Србију обично користи термин „Србија и Бугарска“, по свој прилици погрешно интерпретирајући једну Халкокондилову вест, по којој су Бугари, односно Мизи и Срби, односно Трибали, једно време били уједињени, *Никонид*, Псеудо-Сфранцис, 132.

⁴⁸⁹ Ашикпашазаде, 163; *Елезовић*, Турски споменици, 144.

истоку и Балканском полуострву, као шпијун бургундског војводе Филипа Добра,⁴⁹⁰ он је 1433. године пролазио и кроз Србију деспота Ђурађа, те је оставио драгоцене забелешке о стању у држави у то време. Записао је, између осталог, да је данак који је деспот Ђурађ плаћао султану за своју државу, која се простирала са „ове стране“ Западне Мораве, тј. северно од поменутог реке,⁴⁹¹ износио у то доба 50 хиљада дуката годишње. Поред тога, српски деспот је био обавезан да, на султанов захтев, пошаље и 1000 или 800 коњаника, са својим „другим“ сином, тј. Гргуром.⁴⁹² Када се путописац сусрео са Ђурђем Бранковићем, у околини Некудима, у деспотовој пратњи се налазио и један Турчин, који је ту боравио као султанов посланик, са циљем да од деспота затражи војску, коју је Мурат намеравао да пошаље на Албанију.⁴⁹³

Показале се да је такав утисак о богатствима Србије био оправдан, јер је сума, дата Турцима као део Мариног мираза, приликом њеног одласка у Једрене, заиста била изузетно велика, те није чудо, стога, што је савременицима, а посебно једном Византинцу, одузимала дах.

Марин одлазак у харем

Друга Дукина вест заокружује приповест о одласку Маре Бранковић у харем султана Мурата II. Она је, као и претходна, такође хронолошки збркана. Писац је најпре саопштио како је „почетком лета“ Мурат започео поход против Угарске, прешавши Дунав код Никопоља, где се сусрео са Дракулом који га је, дочекавши га са великом радошћу, отпратио са својом војском. Како никада није било да им се супротстави, Турци су крозпусту земљу напредовали до града Зипининоа (ἄχρη Ζιπινίου)⁴⁹⁴, али се нису усудили да иду даље. Пошто су ту

⁴⁹⁰ Бертрандон де ла Брокијер је 1432. године отпутовао на Блиски исток, на „извесно тајно и далеко путовање“, по налогу самог бургундског војводе, како би проучио прилике у Турској и донео податке о турској војсци и наоружању, јер се у то време по западној Европи говорило да се Филип Добри спрема за рат против Турака. Брокијер, 7.

⁴⁹¹ *Благојевић*, Источна граница, 26.

⁴⁹² Ђурђев по старости други син Гргур је, извршавајући вазалске обавезе, био на челу српског одреда који је са Турцима опседао Солун 1430. године. Гргур се, изгледа, истакао приликом описе града, па га је Мурат одатле послао назад у Србију са многим даровима („El fiol del despoti Zorzi è ritornato dal Turcho e da luy amovevolmente è sià ben vezuto e spazato e di molti doni honorato“), *Jorga*, Notes II, 267. Мурат је, такође, послао помоћ Србима због верности, а нарочито због Гргуревог истинског под Солуном, у борбама у Зети, против Стефана Балшића Марамонтеа. Тада су против Марамонтеа успешно заједно ратовали епопски крајиници Исак бег и Гргур, *Српски*, Деспот Ђурађ, 143.

⁴⁹³ Брокијер, 107–109. Међутим, исти писац је непречизан, што је и разумљиво, пошто је своје дело писао тек 50-их година XV века, јер на другом месту каже следеће: „А у војсци (турској) која је последњи пут била у Грчкој, био је велики део хришћана. То значи кад он позове деспота Србије, овај шаље једнога свог сина праћеног са 3 хиљаде коњаника најамника, а и доста других из Албаније и Бугарске који су хришћани и не усудују се да му се супротставе, а има много робова који одлазе у рат и који су хришћани“, исто, 96. Другим речима, или путописац није знао тачан број војника које је деспот морао да шаље или тај број иначе није био прецизиран и унапред уговорен, већ је зависно од турских војних потреба.

⁴⁹⁴ У питању је град Сибују или Сибин, у области Карпата, у данашњој Румунији.

имали велике губитке, јер им се становништво жустро супротстављало, Турци су се вратили назад, прешавши Дунав. Дука такође наводи да је у то време угарски краљ био малолетан, а како није било регента, краљица је, бојећи се напада Турака, поставила на ту функцију једног од племића, великог доместика војске, смелог и великодушног човека, а у рату другог Ахила или Хектора.⁴⁹⁵

Врло је тешко установити хронологију неког догађаја на основу турских похода предузетих северно од Дунава. На Трансилванију их је, почевши од 1421, било наредних једанаест година узастопно.⁴⁹⁶ Турци су и 1432. провалили у Влашку,⁴⁹⁷ а има вести и да су 1435. године пленили јужну Угарску.⁴⁹⁸ Међутим, према подацима које Дука даје у овој вести, чини се да је поменути поход на Влашку уследио касније. Кратка хроника бр. 71а саопштава да је султан Мурат стигао εἰς τὸ Σουλῖνον 6946. (1437/8) године.⁴⁹⁹ Све то потврђује и један турски документ из Архива Топкапи сараја, који садржи и прецизну маршруту Муратовог похода на Влашку 1438. године. Документ бележи да је султан на челу војске прешао Дунав, напao дворац Северин и наставио да напредује све до града Сибиња. Одатле је прешао Карпате, прошао поред Брашова и вратио се у своје области, прешавши Дунав код Ђурђуа.⁵⁰⁰ Приповедајући о том походу, пошто се и сам тада налазио у султановом табору, Ашикпашазаде обавештава да је он трајао 45 дана. Султан је прешао Дунав код Видина, стигао до Сибиња и после тога се вратио назад. Деспот Ђурађ и Влад Дракул су том приликом Турцима били водичи кроз своје земље.⁵⁰¹ С обзиром на то да и Дука помиње како су Турци стигли до Сибиња и да је у то време угарски краљ био малолетан, а да је краљица, бојећи се напада Турака, поставила на функцију регента једног од племића, очигледно Јована Хуњадија, његова вест се такође хронолошки може сместити у време после децембра 1437. године, јер се тада упокојио угарски краљ Жигмунд Луксембуршки. Према томе, Марин одлазак у харем Дука смешта заправо у 1438. годину. Он, наиме, одмах после ове вести каже да је Мурат, пошто је прешао реку (Дунав) и стигао у Једрене, послао Сарницу да му допрати невесту из Србије. Када је стигао, деспот га је честољубиво дочекао. Јер беше те зиме крунисан. Цар Јован је, наиме, послао Георгија Филантропина са инсигнијама и он га је начинио деспотом Србије. Сарнице (ὁ νυμφαγωγός) је,

⁴⁹⁵ Ducas, 259. У овој вести се као регент заправо помиње Јован Хуњади.

⁴⁹⁶ Szakály, Phases of Turco-Hungarian Warfare, 81.

⁴⁹⁷ Кратка хроника бр. 71а бележи да је султан Мурат стигао под Брашов 6940. (1431/2) године Kleinchroniken III, 159, по. 71а. Исто саопштавају и српски летописи, Родослови и летописи, 229, бр. 647.

⁴⁹⁸ Kalit, Београд у средњем веку, 108.

⁴⁹⁹ Kleinchroniken III, 159, по. 71а. Родослови и летописи, 230, бр. 655 наводе исту вест, али је смештају у 6944. (1435/6) и 6945. (1436/7) годину.

⁵⁰⁰ Inalcik, Byzantium and the Origins of the Crisis of 1444, 161; Szakály, Phases of Turco-Hungarian Warfare, 85–86.

⁵⁰¹ Ашикпашазаде, 110. Елезовић, Турски извори, 67, у преводу исте вести навео је као део текста хронолошку одредницу 840. годину по Хиџри, тј. 1436. годину. Немачки превод дела, међутим, у весту о којој је реч, не наводи никакву годину, као да она заправо и није део весту. Исто тако, немачки превод весту садржи податак да су турске трупе стигле до Сибиња, док Елезовићев текст уопште не помиње.

дакле, кренуо са невестом, носећи небројена блага и златну одећу. Са невестом су ишла и њена два брата. Када су стигли, велику радост и брак су начинили. Јер Мурат је, каже Дука, имао и другу жену, Исфендијарову ћерку,⁵⁰² али је ову, Ђурђевоу ћерку, љубно више, јер је била лепа и душом и телом. Пошто су тако испунили брак и пошто је своје шураке радосно послао назад са многим даровима, сам Мурат је, јер беше започела позна јесен, остао у Једрену, каткад одлазећи у лов, а каткад се забављајући у позоришту и пијанкама.⁵⁰³

Други извори, међутим, различито наводе време Мариног одласка у Једрене. У једном документу од 15. јуна 1433. године забележено је да су Дубровчани честитали деспоту што је ћерку обећао султану.⁵⁰⁴ Исте године је и Бертрандон де ла Брокијер сазнао да је једна од две деспотове ћери удата за Турчина.⁵⁰⁵ Ашикпашазаде саопштава да се то збило пре Муратовог првог похода против Карамана, који је султан предузео 839. године по Хиџри (27. 7. 1435–15. 7. 1436).⁵⁰⁶ Исто чине и анали Мурата II.⁵⁰⁷ Старе османске хронике наводе 838. (7. 8. 1434–28. 6. 1435) годину.⁵⁰⁸ Српски летописи нас обавештавају да се Марина удаја збила 4. септембра 1435. године.⁵⁰⁹ Међутим, сачувана је и једна савремена белешка која сугерише да се Мара Бранковић удала за Мурата II у лето 1436. године.⁵¹⁰ То је писмо Дубровчанина Ивана Стојковића, писано у Цариграду, 17. новембра 1436. године, у којем он каже да је деспот Ђурађ Бранковић дао своју ћерку султану „paucis elapsis mensibus, videlicet in aestate praeterita“.⁵¹¹ Писмо је било упућено учесницима црквеног синода у Базелу, а Стојковић је боравио у Цариграду од септембра 1435. до новембра 1437. године, ради склапања уније.⁵¹² Бележећи ову вест, Дубровчанин обавештава и да је невеста са собом донела мизраз и поклоне у вредности од 600 хиљада дуката, односно 400 хиљада дуката у новцу, а 200 хиљада у младиној одећи и новцу, као и поклонима.⁵¹³ Стога се

⁵⁰² Мурат је 1423. године склопио мир са Исфендијаром, принцем Кастамонуа и оженио се његовом ћерком, *Mağoullas*, 294.

⁵⁰³ Ducas, 259–261.

⁵⁰⁴ „... la parentela luy à fatto, in aver promessa la fiola pre moglie alo potentissimo Omarad, imperator de Turchi, la quale parentela vediamo esser grandissimo scudo a tutta la cristianitate et del suo bon e pacifico stato confirmatione et acrescimento“, *Jorga*, Notes II, 315–316.

⁵⁰⁵ Brokijer, 109.

⁵⁰⁶ Ашикпашазаде, 169.

⁵⁰⁷ Annals of Murad II, 576.

⁵⁰⁸ *Giese*, Anonymen Chroniken, 88–89.

⁵⁰⁹ *Јб. Стојковић*, Српски родослови и летописи, Гласник Српског ученог друштва 53 (1883) 85.

⁵¹⁰ Тор мишљења су *Радонић*, Западна Европа, 78, Ђук, Царина Мара, 61, као и *Роповић*, Мара Бранковић, 55. *Сјермић*, Деспот Ђурађ, 193 одређује се за 1435. годину.

⁵¹¹ *E. Cecconi*, Studi storici sul concilio di Firenze con documenti inediti o nuovamente dati alla luce sui manoscritti di Firenze e di Roma. Parte prima antecedenti del concilio, Firenze 1869, CCLVII (наведано према *Сјермић*, Деспот Ђурађ, 193).

⁵¹² *Радонић*, Западна Европа, 68–69, нап. 5.

⁵¹³ *Сјермић*, Деспот Ђурађ, 192. Ђук, Царина Мара, 61 сматра је да је износ претеран. *Роповић*, Мара Бранковић, 37, 55, 63 верује да је поменути свота потпуно реална и да је њено прикупљање заправо било разлог што је између веридбе, која је према његовом мишљењу обављена 1428. године, и церемоније венчања одржане у Једрену, највероватније 4. септембра 1436. године, прошло толико времена.

чини да Дука греша када Марину удају смешта у време после турског похода на Влашку, који се, очигледно је, збио 1438. године. Најизвеснијим се, опет, чини, да је брак склопљен у лето 1436. године.

Дукину тврдњу да је Муратову српску невесту у Једрене допратно Сарниа, који је био султанов изасланик и приликом склапања веридбе 1428. године, потврђује и Халкокондил.⁵¹⁴ Ашикпашазаде, са друге стране, приповеда да је по невесту у Смедереву из Скопља отишла жена Исак бега, уз коју је био и многи свет који је због тога дошао у град.⁵¹⁵

Дука у овој весту прави још једну хронолошку омашку, када каже да је Ђурађ Бранковић „те зиме крунисан“ за деспота, што би значило да се то збило у зиму, односно почетком 1438. године. Деспотску титулу је српски владар ипак добио знатно раније. Додуше, Дука назива Ђурађа деспотом већ када говори о промени на српском престолу.⁵¹⁶ С обзиром на то да је он врло прецизан када је у питању употреба византијских титула, ова „омашка“ још једном говори у прилогу томе да су две помињане вести заправо сумаран приказ свега што се у периоду између 1428. и 1436. године збивало у односима између Србије и Турака. У запису Инока из Далше, који приповеда о збивањима с краја 1427. и прве половине 1428. године, Ђурађ се такође назива деспотом.⁵¹⁷ Српски летописи помињу да је Ђурађ 6936. (1427/8) године примио власт и исте године постао деспот.⁵¹⁸ Међутим, у документима која је издавао крајем 1428. и почетком 1429. године, Ђурађ се потписивао као „господинъ свѣаѣмѣ“. Први помен Ђурађа Бранковића са титулом деспота забележен је у једном угарском документу од 16. јула 1429. године. Први домаћи извор у коме се српски владар титулише као деспот јесте Есфигменска повеља, издата 11. септембра 1429. године. Дубровчани га као деспота помињу касније, 1430, а Млечани тек 1431. године. Сматра се, стога, да је Ђурађа Бранковића, како то наводи Дука, за деспота крунисао Георгије Филантропин, кога је са тим циљем у Србију, са инсигнијама, послао византијски василевс Јован VIII Палолог, у пролеће 1429. године.⁵¹⁹ Нетачно је једино време у које Дука смешта овај догађај. Интересантно је да је Дука једини византијски извор који помиње Ђурађево крунисање за деспота. Са друге стране, византијски писци нису забележили додељивање деспотског достојанства Стефану Лазаревићу, иако га Дука на неколико места помиње као деспота после 1402. године.⁵²⁰ Једино ће још Георгије Сфранцис забележити да је октобра 1446. године Јелена, ћерка деспота Томе Палеолога, отишла у Србију, како би се удала за Лазара, сина деспота Ђурађа. Због овог брака је Лазару цар Јован VIII доделио титулу деспота преко истог оног Георгија Филан-

⁵¹⁴ Chalco. II, 20.

⁵¹⁵ Ашикпашазаде, 169–170; *Елезовић*, Турски извори, 66.

⁵¹⁶ Ducas, 257.

⁵¹⁷ Записи и наглеси, 78–84; *Радојичић*, *Антологја*, 177–182.

⁵¹⁸ Родослови и летописи, 226–227, бр. 638.

⁵¹⁹ *Ферјанчић*, *Деспоти*, 188–89.

⁵²⁰ О деспотској титули Стефана Лазаревића уп. претходно излагање на стр. 49–50 и погледајте поглавље.

тропина, који је и његовог оца, Ђурађа Бранковића овенчао инсигнијама ове византијске титуле.⁵²¹

Оно што се у Дукиној весту уопште не доводи у сумњу јесте тврдња да је Сарниа (δ υνιφραφῶδες), заједно са невестом, у Једрене допратно и небројана блага и златне хаљине. Слично извештава и Ашикпашазаде. Он приповеда да је списак, на коме је био пописан девојчин мираз, деспот предао турској пратњи, са речима да сва та блага он није дао својој ћерки, него султани, а он благо може, ако му је воља, дати и другој својој робинји. Мурат се на те речи увредио и уз констатацију да он има шта да подари својим другим робинјама, мираз је вратио Мари.⁵²² Тешко да је тврдња турског историчара, да султан није прихватио мираз, тачна. Рекло би се да је изнесена како би се оправдао Марин положај у харему. Јер, мираз који је деспот Ђурађ дао за ћерку чинио је њен положај другачијим. Наиме, мираз је био једина ствар која је разликовала пуноправну жену од конкубине, јер ниједна робинја није имала мираз. Мара Бранковић је била законита жена Мурата II, а не робинја, судећи према свадбеним свечаностима⁵²³ одржаним у Једрену, као и према гесту Мехмеда II Освајача, који је, када је маћеху Мару вратио оцу, истовремено дао и земљу дуж српске границе за њено издржавање, јер се бојао да Ђурађ не покрене Угре на њега. Мара је, отишавши у Једрене, а неко време потом у Брусу, остала хришћанка.⁵²⁴ Поред вере, хришћанку су у муслиманском браку и земљи одређивали и порекло и мираз. Хришћанке су као султанове жене, јер је иза њих стајала значајнија дипломатска и војна сила, изгледа имале већу независност на османском двору, него жене из анадолских државица, о којима се не зна готово ништа после њихових удаја.⁵²⁵ Муслиманско-хришћански брак је церемонијално пре свега представљао декларацију односа две државе, а функција младе била је да симболизује потчињени статус слабије државе. Стога је Мара Бранковић заправо била залог за осигуравање Србије у односу на Османлије. Да је Мара заиста имала другачији статус од осталих султанових жена, показале њена улога у будућим збивањима, све до њене смрти 1487. године.⁵²⁶ У прилогу томе говори и већ помињана вест да је Мехмед II, када је после очеве смрти послао своју маћеху Мару назад оцу, вратио деспоту и неке области на границама Србије.

Дука такође извештава да су са невестом у Једрене отишла и њена два брата. Пошто су прославили свадбу, Мурат је своје шураке радосно послао

⁵²¹ Sfranze, Cronaca, 98.

⁵²² Ашикпашазаде, 170; *Елезовић*, Турски извори, 66.

⁵²³ Ашикпашазаде, 170 тврди да свадбених свечаности није било, јер је Мурат сматрао да свадба није потребна „за кћер једног неверничког спахије“; *Елезовић*, Турски извори, 66. Међутим, чини се да у овом случају треба веровати Дукиним вестима, јер је тенденција турских историчара да умање значај „неверничких“ земаља и владара и тиме узвеличају свог султана и државу.

⁵²⁴ Ducas, 287 наглашава да је Мара, пошто се после мужевљевог смрти вратила оцу, „христијанскијатрну обса“.

⁵²⁵ *Роповић*, *Mara Branković*, 37, 59, 71.

⁵²⁶ О детаљним везаним за живот Маре Бранковић после повратка у Србију 1451. године уп. *Никол*, *Племкиње*, 177–192.

назад са многим даровима.⁵²⁷ Писац не наводи имена Марине браће, али се претпоставља да су у питању били Гргур и Стефан. Дука, међутим, грешни када пише да су се обојица вратили у Србију. Он се, ипак, донекле исправља када, приповедајући о Муратовом походу на Смедерево 1439. године, каже да је један деспотов син нађен у Једрену.⁵²⁸ Са Маром је, у сваком случају, остао Стефан, док се Гргур вратио у Србију.⁵²⁹ О томе сведочи повеља Алберта II, издата деспоту Ђурђу 1. августа 1439. године, у којој се каже да су деспотови син и ћерка у турском заробљеништву. Повеља помиње и једног сина који се налази у Смедереву и једног у Угарској.⁵³⁰

И Халкокондил је забележио да се Мара Бранковић удала за Мурата II. Он то, међутим, за разлику од Дуке, саопштава врло штуро, на једном месту. Пошто је најпре поменуо како је Пелопонез прешао из руку Италијана у руке Хелена, он приповеда да је Мурат, Мехмедов син, заратно против земље Трибала. И пошто је најпре започео рат, одаславши војску, опустошио је земљу. И тада, дакле, пошто је владар Трибала сазнао да се (Мурат) подигао на његову државу, послао му је гласнике искајући да се свечано уговори мир, ако му преда данак који му цар (Мурат) буде утврдио и покорни му се, ако му (султан) нешто заповеди. НАТО је Мурат узео за жену ћерку владара Трибала. Послао је капицибашу Сарницу (Σαραζίνην τὸν τῶν θυρῶν ἡγεμόνα)⁵³¹ и Халила, који је од стране Мурата II био веома поштован на његовом двору, да доведе младу. Потом је кренуо против Карамана.⁵³² Византинци су, освајајем Кларенце, коју је, у име Константина Драгаша, 1. маја 1428. године преузео Георгије Сфранцис⁵³³, те Патраса, јула 1430. године, по први пут после два века, поново постали господари читавог Пелопонеза, изузев млетачких упоришта на полуострву.⁵³⁴ То би, тако, ову Халкокондилову вест стављало у време после 1430. године. Са друге стране, Ашикпашазаде је забележио да је султан Мурат свој први поход против Карамана предузео 839. године по Хицири (27. 7. 1435–15. 7. 1436).⁵³⁵ С обзиром на то да у Халкокондиловој вести нема других детаља који би прецизније могли да сугеришу моменат Мариног одласка у Једрене, то се његова вест односи на време између 1430. и 1435. године.⁵³⁶ Његове вести

⁵²⁷ Ducas, 259–261.

⁵²⁸ Ibid. 263.

⁵²⁹ *Сиремил*, Деспот Ђурађ, 195; *Popović*, Мара Branković, 60.

⁵³⁰ *Popović*, Мара Branković, 61.

⁵³¹ Капици баше или капиције били су „наткоморници Капије“, односно главни вратари двора и старешине јединице дворских чувара врата, *Италици*, Османско царство, 333. Поред дужности надгледања, имали су за задатак да прате чланове Дивана на састанцима тог тела, као и стране амбасадоре приликом аудијенције код султана. У време рата су стајали на улазу у султанов шатор. Често су били и курирни, односно владарев еминисари како унутар турске државе, тако и у иностранству. Поверавани су им деликатни задаци, попут угушвања неке побуне или устолочења новог вазалног владара кога је признала Porta, *Историја османског царства (P. Манџран)*, 218.

⁵³² Chal. II, 20.

⁵³³ Sfranze, Стрпаса, 36.

⁵³⁴ *Ђурић*, Сумрак, 284–285, 289, 291.

⁵³⁵ Ашикпашазаде, 169.

⁵³⁶ Ducas, 255, 257 поход против Карамана смешта у време пре похода на Влашку 1438. године.

посвећене Мариној удаји за Мурата слажу се са Дукиним, али у великој мери оскудевају у значајним појединостима. И овде је Дука детаљнији, те тиме и прецизнији.

Пад Смедерева 1439. године

Иако је Марином удајом за султана Србију, а српског деспота и његову породицу још више, потврда мира са Турцима скупо коштала, то државу није, како се очекивало, спасило од слома који ће уследити непуне три године после поменутих збивања. Па чак ни наредне, 1437. године, земљу нису заобишла пустошења. Турци су на пролеће 1437. године упали у Ердељ. Угарска војска је, са друге стране, јуна исте године из правца Голупца започела продор долином Мораве.⁵³⁷ Византијска кратка хроника бр. 71а забележила је да су Угри 6945. (1436/7) године заробили турске бродове у Крушевцу (εἰς τὸ Κρούσιον).⁵³⁸ Они су заузели град, који је том приликом савијен са земљом. Потом су прешли Западну Мораву и тако ступили на територију српског деспота, супротно наредби краља Жигмунда. Напредујући ка северу, Угри су 27. јуна стигли у Ковин, у намери да се одатле пребаце преко Дунава. Ту их је, међутим, сустигао Али бег са војском из Видина. У сукобу који је уследио на Годоминском пољу код Смедерсва, Угри су поразили Турке.⁵³⁹ У бици се посебно истакао Јован Хуњад. Српски живаљ је страховито пострадао од Угара, али и од Турака, који су опустошили околину Смедерева. Угарски упад трајао је од 19. до 27. јуна 1437. године.⁵⁴⁰ Турци су, пак, већ на лето исте године упали у Угарску, али су и овог пута били поражени. Они се због тога свете Србији, у којој се у то време појављује и куга. Дубровчани су посведочили да је, како би Турке приволео на мир, деспот Ђурађ морао да чини даље уступке, предавши им град Браничево пре новембра 1437. године.⁵⁴¹

И наредне је, 1438. године, једна турска војска, док су Турци истовремено пустошили и Влашку, упала у Србију. Насрнула је на северне и источне крајеве државе, а Турци се у то доба помињу и у Звечану.⁵⁴² Српски летописи су забележили да су Турци пленили Кучево и, очигледно, област Браничево, да су заузели и разорили Борач у Гружи и Островицу на Руднику, те да су спалили Раваницу.⁵⁴³ И византијска кратка хроника бр. 72а забележила је да „τὸτε ἐχά-

⁵³⁷ *Сиремил*, Деспот Ђурађ, 206, 207.

⁵³⁸ Kleinchroniken III, 159, no. 71a. Према Брокијеровом извештају турски бродови су се налазили код Сталаћа, Врокијер, 107.

⁵³⁹ Родослови и летописи, бр. 653 забележили су да су Угри 6945. (1436/7) године спалили Крушевац и да „бој бише на пољу Годомину“.

⁵⁴⁰ *Сиремил*, Деспот Ђурађ, 207–208.

⁵⁴¹ *Ј. Радонић*, Дубровачка акта и повеље, I, Београд 1934, 393; Dipl. Rag. no. 246: *Сиремил*, Деспот Ђурађ, 209.

⁵⁴² *Динић*, Област Бранковића, 27; *Сиремил*, Деспот Ђурађ, 212.

⁵⁴³ Летописи доносе различите хронолошке одреднице за ова збивања, али је очигледно да су се она одиграла 1438. године, Родослови и летописи, 231, бр. 657.

λασαν οἱ Τοῦρκοι τὴν Ῥαβανίτζαν“.⁵⁴⁴ Кратка хроника бр. 71а саопштава да је Мурат бег 6946. (1437/8) године опустошио Србију.⁵⁴⁵ Да би смирио Турке, деспот им је дао Ждрело и Вишеслав.⁵⁴⁶ Ово ратовање било је тиме заустављено, али је оно заправо само било увод у још страшнија догађања. Дубровчани су већ марта 1439. године били обавештени да се спрема велика турска сила која ће се пребацити у Угарску.⁵⁴⁷ Али та сила је, најалост, била намењена Србији. Обрушила се на Смедерево у лето 1439. године.⁵⁴⁸

И византијски писци су у својим делима посветили доста простора и пажње паду Смедерева 1439. године. То нарочито треба нагласити када је у питању Халкокондил, чије су вести, које се тичу Србије, најчешће врло кратке. Са ладом српске престонице у турске руке, међутим, то није случај.

Пошто је саопштио како је прослављена свадба Маре Бранковић и Мурата II у Једрену, Дука одмах потом приповеда како су Турци заузели Смедерево. Наиме, султан је „почетком пролећа наумио злу намеру против деспота и свог таста, имајући у томе једног од својих најзнаменитијих саветника, човека злих дела и непомирљивог непријатеља хришћана, по имену Фадулах. Јер овај беше најпре почетком његове владавине велики хартуларије (μεγας харτουλαριος).⁵⁴⁹ НАТО владар (ὁ ἡγεμὼν, односно Мурат), општроумно запазивши његову злобу, и с обзиром на озбиљне намере и његову непријатељску настројеност према хришћанима, учини га и месазоном (ποιεῖ αὐτὸν καὶ μεσάζοντα).⁵⁵⁰ И рече он једног дана Мурату: „Зашто, господару, у потпуности не уништиш непријатеље наше вере? Јер Бог ти је дао толику власт, а ти је презиреш и њих (хришћане) не надиреш, како по Богу треба сматрати, него човекољубиво са стрпљењем негујеш неверне. Није, дакле, то, није то Божија воља, него мач твој нека поједе месо безбожника, док се год не окрену учењу једнога Бога и великог Пророка. Знај, дакле, господару, да град који сагради деспот Србије није нама користан. Узми га, дакле, од њега и када га будемо имали, прећи ћемо из Србије у Угар-

⁵⁴⁴ Kleinchroniken I, 564, по. 72а. П. Шрајнер сматра да кратка хроника бр. 72а, као ни ова њена белешка, која не доноси никакву хронолошку одредницу, нема самосталну изворну вредност, с обзиром на то да се читава хроника у потпуности ослања на српску историографску традицију, јер је настала под утицајем српских летописа, Kleinchroniken II, 453. Ферјанчић, Вести, 162–163 је пак мишљења да се не може искључиво у српским летописима тражити порекло ове вести поменуте кратке хронике, јер наши летописи дају различите датуме турског спаљивања Раванице, те се може претпоставити да је непознати аутор кратке хронике користио и неки други извор.

⁵⁴⁵ Kleinchroniken III, 159, по. 71а.

⁵⁴⁶ Родослови и летописи, 231, бр. 657.

⁵⁴⁷ Сиремлић, Деспот Ђурађ, 213.

⁵⁴⁸ Дубровчани су 30. јуна 1439. године наложили својим трговцима у Новом Брду да се припазе, јер су примили вест да се Турци налазе „in quelle parte de Schiavonia“, Jorga, Notes II, 364.

⁵⁴⁹ Хартуларији (од речи хартија — званични документ) најпре су били чиновници у различитим биронама царске администрације. Од Х века добијају епитет *меγας* и временом почињу да обављају различите војне функције. Од XIII века велики хартуларије постаје високо рангиран дворанин чија је преваходна дужност, као и протостратора, била да води царевог коња, ODB, 416 (A. Kazhdan).

⁵⁵⁰ Дука користи византијске називе да објасни звање и положај истакнутих личности на турском двору. Оваде би термин месазон заправо означаво великог везира.

ску. Узмимо од њега вечне изворе, набујале као вода која увек тече, сребра и злата, са њима ћемо задобити Угарску и доспемо до Италије и понизнемо непријатеље наше вере“. А господар, будући простодушан и немајући неваљалства у срцу, поверова речима Сатане. Пошаље, стога, гласнике деспоту Србије тражећи град, који је недавно подигнут, који је Смедерво. А овај (деспот) одасла му је речи које су га подсећале на заклетве и сродство. А тиранин, не узимајући уопште у обзир деспотове речи, зарати против њега. И одмах прво оде на Смедерево у летње доба. Јер беше житница града празна као и остала складишта хране. И вребавши прави моменат одсекао је град и опседао га је три месеца, док му због недостатака залиха не би предат, пошто им је дао заклетве и уверавања да неће никоме нанети неправду. Отворивши капије изађоше да му се поклоне. А међу њима беше и први, најстарији деспотов син и његов, по мајци, ујак Тома Кантакузин. Убаши (Мурат), дакле, многе Турке као стражу, а сам, отишавши одатле, дође у Ново Брдо, мајку градова (μητέρα τῶν πόλεων). И ратом савладавши град, заузео га је и предаде га Турцима, као и читаву Србију. Пошто је дошла зима, вратио се у Једрене. А два деспотова сина, јер један је био нађен у Једрену, док је Мурат ратовао у Смедерву, а други, заробљен у истом граду (Смедерву), би одведен у Једрене, пославши их, дакле, у оковима на исток у Амасију, ископа им очи обојици по савету Фадулаха“.⁵⁵¹

Дукнина одредница, по којој је Мурат „почетком пролећа“ испланирао напад на Србију, слагала би се са његовом, иначе погрешном, хронологијом Марине удаје за султана 1438. године. Поход на српску престоницу заиста се збо 1439. године. Кратка хроника бр. 71а саопштава да се Мурат бег 6947. (1438/9) године подигао и завладао Смедервом.⁵⁵² Исту годину доноси и византијска кратка хроника бр. 72а, са нешто више детаља, бележећи да се султан Мурат подигао на Смедерево и да је том приликом смедеревски деспот побегао у Угарску (... καὶ ἐφυγεν ὁ Σμενδερῶντος δеспότης. ἔληθεν καὶ ἐσέβην εἰς τὴν Οὐγκαρῖαν).⁵⁵³ Освајање града су забележили и српски летописи, смештајући догађај у август 1439. године.⁵⁵⁴ Дука је, овом приликом, врло прецизан, јер каже да је султан стигао под Смедерево у летње доба. И Дубровчани су крајем јуна 1439. године извештавали да се турске снаге налазе на просторима Србије.⁵⁵⁵ С обзиром на то да је Смедерво сасвим извесно пало у руке Турака августа месеца 1439. године, те да је, према речима самог Дуке, опсада трајала три месеца, напад на град је, нема сумње, започео у пролеће, односно крајем

⁵⁵¹ Ducas, 261–263.

⁵⁵² Kleinchroniken III, 160, по. 71а.

⁵⁵³ Kleinchroniken I, 564, по. 72а. Називајући Ђурађа Бранковића „смедеревским деспотом“, непознати писац ове белешке наведене кратке хронике везује његову деспотску титулу за територију којом влада, тачније за његову престоницу. Дука и Сфранцис Стефана Лазаревића и Ђурађа Бранковића помињу као „деспоте Србије“.

⁵⁵⁴ Већина вести које се односе на освајање Смедерева овај догађај ставља у август 1439. године, при чему се помињу два датума — 11. и 27. дан поменутог месеца. Једна белешка, погрешно, наводи да је 27. августа 6948. (1440) године Мурат примио Смедерево, пленито угарску земљу и дошао под Београд, Родослови и летописи, 232, бр. 660.

⁵⁵⁵ Jorga, Notes II, 364.

маја или почетком јуна месеца. Док турски писци као разлог похода на Смедерево помињу непрестане везе деспота Ђурђа Бранковића са Угарском,⁵⁵⁶ Дука сву одговорност баца на Фадулаха, непомирљивог непријатеља хришћана. Али Фадулах није само зао човек и мрзитељ оних који не поштују Алаха и његовог Пророка. Кроз његове речи упућене Мурату проговара политички прагматизам турске државе. Смедеревска тврђава пре свега треба да послужи Турцима, како би даље и лакше упадали у Угарску. Очигледну опчињеност савременика, а посебно Византинца, те нарочито Дуке, што је видљиво у читавом његовом делу, богатствима Србије, илуструје и ова вест — Турци ће, пошто дођу у посед „вечних извора, набујалих као вода која увек тече, сребра и злата“, напредовати чак до Италије.⁵⁵⁷

У опису опсаде Смедерева Дука саопштава много више детаља него остали извори. У том смислу веома су драгоцени подаци које бележи о њеном трајању, условима у којима су током та три месеца живели браниоци и животним залихама у самом граду. Јер, према Дукиној приповести, недостатак залиха хране управо је био разлог што се Смедерево предало освајачу.⁵⁵⁸

Дука, међутим, погрешно доводи у везу пад Смедерева и пад Новог Брда под власт Турака. Наиме, други извори бележе да је Ново Брдо пало у руке Турака касније. Тако византијска кратка хроника бр. 72а саопштава да се 6949. (1440/1) године Хадим паша (δ Χατῆν πλσῆς) подигао на Ново Брдо (τὸ Νόβο Πῆδρι).⁵⁵⁹ Турски напад на Ново Брдо је, природно, забележен и у српским летописима. Међутим, они у више наврата помињу борбе под градом и око њега — непосредно пред пад Смедерева или истовремено са овим догађајем, по паду престонице, те пре него што ће доћи до измирења између деспота Ђурђа и султана Мурата. Наиме, летописи најпре бележе да су Турци победили Новобрђане на Трипољу 6. августа 1439. године (6947).⁵⁶⁰ Ова вест следи после белешки о турском паљењу Раванице, а пре белешке о паду Смедерева. Пошто су, потом, поменули пад српске престонице у руке Турака, летописи најпре

⁵⁵⁶ Ашикпашазаде, 175; *Елезовић*, Турски извори, 68; *Филиповић*, Неколике биљешке, 135. Треба напоменути и да је угарски краљ Алберт II позвао на своје крунисање у Стоном Београду, 1. јануара 1438. године и деспота Ђурђа. Деспот тамо није ишао лично, али је упутио своје посланство, *Сиремић*, Ђурађ Бранковић, 211.

⁵⁵⁷ *Zachariadou*, The „Old Akçe“, 106–107 је мншљења да је деспот Ђурађ Бранковић плаћао годишњи данак султану за руднике сребра у Србији. Она исто тако сматра да су Турци, приликом промене на престолу у Србији 1427. године, профитирали нападајући српску територију и да је могуће да су добили приступ српским рудницима сребра. Док се деспот Стефан Лазаревић после битке код Ангоре привремено отргао од турске зависности, област Бранковића остаје вазална према Турцима, под командом скопског крајинника Пашанта, који је вршио не само војничку контролу над њом, већ је учествовао и у економском искоришћавању. Зна се да је Пашант имао удела у Трепци од четвртине једног рударског „копа“ (топионице) Јунија И. Соркочевића (1409) и да је држао и царину на Лпму, *Динић*, Област Бранковића, 26.

⁵⁵⁸ Константин Михаиловић, 24 такође наводи да је султан „глађу освојио град Смедерево“.

⁵⁵⁹ *Kleinchroniken I*, 564, no. 72a.

⁵⁶⁰ Две белешке заправо наводе 6947. (1438/9) годину, а једна 6945. (1436/7) годину, *Родослови и летописи*, 231, бр. 659. Као виновник турске победе помиње се „Есе-бер“, Евреносов син.

саопштавају да је Мурат 6948. (1439/40) године дошао под Београд и да ништа није постигао.⁵⁶¹ Затим се поново помиње да је новобрђска војска изгинула на Макрешу 6948. (1439/40) године.⁵⁶² Коначно, пошто су нотирали ослепљење деспотових синова Гргура и Стефана, при чему једна вест наводи да се то збило на Вазнесење 1441. године (6949) и да је тада Мурат примио Ново Брдо и друге градове,⁵⁶³ летописи саопштавају да је Ново Брдо пало у руке Хадим паше у уторак, 27. јула 1441. године (6949).⁵⁶⁴ Неки летописци су чак навели да је град пао у турске руке 11. фебруара 1444. године (6952).⁵⁶⁵ Јако је несигурно и нездравално улазити у проблематику међусобне зависности извора, али се може претпоставити да је Дука или користио српске летописе који борбе под Новим Брдом смештају у 1439. годину, односно са њима имао заједнички предлог за овај догађај, или нам помен сукоба под „мајком градова“ у оба извора заправо саопштава да се тамо ратовало и у време опсаде Смедерева. Другим речима, Дукина приповест потврђује вести наших летописа. То исто чине и неки дубровачки извори. Јер, зна се да су и под опсадом Новобрђани успевали да крајем 1439. године одржавају контакт са деспотом Ђурђем, који се налазио у Угарској.⁵⁶⁶ Дука, затим, приповеда да се Мурат, пошто је заузео Ново Брдо и предао га Турцима, као и читаву Србију, вратио у Једрене, јер је наступила зима. То је, међутим, нетачно, јер је град коначно пао у турске руке 1441. године.⁵⁶⁷

Иако Дука, када приповеда о свадби Маре Бранковић и Мурата II, погрешно тврди да су се из Једрена оба Марина брата вратила у Србију, он ту своју грешку исправља у приповести о паду Смедерева. Јер, писац наглашава да се један деспотов син, а то је био Стефан, затекао у Једрену у време док је Мурат опседао српску престоницу. Непрешзна је и Дукина вест у којој писац каже да је султан одвео два деспотова сина у Једрене. Наиме, ова тврдња је тачна, али се она односи на неко касније време. Јер, према неким дубровачким документима, зна се да је Гргур Бранковић у прво време по паду Смедерева сачувао извештај утицај на неком простору поробљене Србије, можда управо у некадашњој области Бранковића.⁵⁶⁸ То је, међутим, трајало до пролећа 1441. године. Јер, како бележе наши летописи, Мурат је, пошто их је најпре на Васкрс 1441. године „свезао“, ослепео Гргура и Стефана 8. маја 1441. године (6949).⁵⁶⁹ Султан је ухватио њихову преписку са оцем, у којој су га обавештавали о свему што су Турци радили.⁵⁷⁰ И неки други извори су забележили да је Мурат осле-

⁵⁶¹ Родослови и летописи, 232, бр. 662.

⁵⁶² Исто, 232, бр. 664.

⁵⁶³ Исто, 232–233, бр. 666.

⁵⁶⁴ Исто, 233, бр. 668.

⁵⁶⁵ Исто, 234, бр. 675.

⁵⁶⁶ *Сиремић*, Деспот Ђурађ, 219.

⁵⁶⁷ Родослови и летописи, 233, бр. 668.

⁵⁶⁸ *Динић*, Област Бранковића, 27–28; *Сиремић*, Деспот Ђурађ, 220.

⁵⁶⁹ Родослови и летописи, 232–233, бр. 666.

⁵⁷⁰ *Сиремић*, Деспот Ђурађ, 251. Константин Михаиловић, 24 приповеда да је султанија Мара покушала да одврати мужа од ове одлуке, али је гласник, кога је на њене молитве Мурат

пео два сина деспота Ђурђа, али не у Амасији, већ у Токату.⁵⁷¹ Кратка хроника бр. 72а саопштава нам да су Гргур и Стефан ослепљени у Лампри.⁵⁷²

После пада Смедерева, Мурат II је на пролеће, наредне, 1440. године, кренуо на Београд. Угарска, у којој је од 1439. до 1442. године беснео грађански рат, није била у стању да помогне опседнутом граду.⁵⁷³ Београд је био препуштен сам себи, те су га сопствени бедеми, али и, како извештавају византијски писци, очигледно најсавршенија артиљерија тадашње Европе, сачували од нападача.

Опсада Београда 1440. године

Дука, одмах после вести о паду Смедерева, приповеда како је Мурат већ наредног пролећа, 1440. године, кренуо на Београд.

„А пошто је почело пролеће, подигао је велику и многобројну војску из Азије и Тракије и заратио је против Београда. Београд беше српски град (Ἡν δὲ τὸ Πελοῦράδῳ πόλις Σερβίας), чврст и неосвојив и био је утемељен између две реке, Дунава и Саве. Мало времена пре, пошто је затражио овај град краљ Угарске (ὁ κράλης Οὐγγρίας)⁵⁷⁴, даде му га деспот Ђурађ бојећи се да би Турци заузевши га, пошто би прешли реку, освојили градове Угарске и деспота. Јер има Србин са друге стране обале многе градове. Као јачима па тако и борбено способнијима, даде га Угрима, како би га чували. Јер и деспот беше прешао Дунав, пошто је Мурат затражио Смедерево, и боравио је у својим градовима, док су га Угри чували. Због тога су га Турци сматрали за непријатеља.“⁵⁷⁵

И Дукина хронологија, по којој је опсада Београда предузета 1440. године, прецизна је. Кратка хроника бр. 71а бележи да је Мурат бег пошао на Београд 6948. (1439/40) године.⁵⁷⁶ Кратка хроника бр. 72а, за коју П. Шрајнер сматра да је у целисти настала под утицајем српских летописа,⁵⁷⁷ саопштава да је 6948.

поспао на Исток да однесе заповест о амнестији од ове ужасне казне, стигао тек пошто је она извршена.

⁵⁷¹ Ашикпашазаде, 176; *Елезовић*, Турски споменници, 146 погрешно наводи, позивајући се на Лиречека, да је султан ослепео Гргура и Лазара.

⁵⁷² *Kleinchroniken I*, 564, no. 72a.

⁵⁷³ *Калић*, Београд у средњем веку, 109.

⁵⁷⁴ Занимљиво је да Дука на више места у свом делу угарског владара титулише српском речју краљ (ὁ κράλης Οὐγγρίας), Ducas, 79, 263, 273. Такође, Византинац га на једном месту назива и краљем Саса (ὁ ρῆς τῶν Σαζῶν) (Ducas, 273). За њега је, такође, и Стефан Душан краљ, при чему Дука наглашава да тај варварски назив, преведен на грчки, значи цар (Ducas, 49–51), оспоравајући тако, у духу византијских традиција, српском владару титулу цара. Међутим, писац Жигмунда, τὸν κράλην Οὐγγρίας, ипак признаје за цара Романа (βασιλεὺς τῶν Ῥωμάνων), очигледно подразумевајући под тим западне хришћане (Ducas, 79). На једном месту Дука угарског краља помиње чак као τὸν καθολικὸν κράλην (Ducas, 273).

⁵⁷⁵ Ducas, 263.

⁵⁷⁶ *Kleinchroniken III*, 159, no. 71a.

⁵⁷⁷ *Kleinchroniken I*, 558–560, no. 72a. П. Шрајнер овај догађај датије у време између априла и октобра 1441. године, *Kleinchroniken II*, 458. Исто сматра и *Калић*, Београд у средњем веку, 110, нап. 18, на основу угарских извора.

(1439/40) године султан Мурат дошао под угарски Београд и пошто није успео да га заузме, опсео га је.⁵⁷⁸ И српски летописи садрже вест према којој је исте, 6948. године, цар Мурат ходио под Београд, али да ништа није успео.⁵⁷⁹ Посебно је интересно што је за Дуку Београд српски град, нако он зна да је пре извесног времена припао угарском краљу. Поменута кратка хроника и Халкокондил, као што ће се видети, тврде да је Београд угарски град. Пре него што ће започети приповест о самој опсади, према његовом мишљењу, ове неосвојиве тврђаве, писац нас обавештава да је, пре него што ће Мурат започети опсаду Смедерева, деспот Ђурађ отишао у Угарску и боравио у „многобројним“ градовима које је у тој земљи поседовао. Тиме Дука још једном показује да је јако добро познавао збивања везана за први пад српске државе, не заостајући за другим изворима који приповедају о истим догађајима, те да је једнако добро познавао и односе који су постојали између српског владара и угарског краља.

„Дошавши у Београд и подигавши шаторе наоколо и саградивши многобројне бацаче камења, мале и велике и подигавши насипе, и дуж реке више од стотине ратних тријера припремивши за пловидбу, све укупно га је (Мурат) шест месеци⁵⁸⁰ опседао и са копна и са реке, али никакву корист није постигао, него је притом изгубио и многе од својих великаша и својих робова, од куге и справа за бацање камења из тврђаве. Јер бацаше на њих оловне кугле, величине лешника (ὄσων καρῶν Повτικῶ τὸ μέγεθος), из једне бронзане конструкције која је садржала ђулад од пет или десет у низу. Иза, дакле, бронзане цеви, био је опремљен барут (βοτάνης σκευασία) од натријума, сумпора и угљена, коме, ако се приближило било каква искра или ватра, он се изненада запали, и пошто ђуле притесни ваздух, који нужно потискује (осталу) ђулад, и пошто су (ђулад) потискивана, прво ђуле испред барута потисне оно пре себе, а ово, потом, следеће испред њега. И тако се снага преноси до оног (ђулета) које је положено на отвору, и пошале га до једне мље далеко, и (ђуле) погоди или човека или животињу који се тамо затекну, чак и ако су под оружјем. Али снага барута је толико јака да, и када ђуле прође кроз једног човека, она се не ублажи код другог и ниги у два тела снага постаје слабија, ако су она (тела) чак наоружана и у гвожђу, него кад ђуле погоди гвожђе или неки други материјал, који користе оружари, ђуле се издужује када удари у гвожђе и као ексер пролази и кроз унутрашње органе као огњена река“.⁵⁸¹

Дукин приказ турске опсаде Београда, тачније артиљеријског оружја које су браниоци користили како би осујетили нападаче, веома је живописан. Очигледно фасциниран направом која је покосила толико турских војника, овај историчар далеког XV века оставио је изванредан опис ратне технике једног тренутка свог доба. Дука сличан опис даје и приликом турске опсаде Цариграда 1453. године, бележећи да су неки од бранилаца града испљивали оловну ђулад

⁵⁷⁸ *Kleinchroniken I*, 564, no. 72a.

⁵⁷⁹ Родослови и летописи, 232, бр. 662.

⁵⁸⁰ Уп. нап. 576 и 578.

⁵⁸¹ Ducas, 263–265.

(μολυβδοβόλων), по пет и десет у исто време, ситну као лешник (σικκρά ὡς κάρφα Ποντικὰ τὸ μέγεθος), која су покретана барутом (διὰ βοτάνων). Они су имали велику моћ пробрјања и, ако једно ђуле пробрје војника у оклопу, оно пробрда поједнако оклоп и тело, пролазећи кроз њих и погађајући следећу особу која му се налазила на путу. Прошавши кроз друго тело, ђуле би ударило и треће, све док се снага барута не истроши. Тако је једним ударцем могуће убити два или три војника. Турци су сазнали за ово оружје и не само да су га користили, него су користили и боље.⁵⁸²

Иако су ова ђулад израђивана од камена све до средине XV века, очигледно су и оловна ушла у употребу, према Дукиној приповести, већ приликом опсаде Београда 1440. године.⁵⁸³ Оружје о којем Дука готово одушевљено говори јесте пушка кукача, чији су примерци ископани у оквиру Београдске и Смедеревске тврђаве, те се и данас могу видети у Војном музеју у Београду, као и у Музеју града Смедерева. Сачувана музејски експонати настали су половином XV века, а неки од њих носе и ознаку која сведочи да су произведени у цариградским радионицама.⁵⁸⁴ Из списка двојице византијских историчара XV века, Дуке и Халкокондила, сазнајемо да је артиљерија, у предвечење „новог века“, била у Европи не само употребљавана, већ и веома развијена.⁵⁸⁵ И Халкокондил, у својој приповести о турској опсади Смедерева, бележи да је султан гађао зидине српске престонице „највећим топовима који су настали у то доба“ (ἐδεδίττετο τὴν πόλιν τηλεβόλοις μεγίστοις δὴ τοῖς εἰς ἐκεῖνον τὸν χρόνον γενομένοις).⁵⁸⁶ Исти писац, када, пак, пише о Муратовој опсади Београда, коју, погрешно, смешта у исту годину кад и опсаду Смедерева, каже да је турска војска трпела под градом у великој мери, под веома многим топовима и топчињима који су на њу испаливали (ὑπὸ τῆς τηλεβόλων καὶ τηλεβολίσκων παυλλόλων).⁵⁸⁷

Халкокондил је, међутим, забележио да је султан Мурат II исте године насрнуо и на Смедерво и на Београд. Из његове приповести произилази да су Турци, одмах пошто су заузели српску престоницу, дошли и под Београд. Тако је његова хронологија опсаде града нетачна. Писац је забележио следеће:

„А догоди се Муратов поход кнезу Трибала и кнезу Ђурђу, његовом тасту (τὸν κηδεστὴν αὐτοῦ), из овог разлога. Имајући Стефана, његовог (Ђурђевог) млађег сина, који је боравио код њега (Мурата), ипак је навалио (на Србију) дошавши према Смедереву, где им се налазио двор. Међутим, кнез је, пошто је

⁵⁸² Ducas, 331.

⁵⁸³ *Bartusis*, *The Late Byzantine Army*, 339–340 сматра да ова Дукина вест није најпоузданија, стога што писац није био очевидца збивања и, пре свега, што готово исти опис користи у два наврата, али не искључује могућност да је Дука посматрао ово оружје као новину.

⁵⁸⁴ *М. Пековић*, *Археолошка збирка војног музеја у Београду*, Београд 2006, 63–65; *исти*, *Војни музеј*. Пет десенија археолошких истраживања, Београд 2007, 68–70.

⁵⁸⁵ *Bartusis*, *The Late Byzantine Army*, 322–341.

⁵⁸⁶ Chalc. II, 24.

⁵⁸⁷ *Ibid.* 25. Chalc. I, 67 наводи да су топови и топчиње потекли од Германа. Критовул, описујући чувени Урбанов топ, употребљен приликом опсаде Цариграда 1453. године, сведочи да је ова новина у ратној техници изум Германа или Келта и да је стара 150 и више година, *Critobolus*, 46. За његов читав опис cf. *ibid.* 43–46.

оставио свог сина Гргура да управља градом и чува зидине, ако навале непријатељи, сам прешао у Пеонију (Угарску), молећи за помоћ. Јер беху му у Пеонији потчињени и значајни поседи и многи и добри градови, које је за себе разменио Лазар⁵⁸⁸ са царем Пеонаца Жигмундом, за град Београд, који предаде цару зато што је место било добро за прелаз. Овај (Ђурађ) је, дакле, оставио свог сина да управља градом и буде спреман ако град буде опседнут. Пошто је, дошавши, Мурат прегазио земљу и опсео град, покушао је да га заузме, доукавши свакојаке опсадне справе под зидине. Пошто ништа није постигао, натерао је град у страх највећим топовима који су настали у то доба, и гађајући зидине није одустајао. У том је кнежев син Гргур, бојећи се да град не буде опседнут топовима, примио поруке од цара (Мурата) у вези уговора, и склопише споразум да се град преда цару, али ако је цар праведан, да се од оних, који су блиски двору (ἔς τὰς θύρας αὐτῶ φοιτῶντας τυγχάνειν), држи даље и не оштети их. Овај (Гргур), дакле, предаде град, и ка војсци (Муратовој) изашавши, живео је код цара заједно са својим братом Стефаном. После не много времена, пошто је сазнао Мурат да је њихов отац пошао на њега и пошто су деца од оца примила поруке и преко гласника се тајно договарала око побуне, узевши (Мурат) и једног и другог, обојици је ископао очи. Пошто је, дакле, Смедерво, двор Трибала (τὰ Τριβαλλῶν Βασίλειον), покорио својој власти и у граду оставио многу војну посаду, одмах пошавши, одјахао је ка Београду, граду Пеонаца“.⁵⁸⁹

Одмах потом Халкокондил бележи приповест о опсади Београда: „Овај је град окружен двема рекама које около теку, са једне стране тече Дунав, а са друге Сава, која се поред овог града улива у Дунав. А, дакле, и Смедерво, и оно ...⁵⁹⁰ А пошто је, на Београд покренувши војску, Мурат Мехмедов син опсео овај град, гађао је зидине топовима и срушио не мали део, трпела је војска под градом у великој мери, под веома многим топовима и топчињима који су на цареву војску испаливали, на људе, и од небројено много стрела бачених на војску. У том се Алија (Али бег), Евреносов син, чувен по најбољем у војсци, човек који је у борбама на зидинама са својима био најбољи, и јарак ископавши што је више могуће близу града, сместио ту са својом војском. Пошто се зид срушио, ушавши у град, размилели су се јаничари и завладали су великим делом града. Пошто су потом сакупљени они у граду, предати су у руке јаничарима и, догурани до зидина, са зидина су побацани. И пошто се војска повукла и није јој успело да напредује у граду, опозвао је (Мурат) војску и упутио се кући. Поставивши управника у Скопљу и илирској земљи, човека код њега великог и моћног, и свог зета по сестри, и одаславши војску пешака као и коњаника, како би упали у земљу Илира, досегла је потом (та) војска (διήκειν ἐνταῦθα τὰ στρατεύματα) до земље Илира“.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Овде писац заправо помиње деспота Стефана Лазаревића.

⁵⁸⁹ Chalc. II, 23–25.

⁵⁹⁰ На овом месту недостаје део текста.

⁵⁹¹ Chalc. II, 25–26.

Халкокондилова вест о опсади Смедерева у многоме се слаже са Дукином приповешћу. Он у неким детаљима чак допуњава свог сународника. Тако нам писац саопштава да је заправо Гргур руководио одбраном опседнуте српске престонице. Аутор, са друге стране, супротно Дуки, тврди да је управо артиљерија коју је Мурат довукао под Смедерево, присилила град да му се преда. Његова тврдња да се град предао тек пошто се Мурат обавезао да неће оштетити оне који су били блиски двору (ἔξ τὰς θύρας αὐτῷ φοιτῶντας τοὺς δάμειν) иде у прилог изнесеним мишљењима да је Гргур владао једним делом Србије све до 1441. године.⁵⁹² То потврђује и чињеница да Халкокондил наглашава да су Ђурђеви синови ослепљени тек после неког времена и то због издајничких веза које су одржавали са оцем. Овај детаљ Дука не помиње. Халкокондилов опис опсаде Београда се такође подудара са Дукином приповешћу. Он, међутим, није тако живописан у опису артиљерије која је коришћена приликом одбране града.

Иако његово панегиричко дело, посвећено Мехмеду Освајачу, излаже дагађаје између 1451. и 1467. године, и Критовул са Имброса се, само сумарно, осврнуо на владавину Мурата II и збивања између 1439. и 1444. године. Он приповеда да је Мурат, отац султана Мехмеда, претходно ратовао против Трибала са великом и моћном силом која је покорила читаву земљу и заузела градове и тврђаве, како оне у унутрашњости, тако и оне на обалама Дунава. Неке градове је заузео нападајући силом оружја, а други су му се предали без борбе. Тако је он држао читаву земљу, отеравши њеног владара Лазара у Пеонију.⁵⁹³ Пошто је прошло неко време од освајања, султан се сажалио на освојене, како због своје природе, тако и зато што су га пријатељи молили да тако учини, јер он је био благог срца као сваки човек, мишљу и делом. Осим тога, султану је био потребан овај човек као савезник. Он је већ постао његов пријатељ и био је користан за рат са Пеонцима и Дачанима, пошто је дуго био њихов сусед и знао је добро њихову земљу и обичаје. Осим тога, он је у сваком смислу био храбар човек и ратник. Стога му је султан вратио земљу на управу и није га лишио ничега што је узео. Чак му је придодео неке сопствене ствари. Од њега није узео ниједног таоца, већ је само прихватио уобичајени данак, обавезао га заклетвама и поверио му власт. И Лазар, пошто је поново преузео да влада у својој земљи, постао је јак за кратко време и владао је моћно. Био је потчињен Мехмедовом оцу и, неко време, и самом Мехмеду и плаћао је данак. Али после тога, као што сам рекао, постао је нагао и одлучио је да се побуни. Није вољно плаћао данак, а сарађивао је са Пеонцима и Дачанима, кршећи тако споразум који је начинио са султаном.⁵⁹⁴ Ђурђево кршење споразума са султаном је, дакле, било повод овеме да насрне на Србију 1454. године. Критовул је овде, такође, веома прецизан јер зналачки тврди да је султан деспоту Ђурђу не само вратио државу, већ му је придодео и неке сопствене ствари. Наиме, Мурат II је, Сегединским миром, 12.

⁵⁹² Динић, Област Бранковића, 27–28; Спрелић, Деспот Ђурађ, 220.

⁵⁹³ Критовул овде Лазаром назива деспота Ђурађа Бранковића, за разлику од сународника, Халкокондила, који тако именује Лазаревог сина, деспота Стефана Лазаревића (Chalc. II, 24).

јуна 1444. године,⁵⁹⁵ Ђурђу вратио и градове Голубац и Крушевац, које Срби нису држали пре 1439. године.⁵⁹⁶

Епџлог

Вишедешенијска настојања византијских царева, Јована V, Манојла II и Јована VIII, да приволе западну Европу на организовање хришћанске војске која ће протерати Турке са Балкана, била су остварена, али су, на жалост, истовремено и заувек пропала битком код Варне, 10. новембра 1444. године. Охрабрен турским поразима у Влашкој током 1441. и 1442. године, те одсуством султана и највећег дела његове војске са простора Румелије, због ратова са караманским емиратом 1443. године, папа Евгеније IV је булом од 1. јануара 1443. године позвао на крсташки рат. На његов позив су се одазвали само најутроженји — пољско-угарски краљ Владислав, угарско племство предвођено Јованом Хуњалијем и деспот Ђурађ Бранковић, по реалној снази можда најзначајнији учесник похода.⁵⁹⁷

Ова „Дуга војна“ започела је у рану јесен 1443. године, кад је војска од око 25 хиљада⁵⁹⁸ Угара, Пољака и других народа, те више од осам хиљада Срба, коњаника и пешака, прешла Дунав код Београда и ступила на тло Србије, чија је територија требало да прва буде ослобођена. Крсташ су преко Ниша и Пирота стигли до Софије, заузели је и опљачкали. Пошто су им Турци блокирали пролаз до Једрена, они су, кренувши котлином између планине Балкан и Средње горе, стигли на трг Златицу, одакле је пут, кроз шуму Средње горе, водно за Пловдив.⁵⁹⁹ Због хладноће, недостатка хране и све већег отпора Турака, хришћанска војска почела је лагано да се повлачи. Супротно жељама и упркос великом труду српског деспота да презими у Србији, војска се вратила на тло Угарске. Њен продор, међутим, у дубину турске територије, устанак у Новом Брду, успеси албанских устаника предвођених Скендербегом, те успешна офанзива коју је преговара са крсташима. Он је, још док је хришћанска војска боравила у Србији, нудио примирје које је подразумевало да се њему врате заробљени достојанственици, а Ђурђу Бранковићу земља и ослепљени синови. Како споразум није постигнут, у преговоре се као посредник укључила султанџија Мара. Почетком марта 1444. године је њен посланик, калуђер, тајно стигао у Дубровник, одатле млетачким бродом у Сплит, па потом у Угарску, деспоту Ђурђу. Деспот се

⁵⁹⁴ Critobulos, 96 –97.

⁵⁹⁵ О Сегединском миру ур. *H. Inaldžik*, Pitanje Segedinskog mira i kriza turske države 1444. godine, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 12–13 (1962–1963) 269–306.

⁵⁹⁶ *Сиремџ*, Деспот Ђурађ, 289.

⁵⁹⁷ *Ђурић*, Сумрак, 380–381.

⁵⁹⁸ Ducas, 271.

⁵⁹⁹ О бици на Златици гј. Средњој гори Ducas, 271–273; Chalc. II, 81–90; Kleinchroniken I, 381, no. 53; 389, no. 54.

заложио за мир, придобивши за исту ствар и Хуњадија, коме је обећао Влагош, а затим и краља Владислава. Крајем априла 1444. године њихово посланство је отишло у Једрене, где је тек 12. јуна постигнут споразум.

Деспот Ђурађ је имао посебан уговор са султаном. Мурат му је вратио синове и земљу са 24 града, међу којима се изричито помињу Смедерево, Голубац, Браничево, Ново Брдо, Копријан, Островица на Руднику, Козник и други. Деспот се обавезао да ће му бити „вечни пријатељ“ и да ће плаћати годишњи данак.⁶⁰⁰ Ђурађ Бранковић је августа 1444. године ушао у Смедерево. Једино је некадашња област Бранковића задржала ранији однос према Порти — у њој су остали турски чиновници и посаде.⁶⁰¹

Међутим, остали учесници похода нису били задовољни прекидом ратних операција. Папа је краља Владислава ослободно заклетве дате султану и крсташи су, овог пута без Ђурађа Бранковића, кренули ка обали Црног мора. У бици код Варне, 10. новембра 1444. године сатрла их је војска Мурата II.⁶⁰² У боју су погинули краљ Владислав и кардинал Ђулијано Чезарини, један од организатора и учесника похода.⁶⁰³ Ова хришћанска катастрофа код Варне означила је и крај надања да ће Турци бити протерани са европског континента. Османлије не само да су се на њему учврстиле, већ ће током непуне наредне две деценије завладати готово читавим Балканским полуострвом — Цариградом 1453, Србијом 1459. и Босном 1463. године.

⁶⁰⁰ Ducas, 273; Critobulos, 96–97.

⁶⁰¹ ИСН II, 256–258 (*М. Сиремил*).

⁶⁰² О бици на Варни Ducas, 275–277; Chalco. II, 102–108; Sfranze, Cronaca, 94; Kleinchroniken I, 216, no. 29; 268, no. 43; 381, no. 53; 389, no. 54; 399, no. 55; 463, no. 62; 597, no. 82.

⁶⁰³ Ђурић, Сумрак, 381.

III. СРБИЈА У ДЕЛИМА ВИЗАНТИЈСКИХ ПИСАЦА XV ВЕКА

Пратећи историју пада Царства Ромеја под власт Османлија, односно историју успона османске моћи, која је кулминирала освајањем Цариграда 1453. године, византијски историчари забележили су не само многе вести о политичким збивањима у Србији, већ и оне које говоре о пореклу Срба, географском положају њихове земље, њеним богатствима, спољној политици њених владара, али и појединих великаша, менталитету.⁶⁰⁴ Другим речима, вести које су они забележили у својим делима сведоче да су савременици посматрали Србију као државу. Штавише, Србија је била једина државна творевина тога доба на Балкану. Византија је одавно била сведена само на престоницу и неколико утврђених градова на обалама Црног и Мраморног мора, а Бугарску је, пред крај XIV века, својој власти потчињено Бајазит Муњевити.

Територија

Иако је, природно, немогуће до танчина представити државне границе, из вести византијских писаца се закључује да је Србија обухватала онај простор који би се, најгрубље, могао дефинисати као Моравска Србија. То чак, индиректно, тврди и Халкокондил, када каже да је „...то земља кроз коју тече река Морава и улива се у Дунав“.⁶⁰⁵ Зета, која се од 1421. године и формално налазила у склопу државе деспота Стефана Лазаревића, за ове писце није Србија. Они је у својим делима уопште и не помињу. Савременици су, очигледно, јасно увиђали да је у обновљеној српској држави, после 1402. године, Моравска Србија чинила њен најзначајнији део.⁶⁰⁶

Са друге стране, вести неких кратких хроника сугеришу да су Византинци, нешто раније, поред Моравске Србије, још једну област сматрали за српску. Кратка хроника бр. 9 бележи да је цариградски патријарх Калист 1363. године

⁶⁰⁴ Ангелов, Българите, 134–135.

⁶⁰⁵ „... (ἔστι δὲ αὐτῆς ἡ χώρα, παρ’ ἧν ἀμείβει Μορᾶβας ποταμὸς καὶ ἐκδιδοῖ ἐς τὸν Ἰστρον), Chalco. II, 125.

⁶⁰⁶ *Божих*, Српске земље, 115.

отишао у трибалску Серску област.⁶⁰⁷ Назив територије коју ова вест помиње заправо је комбинација назива географско-административне области и честога назива Трибали за Србе, која илустрије да су Византинци сматрали да је Серска држава по свом карактеру била српска, јер је израсла из Српског царства Стефана Душана.⁶⁰⁸ И вест кратке хронике бр. 70, да је победом на Марици,⁶⁰⁹ „у то време султан Мурат освојио Србију“, ⁶¹⁰ односи се на турско освајање Серске области, коју је непознати аутор сматрао српском творевином.⁶¹¹

Критовул даје најконкретнији опис земље Трибала. Добар положај земље био је један од главних мотива Мехмеду Освајачу да је заузме. Земља Трибала, приповеда историчар, смештена је на повољном месту горње Тракије,⁶¹² почевши од Горње Мизије и планине Хем и допирући до Истра, који одваја Нихову земљу од земље Дачана и Пеонаца.⁶¹³ Другим речима, територија Србије простирала се западно од планине Балкан и данашње Трачке низије, на север до Дунава, који ју је делио од области Угара и Влаха. За писца је Хем и планина Рила, која припада масиву Родопа, јер ту извире река Марица, која, опет, тече од горње Мизије кроз унутрашњост Македоније и Тракије.⁶¹⁴ Аутор такође бележи да је Мехмед Освајач кренуо на Београд 1456. године, из Једрена, кроз Тракију и Македонију ка горњој Мизији и прелазу на Хему, који се тада звао Софијски пролаз, при чему се очигледно мисли на Трајанову капију. Одатле је ступио на територију Трибала.⁶¹⁵ Исто тако, аутор је, приповедајући о султановом походу на Србију из 1455. године, саопштио да је прелаз турске војске, која је бројала 50 хиљада коњаника и још више пешака, трајао недељу дана, а она се, потом, после три дана марша, затекла на територији Трибала.⁶¹⁶ Ово би, тако, најгрубље, био простор који је захватала источна граница Србије. Критовула у једној појединости допуњује Халкокондил, који наводи да се султанова земља (ή χώρα τοῦ βασιλέως) простире 800 стадија све до Ниша, султановог града, на који се наилази кад се пође надесно.⁶¹⁷ Северну границу Србије чинили су Сава и Дунав. Јужна граница се, после 1389. године, постепено померала ка северу. О јужној граници Србије византијски писци не говоре ништа изриком, али кроз своје приповести о шпрењу турске власти на Балкану такође сведоче да се она

⁶⁰⁷ Kleinchroniken I, 93, no. 9.

⁶⁰⁸ Ферјанчић, Вести, 151.

⁶⁰⁹ Kleinchroniken II, 301.

⁶¹⁰ Kleinchroniken I, 544, no. 70.

⁶¹¹ Ферјанчић, Вести, 153.

⁶¹² „... κείται μὲν ἐν ἐπικείρῳ τῆς ἀνω Θράκης“, Critobulos, 95. Рајнш термин „горња Тракија“ дефинише као делове Тракије који леже на северу, cf. ἀνω Θράκη, Critobulos, Index nominum propriorum, 215.

⁶¹³ Critobulos, 94–95.

⁶¹⁴ Ibid. 103.

⁶¹⁵ Critobulos, 108. О Трајановој капији, планини Хем и Родопима cf. ТИВ 6, 190–192, 279–280, 427–428.

⁶¹⁶ Critobulos, 97–98.

⁶¹⁷ Chalc. II, 125. Занимљиво је да исти писац на једном месту, када говори о Босни, наводи да се и она простирала 800 стадија, ibid. 280–281.

померала ка северу. Халкокондил је забележио да је кнез Лазар, после погибље краља Вукашина и деспота Угљеше на Марици, узео области у Македонији, као и земљу звану Приштина. Његова власт се, наставља писац, простирала на север све до реке Илира, Саве.⁶¹⁸ Са друге стране, Дука већ сугерише да се територија Србије на југу смањила, вешћу да је Мехмед II захтевао од Ђурђа Бранковића да напусти Србију, јер не припада њему, а султан ће му заузврат дати део од земља његовог оца Вука и град Софију.⁶¹⁹ Јасно је да је област Бранковића почетком владе Мехмеда Освајача била у турским рукама, а не у склопу српске државе. Бертрандон де ла Брокијер је посведочио исто бележећи да је 1433. године под влашћу српског владара био простор северно од Западне Мораве, а да је све јужно од поменуте реке било у рукама Турака.⁶²⁰ Веома важан изузетак било је Ново Брдо, које се, како каже и Халкокондил, налазило дубоко у унутрашњости, крај велике планине где живи вођа Трибала.⁶²¹ Ипак, чак и после формалног преласка Смедерева у османске руке, Критовул помиње земљу Трибала. Наиме, пошто је саопштио да је султан освојио Синоп и читава област дотадашњег локалног династа Исмаила. 1460. године,⁶²² писац извештава да му је заузврат дао сатрапију у Европи, у области званој Скопска, на граници са земљом Трибала (τὴν τῶν Σκολίων καλουμένη ὄμιρον ὄσσαν τῆς Τριβαλλῶν), која је била веома плодна и не мање значајна у производима и територији или потрештинама и удобности у односу на Синоп.⁶²³

Западну границу Србије на једном месту прецизно помиње једино Халкокондил, када саопштава да се земља Илира, тј. Босна простирала од земље Трибала и реке Дрине све до земље Сандаља (Хранића) и Јонског залива (Јадранског мора) (ἀπὸ τῆς Τριβαλλῶν χώρας καὶ Δοροβίκης ποταμοῦ ἕς τὴν Σανδαλέω χώραν καὶ ἐπὶ τὸν Ἴόνιον κόλπον).⁶²⁴ Остали византијски писци је уопште не помињу. Ниједан византијски историчар овог доба не зна ни за поседе српских деспота у Босни, иако у својим делима често говоре о богатим рудницама Србије, а знају и да су српски деспоти држали многе поседе у Угарској.⁶²⁵

Другим речима, византијски писци су посматрали Србију и њену територију искључиво са становишта најпре међусобне конфронтације, односно кроз призму Душанових освајања током друге половине XIV, те са становишта турског надзирања, током прве половине XV века. У овом другом случају, они су у својим делима помињали оне области које су Турци угрожавали и потом освајали.

⁶¹⁸ Chalc. I, 49.

⁶¹⁹ Ducas, 397.

⁶²⁰ Brokijer, 107.

⁶²¹ Chalc. II, 125.

⁶²² Imber, Ottoman Empire, 177.

⁶²³ Critobulos, 156.

⁶²⁴ Chalc. II, 280.

⁶²⁵ Ducas, 263; Chalc. II, 24.

Унутар саме територије Србије, византијски извори помињу значајне градове и области. Ту је, најпре, поље Косово (πεδῖον Κοσσυβῶν), како се називала област Приштине (οὐτὼ καλούμενον τῆς Πριστινίου χώρας).⁶²⁶ На Косову се налази и Ново Брдо (Νοβοπόρρον, Νοβοπόρον, Ὀμόβρον, Νοβοβριδον),⁶²⁷ према Дукином мишљењу толико важан град, да га назива μητέρα τῶν πόλεων.⁶²⁸ И Кривоул је знао да земља Трибала, коју Дунав одваја од Пеоније и Дакције, има у својој унутрашњости многе fine градове, са јаким тврђавама близу обала реке.⁶²⁹

Занимљиво је, такође, да, без обзира на то колико су непрецизни када је територија Србије у питању, византијски писци знају и неочекиване појединости. Дука је, чини се, веома добро знао да је област Бранковића некада била део српске државе, који се налазио у посебном положају према Турцима.⁶³⁰ Мурат II је, приповеда историчар, после смрти деспота Стефана Лазаревића, 1428. године његовом наследнику Ђурђу Бранковићу упутно посланство које је захтевало и „Србију и Бугарску и све његове очинске земље“.⁶³¹ То се понавља и у вести која бележи да је Мехмед Освајач од деспота Ђурђа затражио да напусти Србију, пошто није његова очевина, у замену за део земље његовог оца Вука и град Софију.⁶³²

Идући даље ка северу, помиње се град Ниш (Νῆσιον, τὸ Νῆσιν).⁶³³ Иако га Халкокондил најпре помиње као српски град који је заузео кнез Лазар,⁶³⁴ писац наглашава да се Ниш за владе Мурата II налази у турским рукама.⁶³⁵ Смедереву (Σπενδερβῶν, Σακάνδρια, Σπεντῶρον, Σμεδρῶρον), последњој средњовековној српској престоници, посвећено је доста простора и пажње.⁶³⁶ Дука извештава да је град подигнут на основу Муратове дозволе, који је у ту сврху, чак, чини се, издао и повељу (ἀπελευθῆρσις).⁶³⁷ Халкокондил, зналачки, помиње постојање града још у доба деспота Стефана Лазаревића, називајући га његовом престоницом (Σπενδερβῶν τὴν μητρόπολιν αὐτοῦ).⁶³⁸ Истина је да је постојао насеље на месту данашњег смедеревског града и за време деспота Стефана Ла-

⁶²⁶ Chalc. I 49–50; II, 126; Ducas, 277.

⁶²⁷ Chalc. II, 125, 127; Critobulos, 98, 99; Sfranze, Cronaca, 144; Ducas, 263.

⁶²⁸ Ангелов, Българите, 144 мишљења је да је то што Дука назива Ново Брдо мајком градова у складу са пишчевим стилом и да је на овом месту таква метафора искоришћена са циљем да се појача сугестија како је овај драматичан догађај довео до освајања српских области од стране Османлија.

⁶²⁹ Critobulos, 95. Ангелов, Българите, 145 верује да ова Кривоулова опсервација није случајна, пошто је управо захваљујући добро утврђеним градовима Србија сачувала релативну самосталност, што је, чини се, сувише једноставно објашњење.

⁶³⁰ Уп. излагање на стр. 95–96.

⁶³¹ Ducas, 257.

⁶³² Ibid. 397. Уп. излагање на стр. 117.

⁶³³ Ducas, 277.

⁶³⁴ Chalc. I, 49.

⁶³⁵ Chalc. II, 125.

⁶³⁶ Chalc. II, 24, 179, 217; Critobulos, 99, 112, 113, 114, 119; Sfranze, Cronaca, 148; Ducas, 257, 261, 263, 273, 397.

⁶³⁷ Ducas, 257. Уп. излагање на стр. 93.

⁶³⁸ Chalc. I, 165.

заревнића, али је нетачно да је то насеље било престонница, јер то постаје тек подизањем тврђаве 1430. године.⁶³⁹ Исти писац, међутим, тачно бележи да је Смедереву српска престонница у време када га 1439. године опседа Мурат II.⁶⁴⁰ И Београд (Μπελογραδῶν, Πελογραδῶν, Μπελογραδῶν, Βελόγραδῶν, Πελογραδῶν)⁶⁴¹ је својим положајем, утврђењем и, још више, тиме што је одолео Муратовој опсади 1440. године,⁶⁴² привукао пажњу византијских писаца. Али, док је за Халкокондила то угарски град, за Дуку је српски, иако он зна да је неко време пре него што ће га Мурат II походити, Ђурађ Бранковић Београд предао Угрима.⁶⁴³ Даље, византијски историчари помињу и српске реке — Мораву (Μοράβας),⁶⁴⁴ Саву (Σάβα, Σάος)⁶⁴⁵, Дунав (Ἰστρος, Δανούβιος, Δανούβις, Ποταμός), али и Дрину (Δοροβίκης ποταμοῦ).⁶⁴⁶ Поред ових византијских историчара, и византијске кратке хронике помињу, осим наведених, још нека места у Србији. Ту је, најпре, кратка хроника бр. 72а, која доноси многе детаље везане за српску историју овог доба, што и не чудно, јер представља превод са српског.⁶⁴⁷ Она бележи да су Турци 6946. (1438) године опљачкали τὴν Ῥαβανίτζαν.⁶⁴⁸ У истој хронизи се каже да је 6934. (1426) године султан Мурат освојио Софију, Пирот и Крахово (τὴν Σοφίαν, τὸ Πίρο καὶ τὸ Κράχοβο).⁶⁴⁹ Кратка хроника бр. 71а, такође настала под утицајем српских летописа, помиње да су Угри 6945. (1437) године заробили турске бродове у Крушевцу (εἰς τὸ Κροβῆτιον).⁶⁵⁰ У хронизи бр. 96 је записано да је Муса, после пораза од Сулејмана код Једрена, јула 1410. године, побегао εἰς τόπο Κολτζοῦ,⁶⁵¹ што се идентификује као Голубац.⁶⁵² И Сфранцис бележи да је, пошто је 1457. године умро деспот Лазар Бранковић, султан послао беглербега Махмуда да мирним путем узме Србију. Како му то није успело, он је најпре заузео Перистерин (τὸ Περιστέριν), односно Голубац,⁶⁵³ а тек касније Смедереву и преосталу територију Србије.⁶⁵⁴

⁶³⁹ М. Динић, Грађа за историју Београда у средњем веку, II, Београд 1958, 14; *Божих*, Српске земље, 119. Уп. излагање на стр. 65–66.

⁶⁴⁰ Chalc. II, 24.

⁶⁴¹ Ibid. 25, 178, 179; Critobulos, 108, 112; Sfranze, Cronaca, 146; Ducas, 263, 421.

⁶⁴² Ангелов, Българите, 144 примећује да Дука са задовољством приповеда како је Мурат шест месеци безуспешно опседао српски Београд.

⁶⁴³ Chalc. II, 25–26; Ducas, 263. ⁶⁴⁴ Chalc. II, 125.

⁶⁴⁵ Халкокондил је на једном месту назива реком Илира, Chalc. I, 49; II, 25; Critobulos, 27, 108, 175; Ducas, 263.

⁶⁴⁶ Chalc. II, 25, 280; Critobulos, 94, 95, 96; Sfranze, Cronaca, 26; Ducas, 47, 79, 123, 149, 155, 157, 169, 177, 217, 229, 237, 257, 259, 263, 271, 273, 275, 277, 295, 397, 433.

⁶⁴⁷ Schreiner, Die Byzantinischen Kleinchroniken, 50–51; *Ферјанчић*, Вести, 145–170; *Ђурковић*, Српски летописи, 101–107.

⁶⁴⁸ Kleinchroniken I, 564, по. 72а.

⁶⁴⁹ Kleinchroniken I, 563, по. 72а. За идентификацију Крахова уп. *Ђурковић*, Српски летописи, 107; Уп. излагање на стр. 87.

⁶⁵⁰ Kleinchroniken III, 159, по. 71а.

⁶⁵¹ Kleinchroniken I, 636, по. 96.

⁶⁵² Kleinchroniken II, 400.

⁶⁵³ *Радућ*, Георгије Сфранцис, 22.

⁶⁵⁴ Sfranze, Cronaca, 148.

Назив земље и становништво

Византијски писци су користили различите термине да означе Србију и Србе. Историчари ранијих времена су, у настојању да покажу ерудицију, утемељену на хеленистичком културном наслеђу, између осталог, народе који су се, током више векова, насељавали на Балканском полуострву, кроз призму Ромеја љубоморно посматраном као делу Царства, чак и када то није било реално стање ствари, називали именима народа који су на овом простору постојали у античко доба. Они су, тако, за Србе, поред других имена, најчешће користили назив Трибали, а њихову земљу су, природно, називали трибалском земљом или Трибалијом. То је пракса и писаца XV века, пре свега Халкокондила⁶⁵⁵ и Кривоула⁶⁵⁶ Насупрот њима, Георгије Сфранцис искључиво користи термине Србија и Срби.⁶⁵⁷

Халкокондил је на почетку свог дела посветио импресиван, одавно запажен и много пута злоупотребљен екскурс о Трибалима, тј. Србима. Према његовим сазнањима, Трибали су грана Илира и немају никакве везе са Албанцима, пошто ови нису илирско племе.⁶⁵⁸ Јасно је да су за Халкокондила Илири заправо Словени. Иако писац саопштава да је народ Трибала најстарији и највећи од народа на свету,⁶⁵⁹ он објашњава да Трибали, Мизијци, Илири (Босанци),⁶⁶⁰ Хрвати, Пољаци и Сармаћани (Руси) говоре истим језиком, што је чињеница на основу које се да закључити да су они заправо једна раса. Они су само кроз векове стекли различите навике и населили различите територије.⁶⁶¹ Са друге стране, његов учитељ, Георгије Гемист Плитон, у надгробној беседи царици Јелени Драгаш, из 1450. године, бележи да је она била Трачанка. А Трачани су, каже највећи византијски филозоф, веома стар и један од највећих народа на свету, насељен са ове стране Дунава све до Црног мора и Италије. А преко Дунава, на простору који сеже чак до океана и копна које је скоро насељено због хладноће, живи народ по језику исти као Трачани. Овај народ је чак бројнији од Трачана који живе са ове стране Дунава.⁶⁶² Сличност је, чини се, сасвим јасна и потврђује одавно познату чињеницу да је Плитон извршио пресудан утицај на свог ученика. Халкокондил, међутим, на једном месту свог дела помиње Србију, када, очигледно, за Стефана Душана каже да је *ὁ τῆς*

⁶⁵⁵ Chalc. I, 14, 19, 20, 23, 26, 27, 30, 49, 67, 75, 146, 161, 165; II, 20, 23, 59, 176, 177, 277, 278.

⁶⁵⁶ Critobulos, 27, 85, 94, 95–96, 97–98, 108, 109, 111–113, 114, 156, 175.

⁶⁵⁷ Sfranze, Stopasa, 108, 110, 116, 136, 140, 144, 148, 170, 186.

⁶⁵⁸ Chalc. I, 23–24. О томе како су Халкокондил и други византијски извори видели Албанце уп. *Б. Ферјанчић*, Албанци у византијским изворима, Илири и Албанци, Научни скуп САНУ, књ. 39, Одељење историјских наука, књ. 10, Београд 1988, 285–302.

⁶⁵⁹ „... τὸ δὲ γένος τοῦτο παλαιότατον τε καὶ μέγιστον τῶν κατὰ τὴν οἰκομένην ἔθων“, Chalc. I, 30.

⁶⁶⁰ На неким местима у свом делу Халкокондил назива становнике Босне Илирима, Chalc. II, 277, 280, 281, 289.

⁶⁶¹ Ibid. 30–32.

⁶⁶² *Анастасијевић*, Српкиња византијска царица, 82.

Σερβίας κράλης, ὁ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμών.⁶⁶³ Он, исто тако, на једном месту бележи како је сазнао да су Бугари, које Хелени називају Мизи, и Срби, које називају Трибали, били уједињени.⁶⁶⁴ Осим на поменутом местима, Халкокондил у свом делу превасходно користи термин Трибали за Србе, те тиме не прави разлику између ова два термина.⁶⁶⁵

Солунски архиепископ Симеон имао је другачију перцепцију. Приповедајући о походу Мехмеда I на Охрид, почетком 1417. године, он је забележио да је султан заправо заратио против Трибала.⁶⁶⁶ Међутим, исти писац помиње хришћанске владаре τοὺς τῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ Τριβαλλῶν.⁶⁶⁷ Сматра се да је овај поход био усмерен против локалног становништва насељеног у северозападним областима османске државе и да је погрешно идентификовати Трибале као становнике државе Стефана Лазаревића и вероватно да је деспот био укључен у ова збивања.⁶⁶⁸ Треба подсетити да су односи између деспота Стефана Лазаревића и Мехмеда I били добри и да постоје индиције да је српски владар као вазал помагао Мехмедов поход у Влашку управо у пролеће 1417. године.⁶⁶⁹

Дука, међутим, прави јасну разлику између Трибала и Срба. Он на само неколико места у свом делу помиње Трибале. Започињући приповест о бици на Косову, он саопштава да је Мурат, пошто је заузео готово све земље Ромеја, изузев Солуна, приспео Трибалима. Због тога му се супротставио Лазар, син Стефана, краља Србије (Σερβίας).⁶⁷⁰ Писац потом на једном месту критикује Јована Кантакузина јер је склопио пријатељство са Стефаном Душаном и уместо да оне тврђаве, градове и провинције који су припадали Царству врати ромејским господарима, он их је предао варварима, Трибалима и Србима (Τριβαλλοὺς τε καὶ Σέρβους).⁶⁷¹ Он бележи и да су Монголи после битке код Ангоре 1402. године поступали са заробљеницима у складу са моралним кодексом, од давнина поштованим подједнако међу Ромејима, Персијанцима, Трибалима и Скитима, по којем се непријатељ, ако је исте вере, могао опљачкати, а једино неверник заробити или убити ван бојног поља.⁶⁷² Најзад, Дука приповеда да је

⁶⁶³ Chalc. I, 32. Писац се овде очигледно угледа на Нићифора Григору, који на једном месту, мислећи на Стефана Душана, каже *ὁ τῶν Τριβαλλῶν ἀρχηγὸς ἕτεθνῆκει Κραλῆς Σερβίας, Νισερθοῖ Gregoras Byzantina historia III, ed. I Bekkerus, Bonnæ 1855, 556; Византијски извори за историју народа Југославије VI, Београд 1986, 293.*

⁶⁶⁴ „...ὡς ταύτη Βουλγάρους μὲν ταύτους, οὗς γε Μυσοὺς ὀνομάζομεν, Σέρβους δὲ ἕκεινους, (οὗς) καὶ Τριβαλλοὺς, διακεκρίσθαι ἀπ’ ἀλλήλων ἐς τοῦτομα ζυνηχέθη ἀπὸ τούτου“, Chalc. I, 26.

⁶⁶⁵ Исто мишљење износи *Ангелов*, Българите, 135.

⁶⁶⁶ *Balfour*, Symeon of Thessalonica, 50–51; 131–132.

⁶⁶⁷ Ibid. 133–134.

⁶⁶⁸ Ibid. 133, 254–255.

⁶⁶⁹ Уп. излагање на стр. 78.

⁶⁷⁰ Ducas, 35–37.

⁶⁷¹ Ibid. 55.

⁶⁷² Ibid. 99.

Мурат II протерао малоазијског династа Цунеида из области Ефеса и Јоније и доделио је на управу τῆ Κελευστήρι ἀνδρὶ Τριβαλλῶ.⁶⁷³

Када, дакле, помиње Трибале, чини се да Дука под тим подразумева шири етнички корпус на Балкану, који је био настањен у деловима Бугарске, Македоније и уже Србије. Зна се да су Турци до 1387. године под својом влашћу држали делове поменутих области. За Дуку је то простор на коме се налазе Трибали. Са друге стране, за њега јасно постоје Србија и Срби, нарочито када се излажу догађаји после битке на Косову 1389. године. У збивањима после Косова, Дука искључиво и прецизно употребљава термине Србија и Срби. Из његовог дела стиче се утисак да је Србија била држава, јасно заокружена територијално-етничка целина, која је играла важну улогу у борби против Турака и на чијем челу су се налазили владари који су носили титулу деспота. Зато је писац, сасвим јасно, и одваја од осталих Трибала.⁶⁷⁴

Другим речима, за писце XV века Трибали су, нема сумње, Срби. Али они разликују државу Србију, Србе који живе у њој, као и оне који живе ван њених граница. Није случајно што су у представљању ове двојности најпрецизнији Дука и Сфранцис, јер су обојица били веома активне дипломате у државној служби, те сходно томе, веома добро обавештени о политичкој реалности на Балкану тога доба.

И у *Εκτίγεςис неа*, приручнику за церемонијална обраћања архиепископа Цариградске патријаршије црквеним и световним великодостојницима, с краја XIV века, земља кнеза Лазара се назива Србијом, а Лазар је кнез Србије или велики кнез читаве Србије.⁶⁷⁵ Сасвим је извесно да су српску државу овако видели и Византинци прве половине XV века.

Војска

Једна од ствари у којој су сагласни готово сви византијски писци XV века, када је реч о Србији, јесте њена гласовита војска.⁶⁷⁶ Почевши од битке на Косову, чији је највећи јунак, Милош Обилић (Μηλόβη),⁶⁷⁷ инспирисао надахнуте приповести Дуке и Халкокондила о самом боју,⁶⁷⁸ вести о ваљаности српских ратника и храбрости српских владара спорадично су забележене у делима византијских извора све до самог пада државе 1459. године. За разлику од Халкокондила, који бележи грчку и турску верзију збивања на Косову, Дука чак ни

⁶⁷³ Ibid. 219.

⁶⁷⁴ Уп. *Николић*, Српска држава, 481–488.

⁶⁷⁵ *Ђурић*, „Ектесис неа“, 421.

⁶⁷⁶ О средњовековној српској војсци уп. *А. Veselinović*, *Војска у средњовековној Србији*, *Војно-историјски гласник* 1–2 (1994) 385–422.

⁶⁷⁷ Chalc. I, 50.

⁶⁷⁸ Ducas, 37–39; Chalc. I, 49–51; 53–55.

не наводи ову другу, коју је, чини се, морао знати, а Милош је за њега тираноубица.⁶⁷⁹

Сведочанство које је о храбрости српских војника током битке код Ангоре оставио Дука, бележећи га тако живо да се стиче утисак како је сам писац био учесник боја, представља преседан у међу готово свим изворима који су се на било који начин дотакли ове теме. Атипичан за традиционално надмени став византијских писаца према свима онима који нису Ромеји, који се, додуше, код аутора XV века, а посебно код Дуке, мења у њихову корист, Дукин опис српског ратовања је надахнут хвалоспев јунаштво Стефана Лазаревића и његове тешко наоружане коњице, какав није забележио ниједан други извор.⁶⁸⁰ И Халкокондил, приповедајући о Ангорској бици, бележи да се у Бајазитовој војсци налазило одред Трибала копљаника, јер је султан био поносан на њих, пошто су показивали храброст где год би се затекли.⁶⁸¹ Исти писац даље приповеда да су Трибали, који су се том приликом показали као неустрашиви борци, ратовали на начин достојан сваког поштовања.⁶⁸² Признање Стефану Лазаревићу и његовим одредима, за јунаштво у бици код Ангоре, одају не само српски и византијски, већ и турски извори, те сам победник, Тимур.⁶⁸³

У време грађанских ратова међу Бајазитовим синовима (1402–1413), показало се да је Србија била незаобилазни савезник сваког од османских принчева који је настојао да освоји власт на просторима Румелије. Сулејман Челеби, Муса, Мехмед I, па на неки начин и Мурат II, завладали су османским европским поседима тако што им је Србија била или савезник, те је тако војно помогла њихов успон на трон, или је, у најмању руку, била неутрална и није ометала њихово преузимање власти. Догађаји после Ангоре показали су да Сулејману није пошло за руком да Србију начини вазалном облашћу каква је била за владе његовог оца. Штавише, онај део Србије који се налазио под непосредном влашћу деспота Стефана Лазаревића није био вазално потчињен Турцима. Област Бранковића, коју је Бајазит пред битку код Ангоре вратио Вуковим наследницима, јесте.⁶⁸⁴ У настојању да такво стање ствари промени у своју корист, Сулејман је у два наврата војно помагао Турђа Бранковића и Вука Лазаревића против Стефанове власти. Други покушај био је делимично успешан и резултирао је поделом Србије, при чему је северним делом земље владао деспот Стефан, а јужним Вук Лазаревић, који је, заједно са сестрићима Бранковићима, био Сулејманов вазал.⁶⁸⁵ Сулејман, дакле, није био, пре свега, војно надмоћан да би свој утицај успоставио на читавој територији Србије. Али, упра-

⁶⁷⁹ *Радојчић*, Грци извори, 169, 173.

⁶⁸⁰ Ducas, 97.

⁶⁸¹ „... ἐς μύριους μάχιστα που γενομένων τούτους, ἐφ' οἷς δὲ μέγα ἐφόνοι ἄς, ὅσοι παρατυγχάνοιεν, ἀνδρῶν ἀγαθῶν γενομένων...“, Chalc. I, 139.

⁶⁸² Chalc. I, 146.

⁶⁸³ Тимур је после битке код Ангоре посекао многе заробљенике, али не и Србе, јер, према сопственим речима, није видео бољих јунака нигде где је ратовао, *Грковић*, Имена, 93.

⁶⁸⁴ *Динић*, Област Бранковића, 25.

⁶⁸⁵ Константин Философ, 292.

во су одреди деспота Стефана били ти који су помогли Муси да освоји власт у турским поседима у Европи. У његовим редовима налазили су се, поред Влаха и европских Турака, и Срби, на челу са деспотом Стефаном Лазаревићем лично.⁶⁸⁶ Халкокондил бележи да је деспот Стефан приликом битке под Цариградом јуна 1410. године пребегло Сулејману, што је касније Муси био повод да по братовљевој смрти пустоши Србију, како би му се осветио за издајство.⁶⁸⁷ Међутим, до њиховог разлаза доћи ће касније и томе повод неће бити деспотово склањање у Цариград после битке, већ управо окретање српског владара против њега. У Цариграду је цар Манојло II Палеолог потврдио деспотску титулу Стефану Лазаревићу, а овај гест сведочи да су и сами Византинци настојали да га придобију на своју страну.⁶⁸⁸ Пошто га је брат поразио у бици код Једрена, јула 1410. године, Муса се склонио код свог савезника, деспота Стефана, у Србију.⁶⁸⁹ Захваљујући подршци српског владара, Муса је успео да сачува снагу и настави борбу са братом. Неколико месеци касније, Челебија је убијен, а Муса је постао господар Румелије.

Убрзо по преузимању власти, Муса је почео да се обрачунава најпре са Сулејмановим савезницима, али и са својим, деспотом Стефаном Лазаревићем.⁶⁹⁰ То је српског владара навело да се сарста на страну његовог брата Мехмеда. Овај је у почетку безуспешно покушавао да савлада Мусу. Халкокондил бележи да се Мехмед упутио вођи Трибала, у трачке области (ἤλαυνεν ἐπὶ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμόνα, τὰ τῆς Θράκης), како би се сједино са његовим снагама и пошто је узео његову војску, кренуо је да се сукоби са братом. Муса му се, са великом војском, супротставио код Хариупоља (κατὰ Χαριούπολιν). Мехмед је том приликом поражен и стога се вратио назад у Азију.⁶⁹¹ Ова вест сугерише да су се одреди деспота Стефана Лазаревића, крајем 1412. године, налазили далеко ван државних граница Србије, дубоко у Мусиној територији, тј. османској Румелији, у области Тракије.

Мехмед је, наставља Халкокондил, после пораза, отишао назад у Азију, где је поново сакупио војску, коју су Византинци пребацили у Европу. Избегавши непосредан окршај са Мусом, Кириција је отишао српском владару, како би његову силу припојио својим снагама, јер је српска војска била ваљана (ἔτο εὐθὺ Τριβαλλῶν ὡς τὴν δύναμιν ἐκείνων προσληψόμενος ἀξιόχρεον οὖσαν).⁶⁹² Исти писац тврди да се у одсудном окршају против Мусе ὁ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμὼν налазио на Мехмедовом левом крилу.⁶⁹³ На основу приповести Константина Филозофа, верује се да је деспот испратио војску до области између Враћа и Скопља, а потом команду предао Ђурђу Бранковићу.⁶⁹⁴ У бици

⁶⁸⁶ Chal. I, 160–162.

⁶⁸⁷ Ibid., 161, 162, 165.

⁶⁸⁸ Barker, Manuel II, 282.

⁶⁸⁹ Kleinchroniken I, 562, no. 72a; ibid. 636, no. 96; уп. излагање на стр. 61–62.

⁶⁹⁰ Ducas, 127; Chal. I, 165.

⁶⁹¹ Chal. I, 168–169.

⁶⁹² Ibid., 169. ⁶⁹³ Ibid., 170.

⁶⁹⁴ Константин Филозоф, 308.

на Чамурлуу⁶⁹⁵ јула 1413. године, где је Муса поражен, а потом и задављен, учествовали су српски одреди. За ову војну помоћ, која је, чини се, била кључна у Мехмедовом освајању очевог престола, нов султан је наградио деспота Стефана Лазаревића и дао му је, када је преузео власт, многу земљу која му је била суседна (χώραν ἐδωρήσατο ἰκανὴν τῆ πατριᾷ αὐτοῦ).⁶⁹⁶

Мурат II је, опет, одмах пошто је наследио оца, морао да се суочи са побуном свог стрица, Лажног Мустафа. Овај је, уз подршку Византије, постао, на кратко, привремени господар Једрена и турских европскихседа. Константин Филозоф приповеда да је, у време када је султанов син Мурат био на истоку, лажни Мустафа заузео све до Галипоља и потом послао поруку деспоту Стефану да му буде пријатељ. Деспот, пак, није поклањао пажњу овом посланству, јер је Мурату дао на знање тврди завет, који је имао и са његовим оцем.⁶⁹⁷ Са друге стране, самозванца Мустафа је без ослонаца у Србији брзо подлегао Мурату.⁶⁹⁸ Због тога је султан деспоту Стефану упутио посланика и на свему му заблагодарно.⁶⁹⁹

Критовул је, осврћући се сумарно на збивања између 1439. и 1444. године, која, иначе, нису предмет његове пажње, забележио да је Мурат II вратио деспоту Ђурђу Бранковићу његову земљу, зато што му је српски владар био претрбан као савезник у рату са Пеонцима и Дачанима, јер је познавао њихову земљу и обичаје, али и стога што је у сваком смислу био храбар човек и ратник.⁷⁰⁰

Наоружање

Византијски извори су забележили и понешто о наоружању српске војске прве половине XV века. Често помињана битка код Ангоре је најилустративнији пример. Дука бележи да је Бајазит у својој војсци уз себе имао и Стефана, Лазаревог сина, са великим мноштвом копљаника.⁷⁰¹ Одред Срба се налазио на десном крилу и био је заштићен оклопима од црног гвожђа (περιτεφεραγμένους ὄντας μελανί σιδήρῳ).⁷⁰² Сматра се, иначе, да су Византинци поседовали неко ватрено оружје приликом Бајазитове опсаде Цариграда (1394–1402), а да су га Турци први пут употребили приликом опсаде града 1422. године. Ове иновације у ратној техници потицале су са Запада, те су одатле могле доспети и у Србију, с обзиром на веома блиске везе деспота Стефана Лазаревића са угарским краљем Жигмундом.⁷⁰³ Чини се, стога, да су српски одреди заправо били тешко

⁶⁹⁵ Kleinchroniken I, 563, no. 72a.

⁶⁹⁶ Chal. I, 172.

⁶⁹⁷ Константин Филозоф, 315.

⁶⁹⁸ Kaluh, Деспот Стефан и Турци, 10.

⁶⁹⁹ Константин Филозоф, 315–316.

⁷⁰⁰ Critobulos, 96–97.

⁷⁰¹ Ducas, 93.

⁷⁰² Ibid., 97; Саледдин, 290; Alexandrescu-Dersca, Timur, 73 мишљења је да су Срби поседовали и ватрено оружје.

⁷⁰³ Bartusis, The Late Byzantine Army, 336–337.

наоружана коњица, што очигледно није била карактеристика војних одреда ниједне значајније војне формације на Истоку тога доба, укључујући и турску. То није промакло византијским историчарима XV века и они су оставили сведочанство о овој значајној појединости. Турску коњицу су, иначе, највећим делом чинили тимарници, односно спахије. Већину јединица чинила је лака коњица, при чему је спахија био наоружан луком и стрелом, мачем, штитом, кратким копљем и буздованом. Изузетак су били велики тимарници, које је морао пратити мањи број коњаника опремљених оклопима, ако им је вредност поседа премашивала одређену своту новца.⁷⁰⁴ Будући да византијски, али и турски извори, бележе превелик број српских одреда у бици код Ангоре,⁷⁰⁵ биће да су њихово наоружање, као и ратничка вештина, остављали утисак као да их је било много више него што уистину јесте. Али све то је, свакако, била последица економских ресурса државе српских деспота.

Богатства земље

На многим местима у својим делима су византијски писци XV века забележили вести о богатствима Србије и њених владара прве половине столећа. Већ када приповеда о бици на Косову, чиме заправо започиње своје дело, Дука пише да је Бајазит узео „много сребрних таланата из рудника Србије“ (ἀργύρου τάλαντα ἰκανὰ ἐκ τῶν μετὰλλων Σερβίας).⁷⁰⁶ Он исто то понавља када приповеда о уговарању Мариног брака са Муратом, питајући се колико је само турски султан тада узео „златних и сребрних таланата“.⁷⁰⁷ Када приповеда о Мусином нападу на Србију, из 1412. године, исти писац не пропушта да нагласи како је турски принц опустошио многа села и поља и заробио млада тела, лепа на око.⁷⁰⁸ Његова вест, да је деспот Турађ Бранковић уз Муратову дозволу подигао Смедерево, при чему је тзв. Мали град тврђаве изграђен за само две године, такође посредно говори о економској моћи српског владара.⁷⁰⁹ Када Фадулах, везир Мурата II, наговара господара да заузме Србију, и он је, некако је знао Дука, истицао добар положај земље, а посебно Смедерева, те, нарочито, вечно набујале изворе сребра и злата, помоћу којих ће Турци не само покорити Угарску, него ће напредовати чак до Италије.⁷¹⁰ А пошто је Смедерево пало у руке Турака, деспот Турађ се склонио у Угарску. Како је српски владар гласно оплакивао своју несрећну судбину, угарска краљица се сажалила на њега, али више зато што се бојала да ће, ако се Србија остави усамљена, Турци упасти у

⁷⁰⁴ Историја османског царства (Р. Манџран), 154; *Иналџик*, Османско царство, 178.

⁷⁰⁵ Садеддин, 290 помиње 20 хиљада српских вијника, а Chalc. I, 139, како је већ речено, најмање 10 хиљада.

⁷⁰⁶ Ducas, 39.

⁷⁰⁷ Ibid., 257.

⁷⁰⁸ Ibid., 127.

⁷⁰⁹ Ibid., 261.

⁷¹⁰ Ibid., 261.

Угарску. Стога је заповедила команданту да са Ђурђевим трошковима помогне (κελεύει τὸν στρατηγὸν σὺν τοῖς ἀναλώμασι Γεωργίου τοῦ βοηθῆσαι. ἦν γὰρ πλοῦσιος σφόδρα), јер је (Ђурађ) био силно богат.⁷¹¹ Срби су се, затим, освајачу Цариграда обавезали да плаћају годишњи данак од 12 хиљада златника, више него деспоти Минстре, господари Хиоса, Митилене и трапезунтски цар.⁷¹² Август месеца 1453. године посланици Ђурђа Бранковића (οἱ τοῦ δеспότου Σερβίας) у Једрену су предали данак на који су се Срби обавезали (τὰ κεχρησπημένα τέλη) и откупили из ропства око сто монахиња, младих и старих, као и многе од заробљених племића и дворана, који су се нашли у Србији, средствима самог деспота и деспотице (παρ' αὐτοῦ καὶ παρὰ τῆς βασίλισσας).⁷¹³ Верује се да су ови откупљени племићи заправо били Византинци и да се међу њима налазио чак и архистратиг Георгије Кантакузин, брат Ђурђевог жене Ирине.⁷¹⁴ Византијски писац Јован Анагност такође сведочи да је, пошто су Турци 1430. године заузели Солун, српски владар (τοῦ τῶν Σέρβων ἄρχοντος) откупио многе Грке из ропства.⁷¹⁵

Ипак, Критовулов опис Србије превазилази све оно што су други писци XV века о њој забележили.⁷¹⁶ Он бележи да је, између осталог, и добар положај земље Трибала био повод Мехмеду Освајачу да нападне Србију 1455. године. Из земље Трибала је, наиме, лакше могао да нападне Пеонце и Дачане.⁷¹⁷ Али, не само то, наставља Критовул. Јер, земља Трибала била је веома плодна и давала је приносе свих врста жита и биља у изобиљу. На њој су се гајила многа стада коза и оваца, свиње, говеда и добри коњи у не малом броју, као и многе друге јестиве и корисне животиње различитих врста, како домаће тако и дивље, заједно са обиљем точне хране за њих. Њено највеће преимућство, међутим, у којем је превазилазила друге земље, јесте што је производила злато и сребро. Ове руде су се копале по читавој области Трибала, јер је она имала боље насlage подједнако злата и сребра него Индија. У том смислу, истиче историчар, земља Трибала је била срећна од почетка. Поносила се својим богатством и моћи, многим напредним градовима и јаким и неосвојивим тврђавама. Била је богата и у војницима и војскама, као и у доброј опреми. Имала је становнике најфинијег рода и отхранила је многе младиће са снагом одраслог човека. Због тога су јој се дивили, али су јој такође, из истог разлога, и завидели и радили против ње.⁷¹⁸

И Георгије Сфранцис бележи понешто у том смислу. На вест да је умро султан Мурат II и да се његова удовица, ћерка деспота Србије, вратила кући оцу, Сфранцис је свом господару Константину XI Драгашу предложио брак са њом. Разматрајући разлоге за овај брак и против њега, Сфранцис, између оста-

⁷¹¹ Ducas, 271.

⁷¹² Ducas, 395.

⁷¹³ Ducas, 395.

⁷¹⁴ *Ферјанџић*, Византинци у Србији, 198. О Георгију Кантакузину cf. PLP no. 10959.

⁷¹⁵ Anagnostes, 56. Овом вешћу бавио се и *Papadrianos*, Ἡ ἀλωση, 401–405.

⁷¹⁶ *Ангелов*, Българите, 14.

⁷¹⁷ Critobulos, 94.

⁷¹⁸ Critobulos, 96.

лог, наглашава цару да се Црква томе неће противити, иако су евентуални сурпужници били у сродству. Јер, Црква ће, према Сфранцисовом мишљењу, пре дати благослов за брак са ћерком српског деспота, него са трапезунтском принцезом. У случају овог другог, тек би морало да се дарује много новца појединим манастирима и сиромасима. У првом случају то је већ учињено, пошто су Црква, јеромонаси, монаси, монахиње и сиромаси деспотови дужници и веома га поштују са великом захвалношћу.⁷¹⁹ И Сфранцис је, дакле, знао, да је деспот Ђурађ Бранковић био толико широке руке у даривању пре свега манастира и сиромашних, те му је потпуно било јасно да Црква неће иступити против таквог добротиниства. Са друге стране, он се у својим Мемоарима жали да хришћани нису послали никакву помоћ Цариграду 1453. године, оптужујући за то лично деспота Ђурађа Бранковића. Према његовим речима, султан је упутио посланика деспоту Ђурађу са захтевом да српски владар буде посредник у склапању мира између Турака и Угара. Иако су неки чланови турског савета, преко писара, иначе хришћанина, који се налазио у посланиковој пратњи, обавестили деспота да је султан намеравао да крене на Цариград одмах пошто се потпише мир и да стога, деспот треба да одложи закључење споразума, овај није обраћао пажњу на то, јер јадник није увидео да кад се телу уклони глава, удови су мртви (οὐκ εἰδότες τοῦ ἀθλοῦ ὅτι, ἄν τυχὸν ἀφαιρεθῆῖ ἡ κεφαλὴ τὸ σώματος, τὰ μέλη εἰσὶ νεκρά).⁷²⁰ Слично понавља у још једној висти: „Иако је било могуће да се из Србије (Ἀπὸ δὲ τῆς Σερβίας) пошаље новац и тајно, из многих места као и људи, или на други начин, да ли је ико видео пару од тога? Да, заиста су послали много новца и људи емиру који је опседао Град. Славили су и ови Турци и ликовали јер: „Где, чак и Срби су против вас“ („ἰδοὺ καὶ οἱ Σέρβοι καθ' ἑμῶν εἰσι“).⁷²¹ Његове оптужбе донекле оповргавају два натписа, од којих је један сачуван, а која сведоче да је деспот Ђурађ Бранковић 1448. године финансирао обнову цариградских бедема.⁷²² Тешко да овај историчар, врло близак тројици последњих византијских царева, о томе није био обавештен, будући да се у то време налазио у византијској престоници. Према свему реченом, а посебно у односу на општи утисак који су Византинци у то доба имали о Србији, јасно видљив кроз дела поменутих историчара, чини се да се од српског деспота очекивало и више, нарочито од судне 1453. године. Сфранцис, такође, извештава да је деспот Ђурађ умро 1456, а готово истог дана и часа пошто му се упокојила жена, 1457. године, Мара Бранковић, њен најстарији брат и њихов ослепљени ујак Тома Кантакузин са свим њиховим благом побегли су султану, пошто су се бојали њеног брата и снаје у вези са богатством њихове мајке.⁷²³ Готово исто сведочи и Критовул.⁷²⁴

⁷¹⁹ Sfranze, Cronaca, 110.

⁷²⁰ Ibid., 136.

⁷²¹ Ibid., 140.

⁷²² *Ст. Новаковић*, Деспот Ђурађ Бранковић и оправка Цариградског града 1448. године, Глас СКА 22 (1890) 1–12.

⁷²³ Sfranze, Cronaca, 148.

⁷²⁴ Critobulos, 112–113.

Коначно, треба нагласити да је, на први поглед веома чудно, удаја Маре Бранковић за Мурата II привукла посебну пажњу византијских писаца.⁷²⁵ Међутим, када се узме у обзир да је мизантроп који је том приликом дат султану износио 600 хиљада дуката,⁷²⁶ сасвим је јасно да је овај, наизглед маргиналан догађај за општи однос снага на Балкану, сумом која је вероватно одузимала дах једном Византинцу, забележен у византијским изворима сасвим логично. Бертрандон де ла Брокјер пише да је султан Мурат II сматрао како му се више исплати да му је нека област вазално потчињена, пошто тако „dobija više konjnika nego da je (zemlja) u njegovoj ruci, jer bi je morao dati nekom svom robu i (onda) ne bi imao ništa“.⁷²⁷ Свота коју је Србија дала за Марин мизантроп још је један податак како се вазалство исплатило Турцима. Дубровчанин Стојковић каже да се вредност мизантропа мерила у млетачким златним дукатима. У Србији се, међутим, производило само сребро. Српска држава је од 1428. године плаћала данак од 50 хиљада, касније 60 хиљада, а после 1453. године 100 хиљада млетачких дуката.⁷²⁸ Према Брокјеру, Ново Брдо је 1433. године произвело 200 хиљада дуката, а према Капистрану је 1455. године то износило 120 хиљада млетачких дуката. Продукција сребра у прве три деценије XV века у Србији износила је око 15 тона годишње.⁷²⁹ Халкокондил, када приповеда о коначном паду Новог Брда под турску власт 1455. године, бележи да је султан Мехмед многе од градских житеља одвео у ропство, а остале је оставио да би радили у руднику, пошто се највећи број становника тиме и бавио. Јер, наставља писац, султанов доходак из рудника Новог Брда нипошто није најмањи његов доходак.⁷³⁰ И Критовул, такође, истиче да је Ново Брдо богат град и да се ту ископава велика количина злата и сребра.⁷³¹ Марин мизантроп је био већи од свега тога, те је деспоту требало времена да га сакупи.⁷³²

Пре него што је Марка Јагариса послао папи Мартину V, у пролеће 1431. године, у оквиру преговора о предстојећем унионистичком сабору, цар Јован VIII је одлучио да се посаветује са мајком, царицом Јеленом Драгаш. У њеним одајама, тзв. Палатини, окупно се ужи савет, где је патријарх Јосиф II изнео мишљење да би сабор требало да се одржи у Цариграду, евентуално потпогнут средствима три најбогатије Цркве — руске, виврске и српске. Очекивало се, наиме, да ће пећки архиепископ (ὁ Пеќίου) приложити у ту сврху 20 хиљада флорина.⁷³³ Прве две Цркве, треба нагласити, нису биле угрожене Турцима.

И модерни истраживачи истичу да је приметан привредни успон Србије био основа сваког другог напретка земље. Моравска Србија је, након повлачења

⁷²⁵ Ducas, 257, 259–261; Chalc. II, 20.

⁷²⁶ *Сърпенић*, Деспот Ђурађ, 192; *Popović*, Mara Branković, 37, 55, 63.

⁷²⁷ Brokijer, 109.

⁷²⁸ *Popović*, Mara Branković, 62.

⁷²⁹ *Сърпенић*, Деспот Ђурађ, 590–591.

⁷³⁰ Chalc. II, 176–177.

⁷³¹ Critobulos, 96.

⁷³² *Popović*, Mara Branković, 62–63.

⁷³³ Syropoulos, 122.

граница на север, најпре доживела демографски процват, јер се становништво Србије померало, напредо са јужном границом, ако се изузме Ново Брдо, према северу. То је био и предуслов за развој свих привредних делатности. Тако је, тиме, највећи полет доживело рударство, како су са дивљењем приметили и византијски писци. Стога је, када су престали сукоби у Османском царству, деспот Стефан Лазаревић, обезбеђен приходима, могао дати својим земљама чврсту унутрашњу организацију. Нису, тако, само унутрашње турске слабости, већ и снага обновљене Србије, успориле и за извесно време зауставиле османско ширење на Балкану.⁷³⁴ То су византијски писци сасвим добро приметили и, што је још важније, забележили.

Државна ујрава

Србијом XV века су, почевши од 1402. године, владали владари који су носили титулу деспота, прву по важности у византијској дворској хијерархији. Настала у XII веку, са циљем да означи наследника трона, деспотска титула постепено губи своју првобитну намену, те је додељивана најпре члановима и рођацима царске породице, али касније и личностима које нису биле ни у каквом сродству са владајућом династијом.⁷³⁵

Са тог становништа, деспотске титуле српских владара, Стефана Лазаревића (1402; 1410), Ђурађа Бранковића (1429) и Лазара Бранковића (1446) имале су велики значај, јер су Србију укључивале у византијску породицу држава и владара, представљајући међународно признање државе, потврђено од стране византијског цара лично, који их је, у духу традиција Царства, управо и доделио. Легитимитет добијен директно из Цариграда био је поменути српским владарима веома важна полува власт у самој Србији, комбинована са немањинском традицијом, коју су сви они, такође, баштинили, односно усвојили и искоришћавали.⁷³⁶ Другим речима, деспотска титула српских владара XV века била је један од идеолошких темеља српске државе поменутог столећа све до непосредног пада под турску власт 1459. године. Између осталог, ово престижно достојанство подупирало је, чини се, и идеју породичне владавине. Лазар Бранковић је, пошто је ожењен ћерком деспота Томе Палеолога, као царски зет добио деспотску титулу 1446. године. Георгије Сфранцис је добро знао да је, по налогу Томе Палеолога, 1454. године требало да путује у дипломатску мисију „деспотима Србије“ (πρὸς τοὺς δεσπότης Σερβίας).⁷³⁷ Јер, у том тренутку, у Србији су постојала двојица деспота — Ђурађ и Лазар Бранковић.

Без обзира на то како ћемо тумачити епитет који као део титуле српских деспота XV века, наведене у делима византијских историчара овог столећа, оз-

⁷³⁴ *Божил*, Српске земље, 116–117, 121.

⁷³⁵ *Ферјанчић*, Деспоти, 205–206.

⁷³⁶ *Веселиновић*, Држава српских деспота, 14, 24.

⁷³⁷ *Sfranze*, *Сронаса*, 144.

начаву њену припадност територији, Србији,⁷³⁸ индикативно је, чини се, да постојање више деспота у једној владарској породици, у овом случају породици Бранковић која влада Србијом, у том тренутку има паралелу једино у владајућој царској династији Палеолога. То је у извесном смислу приметно и Б. Ферјанчић, истичући да је додељивање деспотских титула Ђурађу и Лазару обављено на специфичан начин. Најпре, Ђурађ Бранковић није био у сродству са Палеолозима, а обојици је достојанство додељено преко посредника, царског посланика, не на свечаности у царској палати. Ово је, према његовом мишљењу, учињено јер је Ђурађ наследно деспота Стефана Лазаревића, који је имао титулу деспота, добијену у Цариграду.⁷³⁹

Самим Византинцима, за разлику од Душанове царске, деспотска титула српских владара није сметала, јер је добијена из руку византијског цара, али и зато што је њене носиоце постављала на прави ранг, а то је испод василевса Ромеја. Дакле, нестанком узурпираних српске царске титуле нишчеао је, чини се, разлог непријатељског става Византинца према Србији. Штавише, одговарајући ранг који је Србији припао деспотском титулом њених владара, чинио ју је, с обзиром на њен положај те, нарочито, економске потенцијале, природним, чак веома цењеним и прижељкиваним савезником у супротстављању Турцима. Такав се, бар, утисак стиче из приповести појединих византијских писаца XV века. Дука и Сфранцис, тако, доследно помињу деспотске титуле кад говоре о српским владарима. Халкокондил и Критовул то не чине, што не чуди, с обзиром да су њихова дела писана у духу опонашања античких узора, али и с обзиром на политичке ставове двојице писаца који су подржавали сарадњу са новим господарима — Османлијама.

Међутим, на свим местима на којима поједини писци XV века помињу српске деспоте, помњине се термин „деспот Србије“ (ὁ δεσπότης Σερβίας).⁷⁴⁰ Б. Ферјанчић је био склон да повезаност деспотске титуле са територијом у вести кратке хронике бр. 72а, која бележи да је султан заратио са Угљешом, деспотом Србије, на реци Марици, тумачи тако да управо термин „деспот Србије“, који се јавља у византијским званичним документима, упућује на српско порекло Угљешине титуле и да тиме потиче из византијских, не из српских извора, с обзиром на зависност ове хронике од српских летописа.⁷⁴¹ Такво тумачење не може се применити и на вести Дуке и Сфранциса, јер су српски владари XV века одреда добили деспотске титуле пореклом из Цариграда. И. Ђурић је, опет, био мишљења да помен територије поред имена српских деспота није везивање титуле за територију, већ се она наводи ради ближег одређења личности.⁷⁴² И то се чини мало вероватним, јер у ово доба, бар према расположивим изворима, није

⁷³⁸ Уп. даље излагање.

⁷³⁹ *Ферјанчић*, Византинци у Србији, 187.

⁷⁴⁰ *Ducas*, 239, 247, 257, 259, 261, 287, 395; *Sfranze Сронаса*, 108, 110, 116, 136, 144, 148, 186. Сфранцис чак помиње и ћерку василевса Србије (τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ βασιλέως Σερβίας), *Sfranze*, *Сронаса*, 170.

⁷⁴¹ *Kleinchroniken I*, 561, по. 72а; *Ферјанчић*, Вести, 153–154.

⁷⁴² *Ђурић*, Световни достојанственици, 197.

било толико деспота да би њихов идентитет изазвао недоумице. У том смислу интересантна је и белешка кратке хронике бр. 72а, која каже да је 1439. године смедеревски деспот побегао у Угарску (... καὶ ἔφυγεν ὁ Σμενδευρόβος δеспότης, ὑπέφυεν καὶ ἐσέβην εἰς τὴν Οὐγκάριαν).⁷⁴³ Не треба заборавити ни да је деспот Ђурађ Бранковић, у натпису који сведочи да је 1448. године финансирао обнову једног дела цариградских зграда, а који се и данас чува у Археолошком музеју у Истанбулу, наведен као деспот Србије (ἄν(κενίσθη ἡ κορ)τῖνα [ὑπὸ Γεφρυίου δеспότη] Σερβίας ἐν ἔτει ζςςς (6956)).⁷⁴⁴

Византијски писци не помињу додељивање деспотске титуле Стефану Лазаревићу ни 1402, ни 1410. године, када му је она потврђена. Без обзира на то, Дука га правилно назива деспотом после 1402. године.⁷⁴⁵ То је још једна потврда, поред помена у *Εκτίσις νεα*, да су Византинци признавали пуну вредност деспотског достојанства Стефана Лазаревића (δέσποτά μου, ἧ εἰ ἐνὶ βαρβαροῦ, δέσποτά, τοῦχον, πάσης Σερβίας).⁷⁴⁶ Стефан Лазаревић се помиње као деспот и у кратким хроникама бр. 72а и бр. 96.⁷⁴⁷ Једино Дука пак изричито наводи да је Ђурађ Бранковић добио знаке деспотског достојанства из руку Георгија Филантропина, посланика цара Јована VIII.⁷⁴⁸ Коначно, само Сфранцис бележи да је исти изасланик Јована VIII 1446. године и Лазара Бранковића овенчао деспотским венцем.⁷⁴⁹

Дипломатија

Деспотска титула је, коначно, била повезана и са ближим, или даљим орођавањем са владарима у Цариграду, веома значајним и честим видом дипломатије средњег века. Најпре се Јелена, ћерка моћног српског великаша Константина Драгаша, удала за цара Манојла II Палеолога фебруара 1392. године.⁷⁵⁰ Једина византијска царица Српкиња била је мајка последња два ромејска цара. Велико поштовање и утицај који је имала, превасходно у својој породици, али и шире, наглашавао је Георгије Сфранцис у настојању да, на вест да се султан Мурат II упокојио, свог господара, цара Константина Драгаша, приволи на брак са Маром, ћерком деспота Ђурађа Бранковића. Он истиче да Мара Бранковић није нижег рода од његове господарнице, а царева славне мајке.⁷⁵¹ Верни

⁷⁴³ Kleinchroniken I, 564, no. 72a.

⁷⁴⁴ Janin, Constantinople byzantine, 282.

⁷⁴⁵ Ducas, 127, 247.

⁷⁴⁶ *Darrouzès*, *Ektihésis nea*, 57; *Ђурић*, Световни достојанственици, 196–197. Уп. стр. 49–50.

⁷⁴⁷ Kleinchroniken I, 561, no. 72a; 636, no. 96. *Ђурић*, Световни достојанственици, 197, иако наглашавала непоузданост кратких хроника када су у питању њихове вести ове природе, прихватила је ове податке као признање деспотске титуле Стефана Лазаревића од стране Византинца.

⁷⁴⁸ Ducas, 259.

⁷⁴⁹ Sfranze, Cronaca, 98.

⁷⁵⁰ О политичкој позадини овог брака cf. S. W. Reinert, Political Dimensions of Manuel II Palaiologos' 1392 Marriage and Coronation. Some New Evidence, *Novum Millennium, Studies on Byzantine History and Culture dedicated to P. Speck*, Aldershot 2001, 291–303.

⁷⁵¹ Sfranze, Cronaca, 110. Плитон, међутим, у посмртном слову царици Јелени Драгаш наглашава да је она, иако је потекла од ваљаних и не незнатних родитеља, имала ту срећу да

слуга је пожурио да, чим је чуо вест да се Мара вратила родитељима, Драгаша заинтересује за свој предлог, одустајући од орођавања са Трапезунтским царством и, што је још занимљивије, прелазећи преко чињенице, коју сам бележи, да је Мара била у годинама у којима није било извесно да цару може подарити потомство, чиме је директно било доведено у питање наслеђе царског престола. Са друге стране, индикативна је Сфранцисова вест у којој он говори о предлажаном браку између Константина Драгаша и ћерке млетачког дужда Франческа Фоскарија. Деспот Константин је, још док је био у Министри, најпре прихватио дуждеву понуду да се ожени његовом ћерком. У изгледу је био и значајан мираз, а Константин је то прихватио пре свега у нади да ће тако своје области припојити млетачким територијама на Пелопонезу, како би се лакше одбраниле од Турака. Али, када је постао цар и када је дошао у Цариград, то је постало сасвим непримерено. Јер, који би племић или племићи узео за жену ћерку Млечанина, макар то била и ћерка дужда, како господарницу и царицу на дуже од кратког времена, питао се Сфранцис. Он наводи да је одбијање брака са дуждевом ћерком био и разлог због којег Венеција није послала помоћ Цариграду када су га опсели Турци.⁷⁵² Зна се и да је деспот Стефан Лазаревић био ожењен сестром сунруге цара Јована VII Палеолога, Јеленом Гатилузи. Лазар, син деспота Ђурађа Бранковића, био је, како је већ помињано, ожењен ћерком деспота Томе Палеолога, брата последња два византијска цара.⁷⁵³

Срби су одржавали живе дипломатске контакте са Византијом. Ретке вести византијских писаца, допуњене другим изворима, допуштају такав закључак. Најпре, забележено је да је цар Манојло II требало да, по повратку из Венеције, пре 26. фебруара 1403. године, у Мореји прими посланства балканских хришћана, Влаха, Албанаца, Срба и других, којима је претходно послао своје амбасадоре.⁷⁵⁴ Георгије Дука Филантропин, угледни архонт и, током 1438–1439. године, мезазон цара Јована VIII Палеолога, је био, како је помињано, два пута у Србији, 1429. и 1446. године.⁷⁵⁵ Има мишљења да је у преговорима око женидбе Лазара Бранковића Јеленом, ћерком деспота Томе, значајну улогу играо деспот Константин Драгаш, будући цар. Средином марта 1446. године један његов посланик је боравио у Дубровнику, а верује се да је боравио и код деспота Ђурађа. Са друге стране, августа исте године деспот Ђурађ је упутио једно посланство у Мореју.⁷⁵⁶ Цар Јован VIII Палеолог је, у припремама предстојећег унијатског сабора, 1436. године упутио посланика, између осталог, и деспоту Србије (εἰς δὲ τὸν δеспότην Σερβίας).⁷⁵⁷ То је био велики доместик Андроник Палеолог

постигне много бољи брак од оног који јој је по пореклу припадао, пошто се удала за римског цара, *Αναστᾶσιјевић*, Српкиња византијска царица, 84.

⁷⁵² Sfranze, Cronaca, 138.

⁷⁵³ *Dölger*, *Regesten V*, 89, no. 3294. Уп. стр. 50.

⁷⁵⁴ О Георгију Дуки Филантропину cf. PLP no. 29760; Tonia Kiousopoulou, Βασιλεὺς ἡ Οικονόμος. Πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἰδεολογία πρὶν τὴν Ἄλωση, Athina 2007, 69, 70, 86, 88, 121, 123, 266. Сматра се да је Георгије Филантропин био у извесном смислу Ђурађев рођак, *Ђурић*, Сумрак, стр. 317, нап. 174.

⁷⁵⁵ *Jorga*, Notes II, 412, 415; *Ласкарис*, Принцезе, 101.

⁷⁵⁶ Syropoulos, 598.

Кантакузин (τῷ γυναικαδέλφῳ αὐτοῦ τῷ μεγάλῳ δεσπότη τῷ Καντακουζίνῳ), Иринин брат. У редакцији Б Сиропуловог дела забележено је да се велики доместик Кантакузин упутио свом зету због личног посла, али и да убеди српског владара да пошаље посланика на будући сабор у Ферари/Фиренци. Лично је било, вероватно, његово присуство као рођака на Мариној свадби, јер се њен одлазак у Муратов харем и Кантакузинов долазак у Србију хронолошки подударају. Велики доместик Кантакузин, изразити присталица уније, касније ће, 1451. године, бити и најљући противник браку византијског цара Константина XI Драгаша и Муратове удовице Маре Бранковић, јер никако није симпатисао Србе, пошто нису упутили посланика у Ферару и тиме подржали унију Црква.⁷⁵⁸ Сфранцис је записао да је децембра 1453. године ступио у службу деспота Томе Палеолога, који је намеравао да га у пролеће наредне, 1454. године, пошаље деспотима Србије, тасту своје ћерке и свом зету, како би справљали о многим важним стварима које се тичу њега и Срба (πρὸς τοὺς δεσπότης Σερβίας, τὸν στυλένθερον καὶ γαμβρὸν αὐτοῦ, ἠτοίμασεν ἀπελθεῖν με τῷ ἔσρι τοῦ αὐτοῦ ἔτους διὰ πολλὰς καὶ ἀναγκαίας δουλείας καὶ ἀφελίμους ἀμφοτέρων, τοῦτου λέγει κάκεινων). Сфранцис је, започевши поменуто путовање, најпре отишао у Метону, како би се укрцао на брод за Дубровник. Одатле је требало да иде за Србију. Услед непредвиђених збивања у самој Мореји, али и султановог похода на Србију, Сфранцис је најпре отишао у Патру, па потом у Једрене 1. септембра 6963 (1454) године.⁷⁵⁹

Византијски писци XV века записали су понешто и о дипломатској тактици српских деспота. Централно место ту заузима двоструко српско вазалство, пре свега ослањање на Угарску. Дука је, рецимо, забележио да се Мурат II, после успеха хришћанског похода у оквиру „Дуге војне“ уплашио, свестан да за свога живота није видео толику угарску силу да прелази Дунав, „а сад деспот то учини“. Због тога је послао гласника Ђурђу Бранковићу и вратио му је све његове градове, укључујући и Смедерево.⁷⁶⁰ Деспот Стефан Лазаревић и деспот Ђурађ Бранковић били су уврштени у редове угарских барона. Са друге стране, сарадња са Угарском им је, између осталог, донела значајну материјалну корист у виду многобројних посуда у јужном делу ове средњоевропске краљевине, северно од Дунава. Осим што су на њима боравили када би присуствовали сабору угарског племства, српски владари су се тамо склањали и када би им запретила опасност од Турака. Тако је Дука забележио једну интересантну епизоду. Наиме, када је султан Мехмед II затражио од деспота Ђурђа да му преда Србију, а заузврат му обећао земље његовог оца Вука и град Софију,⁷⁶¹ ову поруку је поверио једном од својих највернијих слугу, коме је наређено да се у року од 25 дана врати са деспотовим одговором. Султан му је запретио је да ће му, ако то не учини, одсећи главу и тело бацити дивљим животињама. Кад је

⁷⁵⁸ Sfranze, Cronaca, 116. Nicol, Kantakouzenos, 180.

⁷⁵⁹ Sfranze, Cronaca, 144.

⁷⁶⁰ Ducas, 273.

⁷⁶¹ Уп. издавање на стр. 95–96.

гласник стигао у Србију, обавестили су га да деспот борави на својим поседима у Угарској. Архонти Србије (οἱ τῆς Σερβίας ἄρχοντες) задржавали су посланика изговорима, те како ће деспот доћи данас, те доћи ће сутра. У међувремену су поправљали тврђаве и пунили оставе потребним залихама. Кад је посланик схватио да је преварен, уплашио се да не настрада, јер је већ боравио у Србији преко 30 дана. Мехмед је, бесан, кренуо са читавом војском из Једрена и стигао у Пловдив. Његов слуга коначно је стигао и известио га о деспотовом бегу у Угарску и о томе како његови људи нису хтели да га ослободе. Султан би га и убио да овај, пре истека рока, није послао поруку о свом кашњењу. Штавише, он га је високо ценно због тога што га је обавестио да се Срби спремају за рат и да је деспот побегао.⁷⁶²

Слично је забележио и Константин Филозоф. Наиме, у намери да крене на Запад, Мурат је, гледајући како деспот Стефан Лазаревић сваке године одлази угарском краљу, слушао оне који су га клеветали, па је, у време док се деспот налазио у Угарској, у лето 1425. године, упутио свог посланика у Србију да извиди шта је истина. Посланик га је дуго чекао, а када се деспот вратио, послао је дарове, али изасланика није примио. Када се овај вратио из Србије, рекао је Мурату: „Ако ти не појеш на њих, они ће доћи на тебе“.⁷⁶³

Све поменуто, коначно, твори слику Србије у првој половини XV века, виђену очима савременика, а која, таква, израња из дела византијских писаца последњег столећа постојања Царства Ромеја. Србија је, у реалном односу снага на Балкану, између сенки некадашњих великих сила истока Европе и незадржане османске државе, Византинцима одавала утисак о посебности свог положаја. Она је била истоверна и богата, а њени владари су носили титуле деспота добијене из Цариграда. То ју је, у до саме пропасти живој византијској државно-правној теорији, стављало на прикладан положај у односу на василевса у „царници градова“. Тај положај ју је, опет, чинио не само подобним, већ и пожељним ослонцем у нади да ће турско надирање бити заустављено, а тиме и коначна пропаст Царства спречена. Показало се, међутим, да нигде није било снаге која би зауставила историју. „Али већ не беше време за избављење“, како рече Константин Филозоф.⁷⁶⁴

⁷⁶² Ducas, 395–397.

⁷⁶³ Константин Филозоф, 317.

⁷⁶⁴ Исто, 261.

THE BYZANTINE WRITERS ON SERBIA (1402–1439)

The four “historians of the fall” of the Byzantine Empire to Turkish rule, Doukas, Chalkokondyles, Sphrantzes and Critobulos from Imbros, and their works, are important testimonies to the events in Serbia in the period between 1402, i.e. the Battle of Angora, and 1439 — when Serbia fell to Ottoman rule, the first time. To their reports one can add the accounts from the Byzantine short chronicles and in respect of some of them (chronicles No. 60a, 71a and 72) P. Steiner presented the opinion that besides other sources, undoubtedly, they used the Serbian annals. In comparing the Serbian annals and the Byzantine short chronicles, S. Ćirković even went a step further, believing that the said short chronicles were actually a literal translation from the Serbian into Greek. Thus, the fact that information was not only conveyed from Greek, but also into Greek, in this case from Serbian literary tradition, bears great cultural and historic significance and this, too, represents a specific kind of source for understanding Byzantine-Serbian relations in those times.

Just as the Battle of Angora had far-reaching consequences both for Byzantium and the Turks, and represented a pretext for Prince Musa and later for Sultan Mehmed the Conqueror to accuse the Byzantines of being directly responsible for it, so the Battle of Kosovo in 1389 would leave an indelible mark on the events that were to follow, based on the sources as we know them and, ultimately, on the whole of Serbian history. That it represented a turning point in the further history of the Balkan Peninsula, was the impression of the Byzantine world of the XV century, as written by Doukas and Chalkokondyles. It was with an account of the sequence of events and the consequences of this battle that Doukas began the main theme of his work — the rise of the Turks and the collapse of Byzantium. As he seldom did in his reports about Serbia, Chalkokondyles, too, devoted a great deal of attention to the Battle of Kosovo. He conveyed the two versions he heard — the Turkish and the Greek. According to the latter, a young man — Miloš, a brave and daring Serb nobleman — played a prominent role in the battle. He managed to penetrate the centre of the Turkish battle line, claiming he was a defector and demanding to talk to Murad. At a sign from Murad to approach him, as soon as he drew near, he stabbed him below the heart with a dagger and killed him. He was immediately cut down by Murad's men. Murad's death and the act of the courageous Serb, who was prepared to sacrifice his own life to kill the tyrant, obviously left the most profound impression on both these Byzantine writers.

Although neither Doukas nor Chalkokondyles recount anything about the actual course of the battle, it is clearly seen from these reports what fate befell both the Serbs and the Byzantines after 1389. Doukas claims that the Turks first subjugated the Serbs to their authority and, subsequently, also reports that Emperor John V, after failing to muster support from any of the kings, aristocrats or demarchoi (ἐκ τινὸς τῶν ῥηγῶδων ἢ τῶν ἀριστοκρατούντων ἢ τῶν δημοκρατούντων), consented to Bayezid's demand to pay him an annual tribute and send one of his sons to follow him in battle with 100 soldiers. Chalkokondyles reports that, after he had won at Kosovo, Bayezid first organized his rule in Serbia, then signed a peace treaty with the Byzantines (καὶ Ἑλλησι σπονδὰς ἐποιήσατο) and then did the same with the rulers of Macedonia, having settled Skopje. According to testimony from other sources, the order of his reports concurs with the sequence of events as they unfolded. By the period between June 1391 and January 1392, Manuel II Palaiologos, as a vassal, was accompanying Bayezid, who was at that time waging a campaign against the Turkish emirs in the Black Sea area. In one of the letters written in this period, dated in winter 1391 and sent to Demetrios Kydones, the emperor Manuel wrote that the Serbs, but also the Bulgarians and the Albanians (Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν καὶ Ἰλλυριῶν), who were then in Bayezid's army, were ruthlessly slaughtering everyone in their path, in the belief that they were thus punishing the Turks for all they had suffered from them in the past and that they were taking revenge in the name of Christ. On the other hand, it is known that the Turks conquered Skopje in early 1392, while Vuk Branković, in the charter to Hilandar in November of that same year, announced that he had made peace with them.

Having liquidated the Serbian military power at Kosovo, the Turks were able to plan the conquest of Constantinople itself, which was becoming increasingly isolated from the rest of the Christian world as a result of the aforesaid events. In September 1394, the sultan began the eight-year siege of the Byzantine capital. To make matters worse, John VII Palaiologos also had a role in this. The exaltation over the Turkish defeat at Rovine in 1395 had led, primarily in the west of Europe, to a revival of the idea of a crusade against the infidels and of their expulsion from the continent. In the Battle of Nicopolis, on September 25th, 1396, one mixed crusaders' army suffered a terrible defeat at the hands of the Turks. In his quest for military aid, Manuel II set out from Constantinople to the West on December 10th, 1399. On the other hand, during the initial years of his rule of Constantinople, John VII was prepared to make great concessions to Bayezid I, and even to surrender the city in exchange for a region in Rumelia or even, according to some reports, for Morea.

One can freely say that, after Kosovo, a clash occurred in Serbia between the Lazarević and Branković families, the cause of which lay in their opposing visions of the future, and revolved principally through relations with the Turks. Princess Milica, protecting the interests of her underage sons and with the support of the Church, agreed to cooperate with them. Vuk Branković tried to avoid becoming dependent on the Turks, in which he was successful until 1392. His detachments did not take part in the Battle at Rovine. For that reason, Bayezid seized his territory and granted a large portion of it to Prince Stefan Lazarević. The Turks kept the strategically

important parts of Vuk's territory, his wife Mara remained in a small area with her sons, while Vuk became Bayezid's captive, which he remained until his death in 1397. The territory was returned to Vuk's sons just before the Battle of Angora, after March 15th, 1402, it is believed. Participating in the Battle of Angora were both Stefan and Vuk Lazarević, but also Đurađ and Grgur Branković, who led their own military units to help the Ottomans.

After Kosovo, Byzantine sources expressed no interest in the Serbs until the Battle of Angora, failing to mention their participation at either Rovine or Nicopolis. The battle itself was, above all, extremely important for Byzantium. The participation of the Serbian units in the Battle of Angora was recorded in very friendly terms by the Byzantine historians who wrote about it, though the Serbs were then fighting on the side of the Turks and not on Timur's, whose victory over Bayezid extended the life of the Byzantine Empire by half a century. Bayezid even entrusted the command of the right flank of the Ottoman force, i.e. of the Anatolian army, to Stefan Lazarević. The Tribali, i.e. the Serbs, who proved to be fearless fighters on that occasion, fought in a manner that deserved every respect. Chalkokondyles reported. They charged against the Scythians and, after having broken their spears, fought fiercely, persevering in battle. According to Doukas, on the right flank was also a force of 5,000 Serbs, protected by armour made of "black iron" (περιπφραγμένους ὄντας μέλανι σιδήρῳ). Still, the Serbian heroism was not enough to secure victory for the Ottomans. After realising that the battle was lost for them, Stefan Lazarević, taking Suleiman with him, as Doukas reports, led his army in the direction of Brusa. Stefan and Vuk Lazarević, and Đurađ Branković, managed to escape the Tatars, who succeeded in capturing Grgur Branković. It is not known exactly when he was ransomed from captivity. From 1406, he never appeared in public life, again.

Doukas and Chalkokondyles report that Timur's soldiers had captured Lazar's daughter in Brusa and had taken her off to Timur. He first imprisoned Olivera, but she later served him wine in the presence of her husband. This enraged the captured Bayezid because, as Chalkokondyles reports, he loved her more than his other wives. The powerless prisoner could do nothing else but respond to such insults in an equal fashion — that he, Timur, a commoner, had no right to ridicule the children and wives of emperors (βασιλέων παῖσι τε καὶ γυναίξι) and insult those who were his natural masters. This event was also mentioned in the brief chronicle number 12 — that Lazar's daughter, Bayezid's wife by the name of Mironi (Μύρωνι), was also in Brusa. Byzantine sources do not mention that Lazar's daughter was called Olivera — this is known from Serbian ones. Doukas mentions her as Maria.

Stefan Lazarević, along with his brother Vuk, arrived in Constantinople after the Battle of Angora. There, John VII Palaiologos, who was governing the capital while Manuel II was in the West, awarded him with the title of despotes in August 1402. Byzantine writers do not mention that Stefan Lazarević was awarded the title of despotes. It is possible that they did not even know when and how he acquired this prestigious court dignity. Doukas only correctly refers to him as despotes, after 1402. It is believed that Stefan's title of despotes is mentioned also in the *Ektesis*

nea, the Byzantine manual of etiquette on how the Patriarch and metropolitans of the Patriarchate of Constantinople should address ecclesiastical and secular dignitaries, which proves that the Byzantines recognised its full value. Stefan Lazarević is also mentioned as despotes in the Byzantine brief chronicles number 72a and 96. The acknowledgement of Stefan's rank of despotes, in 1410, by the emperor Manuel II was, as Barker also believed, an attempt to win over the Serbian despotes, then the ally of Prince Musa, to the side of Byzantium and Suleiman, who supported each other at that time, just as had been the case, it seems, when this title was conferred on him in 1402. Namely, at that time, the Serbian ruler had been part of the axis formed by John VII-Genoa-Gatilusi from Lesbos. Therefore, it is not surprising that John VII sent Despotes Stefan from Constantinople to his father-in-law, Francesco II Gatiluso, to Lesbos, where Stefan met his future wife Helena, the daughter of the lord of the island and sister of Irene (Eugenia), the wife of John VII. Some researchers recognised in Stefan's intention to marry Gatiluso's daughter the formal reason for conferring the rank of despotes on the future imperial son-in-law.

Byzantium benefited the most from the Ottomans' defeat at Angora. This was because, in his intention to secure his rule in Rumelia and as favourable a position as possible in the war with his brothers over their father's legacy, Suleiman made peace with John VII, and the representatives of the Venetian Republic, Genoa, Rhodes and other Christian powers, at Gallipoli in January or February 1403. Under the provisions of the peace treaty, the western coast of the Sea of Marmara, from Panidos to Constantinople, the Black Sea coast from the capital to Mesembria, Thessaloniki with Chalkidiki and the coasts along the Bay of Thessaloniki, as well as the islands of Skopelos, Skiathos and Skyros, once again came under the sceptre of the Byzantine basileus.

On the other hand, it is commonly believed that one of the terms of the treaty allowed Despotes Stefan Lazarević to retain his rule over the lands he had held during the reign of Bayezid, but he was still obliged to pay tribute and provide military aid to the new Turkish governor of Rumelia. In return, the latter was to guarantee his personal safety and that of his men. This is what the provision concerning "lo fio de Lazaro" states in the transcription of the original document of the Treaty of Gallipoli. However, it could be said that the despotes did not feel bound by this provision. Namely, an opinion has already been put forward that it did not refer to him. The fact that the document does not mention the Serbian ruler's title of despotes additionally raises doubts as to the claim that it referred to Stefan Lazarević. And, it becomes all the more evident because all the other figures mentioned in the treaty were listed with their appropriate titles next to their names, and these were much lower in rank than the despotes. Perhaps the fact that the name of "Lazar's son" and the title he bore were omitted was a reflection of the civil war in Serbia that was already well under way. As it was not known who would win this internal conflict in Serbia, it is possible that the provision referred to one of the sons of Prince Lazar, Stefan or Vuk.

Stefan's independent position, culminating with the tiara of a despotes in Constantinople after the Battle of Angora, led Suleiman Celebi to favour the Branković

family, and Vuk Lazarević himself a little later, in confronting him, primarily by providing military support to the opponents of the despotes' rule. Relying on his new ally, Hungary, and obviously more successful militarily, Stefan Lazarević managed to sign a peace with Suleiman in early 1404 from, it seems, a far more independent position. Constantine the Philosopher insists that the Turkish vassals were Đurađ and Lazar Branković and, after the division of Serbia in 1408, Vuk Lazarević. The sources do not mention Despotes Stefan as having this status. Not only were the writings of Constantine the Philosopher, but also the documents issued by Despotes Stefan Lazarević after 1402 composed in a spirit of gratitude to God for having liberated him and the Serbian land from slavery under the heathen oppressor.

A tremendous ideological cornerstone for Despotes Stefan's standpoint was the title of despotes itself, which he had obtained in Constantinople from the hands of the Byzantine emperor, as was the custom. Although the rank of despotes was not hereditary in Byzantium, nor was it tied in with the granting of any territory, i.e. a state, but exclusively with the person who held it, in 15th century Serbia starting with Stefan Lazarević's title, it became part of the state and legal organisation and ideology and — the title of the ruler. The most significant pillar for maintaining this stand was the deadly and successful Serbian military force under the leadership of Despotes Stefan Lazarević, which represented a solid basis for the Serbian ruler to consider himself independent and to act accordingly. Sources, primarily Byzantine ones, as will be seen, suggest that no political or military activity, especially in the turbulent years between Angora and the accession of Mehmed I to the throne, was conceivable without the participation of Serbia.

Byzantine sources contain no record of events in Serbia in the period between the Battle of Angora and the start of the new phase of the civil war between the Ottoman princes, when Prince Musa emerged on the historical scene.

It seems certain that Musa arrived in Wallachia at the end of 1408 or the start of 1409, that is, between September 1408 and May 1409. Only after Musa, on his way from Wallachia to Edirne, the European capital of the Ottoman Turks, had executed Saruja Pasha in February 1410 and then set out for Gallipoli, the negotiations between him and Despotes Stefan started. The despotes' units were in Musa's army as of February 1410 and took part in the conquest of Gallipoli.

When Musa learned that Suleiman had crossed into Europe with the help of the Byzantines and the Venetians, he advanced towards Constantinople with his army. Chalkokondyles reports that, at that time, besides Dacians, Musa's forces included Tribalians, and then Stefan, the son of Lazar (Στέφανον τὸν Ἐλεζάρου παῖδα), as well as Turkish troops from Europe.

Although it was believed that Musa and Suleiman engaged each other in combat once at the Battle at Cosmydion, it appears there were two clashes between the Ottoman princes at Constantinople. This, primarily, is suggested by two reports in the Byzantine brief chronicle Marcianus Graecus 595, which was published by E. Mioni. The first states that Musa, first on June 3rd, 6918 (1401), at St. Phokas, μετὰ Παρχανῶν engaged Suleiman's army in battle, defeated him and occupied St. Phokas.

The monastery of St. Phokas mentioned here was located on the European shore of the Bosphorus, opposite to Constantinople, near the Genoan colony of Galata. Constantine the Philosopher, too, reports that Musa and Despot Stefan, upon arriving above Galata, first destroyed the ships of “the Greeks and the Franks” which, after having conveyed Suleiman to Constantinople, were positioned “nearby” as eventual reinforcements in the impending land battle. Having prevailed over Suleiman Celebi and his forces, both Musa and Despot Stefan returned in triumph to their camps. Only the brief chronicle Marc. Gr. 595 clearly tells of the two clashes, also citing their exact locations. The second, decisive clash at Constantinople took place on June 15th, 1410, beneath the city walls between the area of Cosmydion and the Charisian (Edirne) Gate. The said brief chronicle reports that, on June 14th, 6918 (1410), the emperor Manuel transported Suleiman to Constantinople, from where he went out on June 15th, fought the battle with Musa in front of the palace at Kaligari (Παλαίου καὶ τῶν Καλλιγαρίων) and defeated him, after which he became the lord (ἀδελφάντης) of the West. This Kaligaria was actually a civilian gate within the wall the emperor Manuel I Komnenos built as an extension to the walls of Theodosius, which ended in the immediate vicinity of the present-day Tekfur Sarai. The wall was part of the complex of the Vlacherna Palace, which is nowadays Egrikapi. Cosmydion, on the other hand, is usually identified as the present-day Istanbul quarter of Eyup, but the precise location should be sought in its southern part.

After the battle beneath the walls, the Serbian ruler took refuge in Constantinople, on a ship sent by Emperor Manuel II Palaiologos, his former brother-in-arms in the ranks of Bayezid's vassal army. On this occasion, the emperor confirmed Stefan's title of despotes.

Musa, on the other hand, having lost his army in the conflict at Constantinople, took flight, retreating towards Dublin. On July 11th, 1410, the brothers clashed again near Edirne. Musa also brought with him Lazar Branković and ordered him to be executed on July 11th, 1410.

Fleeing from his brother after losing the battle at Edirne, as well, as Constantine the Philosopher records, Musa found shelter with Despot Stefan, who at that time was still his ally, in Serbia. After they “forged a friendship and made a vow,” Musa left Serbia. Subsequently, by all accounts, he left for Thrace, where he waged war with varying success against Suleiman. After his long and unsuccessful pursuit of Musa, Suleiman returned to Edirne where, according to the sources, he took to drinking. It was then that his troops began to desert him. Thinking that he had no other choice, he decided to flee towards Constantinople. However, Musa's supporters captured and strangled him and took him to Edirne. The brief chronicles cite February 17th, 1411 as the date when Suleiman Celebi died.

After assuming power in Rumelia, by the beginning of 1412, Musa launched a campaign in Serbia, against his former ally. Until autumn in that year, the sources record his sieges of Thessaloniki, Selymbria and Constantinople. According to Chalkokondyles' account, Musa, whose intention was to lay siege to Constantinople, started a war against Thessaloniki and against the leader of the Tribalians (τῶ

Τριβαλλῶν ἡγεμόνι πολεμῶν διεγένετο), pillaging his land and besieging his capital of Smederevo (Σπενδερόβην τὴν μητροπολιν αὐτοῦ). As this Stefan (Στέφανος), the brother of Lazar's daughter given to Bayezid, who the author also calls by the name of Vuk (Βούλκος δὲ τοῦνομα ἔχων), assumed power over the state when Lazar died, providing military assistance to Bayezid in wars, in order to continue his rule. Since Stefan betrayed Musa during the battle against Suleiman and fled to Constantinople, this was the reason for Musa to attack the former's country and besiege his city.

The mention of the Smederevo square in 1408, in the Dubrovnik documents corroborates Chalkokondyles' claim that Smederevo was the city of Despot Stefan, i.e. that a settlement existed before the construction of the fortress. However, Chalkokondyles was wrong when he said that Smederevo was the capital of Stefan Lazarević because it became the capital during the rule of Despotes Đurađ Branković. Moreover, Chalkokondyles' claim that Despot Stefan had betrayed Musa during the battle at Constantinople is not correct. The alleged betrayal by the despotes at Constantinople was not the cause of the rift between the two men, who had, until then, been allies nor was it the reason for Musa's attack on Serbia in early 1412. One should rather say that the reason was the despotes' aggressive policy and his cooperation with Musa's opponents.

According to Constantine the Philosopher, Emperor Manuel II sent Suleiman's son Orhan, as a competitor to Musa's authority in Rumelia, first to Selymbria. Orhan's arrival had induced Musa to attack the city walls. Byzantine writers do not mention the siege of Selymbria, at all. Chalkokondyles reports that, after Suleiman had died, the Byzantines brought his son Orhan to confront him with Musa. However, according to the reports of the learned Athenian, they first sent him to Thessaloniki, from where he could go to Bogdan and to the other Turks in order to seize control of the lands in Europe. Orhan was entrusted to a Turk from Asia by the name of Balaban. On reaching Thessaloniki, he then set out through Macedonia to Beroia. After some Turks had joined him, he arrived in Thessaly. Upon learning that Orhan was in Thessaly, Musa arranged with Balaban for him to surrender Orhan, which he did. Musa caught him alive and destroyed his army. He then invaded Bogdan's land, conquered it and launched a war against the Byzantines. With more detail, Constantine the Philosopher records that, after his attack on Serbia in early 1412, Musa advanced to the Albanian lands. He there learned that Suleiman's son, Orhan, had arrived in Thessaloniki by sea, evidently from Selymbria and, by all accounts, at the same time when Đurađ Branković did, and from there departed to his territories. Musa decided to pursue him, almost perishing in the process himself, because many of his men had deserted him for Orhan. Nevertheless, Orhan was betrayed and Musa blinded him and killed many of his men.

Musa's military operations against Serbia and Byzantium had turned them into his enemies. Still, the key figure in the struggle against Musa and in his removal from the historical stage was his brother Mehmed, who, at that time, was master of all the Ottoman territories in Asia Minor. Musa and Mehmed, apparently, clashed on three occasions. This is explicitly stated in the brief chronicle Marc. Gr. 595 and

Pseudo-Sphrantzes. However, there is great confusion over how these clashes evolved. The first, it seems, already took place in the late summer or early autumn of 1412.

In his account of these events, Chalkokondyles wrote in one report that Mehmed had crossed from Asia Minor to Constantinople and made a promise with the emperor to combine forces in their struggle against Musa. From there he proceeded to the leader of the Tribali in the Thracian territories (ἡλαυθεν ἐπὶ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμόνα, τὰ τῆς Θράκης) and, by joining his own forces with the latter's and taking his army, he went into battle with his brother. This would mean that the units of Despotēs Stefan Lazarević, in late 1412, were located deep in Musa's territory, i.e. in Ottoman Rumelia, both in the region of Macedonia and somewhere in the region of Thrace. This report is certainly evidence of the fact that Despotēs Stefan Lazarević's Serbia, at the time of the Turkish internal strife, was the pillar for rallying all those who were discontented with Musa's rule, and that no military operation could have been successful without the participation of the Serbian units. Moreover, it seems that Despotēs Stefan Lazarević had his own candidate for the Ottoman throne. Namely, as Constantine the Philosopher recounts, when Despotēs Stefan Lazarević learned that Đurađ Branković, his nephew and heir, arrived in Thessaloniki from the besieged Selymbria in the spring of 1412, he sent "his entire army" for him. The author proceeds to say that with the army, Despotēs Stefan sent "the mentioned son of Sauci, in order, as one would say, to make him emperor, but in the end he did not know the (true) state of affairs. And upon arriving, they came and took him without any fear." Other than in this place, Constantine the Philosopher does not mention "the son of Sauci" anywhere else in the Biography. He was actually the son of Sauci Celebi, the son of Murad I, and his name was also Murad. In May 1373, Andronikos IV and Sauci Celebi led an uprising against their fathers, John V Palaiologos and Murad I, who was at that time on a campaign in Asia Minor. In a little less than 20 days, Murad defeated the rebels near the town of Picridion, not far from Constantinople. By his orders, Sauci Celebi was blinded on September 29th, 1373. The Turkish prince soon died of these wounds, and perhaps he was even murdered. John V was less severe with his son because it turned out later that the eye-sight of Andronikos IV was only partially damaged. It seems that Sauci's son Murad was also blinded at that time, because sources mention him as "the blind Turkish prince." As a young man, he had gone to Hungary, married a Christian and had sons Orhan and Daud (David) Celebi and a daughter, Catherine, born between 1415 and 1420. Just like the units of Despotēs Stefan, in 1430 he accompanied Sigismund of Luxembourg on his campaign against the Hussites. It is believed that he did not live beyond 1432, and Sigismund would later turn to his son, Daud Celebi, in an attempt to utilise him as a contender for the Ottoman throne. However, Murad, by all accounts, was the "son of Sauci" whom Despotēs Stefan Lazarević supported in 1412 as the heir to the Turkish throne. Sauci's son is also mentioned in the earliest reports about events directly after the Battle of Angora. Toma da Molino, a Venetian, reported that Timur granted Brusa to the young Turk, Bayezid's nephew, whom he bought off in Kaffa. Girardo Sagredo, in his report of October 12th, 1402, wrote that Timur's army arrived at Brusa on August 3rd, 1402,

looted and destroyed the city and that then Bayezid's nephew, the son of the sultan's blind brother, became master of the city. Turkish historian Bitlisi also testifies that Timur, after the battle, recognised Isa's rights to the Ottoman heritage in Anatolia, and intended to hand Brusa over to Sauci's son. It is not impossible, therefore, that the acquaintance between Despotēs Stefan Lazarević and Sauci's son Murad dated exactly from the time of the Battle of Angora in 1402.

It was not until Musa's second, successful campaign against Serbia, at the end of 1412 and beginning of 1413, when he had conquered the towns of Sokolac, Lipovac, Stalač and Koprivan, that Despotēs Stefan called on Mehmed to unite his army with the Serbian forces. Thus, Mehmed's second campaign can be dated to early 1413. As reported by Constantine the Philosopher, Despotēs Stefan, with his army, Hungarian and Bosnian noblemen and some Turkish military commanders, appeared at Kruševac, and he then handed the command of the troops to Đurađ and turned back. The Serbian forces were joined with those of Mehmed.

Chalkokondyles, however, claims that ὁ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμῶν ὡς ποιστιονεὸν ὄν τῆς λεπτῆς φλάνκῃς Μειμεδῶς ἀρμῆς Ἰτχαννοῦ βεσαϊδῶν αὐτῆς χερσίνων ὡς ἡ ὡς ῥεφῆρην τὸ — Despotēs Stefan Lazarević or Đurađ Branković. It appears that, in this case, it is safer to trust Constantine the Philosopher. Musa first pulled back into the hills, intending to fall upon the allied army from there. However, after the army stopped at Vitoša on the River Iskar, Musa crossed the peak that stood between them and charged. There, in July 1413, the famous Battle of Camurlu took place. Musa was defeated. While attempting to escape, he was caught at the River Iskar on July 5th, 1413 and strangled.

Mehmed rewarded the participation of the Serbian army in the decisive clash against Musa. Chalkokondyles reports that Sultan Mehmed, upon taking power with the support of the Greeks, granted the leader of the Tribali vast expanses of land that neighboured on his (χώραν ἐδωρήσατο ἰκανὴν τῆς παροίκῃ αὐτοῦ). Constantine the Philosopher reported that the new Ottoman sultan prized Đurađ and all the "elect" with many honours. He sent precious gifts to Despotēs Stefan, as well as emissaries who handed over the town of Koprivan to him, an area in Bulgaria called Znepolje and "other vast expanses of land." There is, nevertheless, data that testifies to the fact that Despotēs Stefan Lazarević was prepared to participate in anti-Turkish campaigns during the reign of Mehmed I. Namely, a Serbian delegation attended the Council of Constance (1414–1418), which, besides issues of ecclesiastical life, also considered the misfortune that had befallen the Christians with the Turkish conquests. There are signs that Stefan Lazarević attended the Council in person. The Byzantine envoy in Venice also pointed out, in February 1416, that the Serbian despotēs was prepared to join the war against the Turks. This was actually the time when Mehmed I was facing the two great challenges of his reign. Almost simultaneously, the sultan's power was jeopardized by his brother Mustafa, whose fate was unknown after the Battle of Angora, and Sheikh Bedrettin, a great scholar and mystic. After suppressing the rebellion almost without bloodshed and hanging the sheikh on December 18th, 1416, the sultan marched against Thessaloniki. The danger to the city of St. Demetrios led Emperor Manuel II to reach an agreement

with Mehmed. Namely, the emperor promised to incarcerate Mustafa and keep him in prison for the sultan's entire life. In return, Mehmed would pay the emperor 300,000 akche annually.

To all intents and purposes, the said events were the reason for Mehmed I to launch a campaign against Wallachia. It is believed that this took place in spring 1417. The Wallachian ruler sent emissaries to the sultan to negotiate a peace. From that time, Grand Duke Mircea was obliged to pay a tribute, fixed by Mehmed, to the Turks. The Serbian annals record that, in 6924 (1415/16) Sultan Mehmed led a campaign against Wallachia and that he died in that same year. They also report that this took place in 6928 (1419/20). The same report in the annals reads that Despot Stefan was raiding Wallachian land. This report, actually, may confirm the account by Constantine the Philosopher that, with Mehmed's accession to the throne, Despot Stefan resumed his obligations as a vassal and, in this capacity, waged war against the Wallachians. There are also reports that testify to the despotes' concerns over Mustafa and Mircea's raids of the "regnum Bulgariae," which were causing great damage. Stefan Lazarević was, actually, worried about their success.

Simon of Thessaloniki, however, mentions one of Mehmed's campaigns, against the Tribalians or, more specifically, Ohrid, in early 1417. Since, on the other hand, the same author also mentions Christian rulers τοὺς τῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ Τριβαλλῶν, Balfour is of the opinion that this was Mehmed's campaign against the local population on the northwestern border of the Turkish state and that, in this case, it is incorrect to identify the Tribalians as the Serbs and to assume that Despot Stefan Lazarević was involved in events around Ohrid.

With the exception of the campaign against Wallachia and the episode with Mustafa, Mehmed's rule in Rumelia was spent in relative peace with the Byzantines and the Serbs, practically the only remaining state entities in the Balkans at that time. It was them that the son of Bayezid had to thank for rising to power, and he knew how to reward this. On the other hand, this was the period of internal consolidation of the Turkish state from which, after decades of destruction caused by the civil wars between the princes, it emerged strengthened and, under Mehmed's son and heir, Murad II, resumed its policy of conquests.

Despot Stefan Lazarević, who had no children, was succeeded by his closest relative, his nephew Đurađ Branković. As of 1412, after the devastating civil wars, when the uncle and nephew made peace, Đurađ was not only in close relations with Despot Stefan, he was also his closest associate. Đurađ was married to Irene Cantakouzene, who was the daughter of Theodore Cantakouzenos, most probably the son of Matthew Cantakouzenos, and thus she was the great-granddaughter of Emperor John VI Cantakouzenos. Despot Stefan decided, in the spirit of the Nemanjić tradition, to formalize the choice of Đurađ Branković as his heir at the state assembly held in Srebrenica, most likely in 1426, with the support of the Church and the nobility. Calling on those present to be loyal to Đurađ and recognize him as their lord, the despotes asked him to preserve the continuity of his policies to that date. All the details regarding the inheritance, including the continuity of the

Serbian-Hungarian alliance, in which Serbia practically guarded the southern Hungarian border, but also secured for itself a strong backing against the Turks, were defined in the famous Treaty of Tata, ratified in May 1426. The treaty, the contents of which have been preserved, but also modified in the subsequent transcriptions of the lost original charter, envisaged that, after Stefan's death, Đurađ would be acknowledged as his heir and admitted to the order of the Hungarian aristocracy with the right to inherit Stefan's possessions in Hungary. In return, Đurađ was expected to revive vassal status to Hungary and, after Stefan's death, return to the Hungarian crown the cities of Belgrade and Golubac, the region of Maēva and the areas west of the River Drina, with the very important exception of Srebrenica.

As soon as his uncle died, on July 19, 1427, Đurađ set off from Zeta to Belgrade, where he met with King Sigismund in September 1427, who arrived there from Wallachia. The city was handed over to the Hungarians, although not entirely smoothly, probably in early November of that year. In the case of Golubac, however, things became complicated. Namely, Duke Jeremija, the commander of the city, demanded that Sigismund pay him 12,000 gold ducats in order to surrender it. The king refused and Đurađ, who offered to mediate, did not succeed in persuading the duke to withdraw his demand. In exchange for the said amount of money, Jeremija offered the city to the Turks. At the end of 1527, Golubac fell into Turkish hands and thus they gained access to the Danube.

Byzantine writers also noted that new circumstances had arisen in Serbia with the death of Despot Stefan Lazarević and the accession to power of Đurađ Branković, chiefly where it concerned relations with the Turks. Doukas recounts that, after returning to Edirne from Asia Minor, Murad learned that the despotes of Serbia, Lazar's son and Bayezid's son-in-law, was dead. He therefore sent messengers to his heir, demanding the whole of Serbia, since Despot Stefan had died childless and without a legitimate successor. Still, he had a nephew, the son of his sister Mara, Lazar's daughter. It was Đurađ, the son of Vuk, and Lazar's son-in-law (ἦν γὰρ Γεώργιος, υἱὸς Βούλκου καὶ γαμβρὸς Λαζάρου). Upon seeing the messengers and greeting them with the appropriate honours, and, since he realized the dragon's volatility — that if he ate and had his fill, he would be quiet for a while, but if he did not eat, he would swallow in one mouthful both Serbia and Bulgaria and all the lands of his forefathers — he decided straight away to seize the opportunity and offer his daughter to be his wife, as well as most of Serbia as a dowry (τὸ πλεῖστον μέρος τῆς Σερβίας εἰς προίκα), on condition that they pledge to each other to keep the peace. Doukas wondered who could tell how many gold and silver talents obviously must have been taken on this occasion. Đurađ then sent messengers with assurances to the sultan. Murad sent Saruca, one of his viziers, to ask for the girl's hand and to swear the oath to Đurađ and receive his assurances. Therefore, after Saruca had met with Despot Stefan and completed the marriage arrangements, he departed. Since Đurađ had asked for the sultan's permission (αἰτήσας λύσιν) to build a city on the bank of the Danube, Murad granted his wish. He issued a charter to him (ἀπελύθη ὀρισμὸς) and the despotes started to build

Smederevo. These reports are very important and concern the marriage of Mara, the daughter of Despotēs Đurađ Branković, to Murad II.

Doukas' reports are particularly complicated, since it seems that, in them, the author condensed everything that happened in the course of several years in relations between the Serbs and the Turks, after Đurađ Branković's accession to power. For this reason, the chronology of these reports is extremely imprecise and unclear. The first report by Doukas refers to 1428. Namely, the author wrote that Đurađ, after reaching the agreement with the sultan, promising him his daughter in marriage and a large part of Serbia as her dowry, asked Murad's permission (αἰτήσας λύσιν) to build a city on the Danube bank, which the latter granted, that is "ἀπελύθη ὀρσιμῶς". It appears that the author, using technical terms, actually wrote that Murad on this occasion issued a charter to Đurađ, permitting him to build his new capital, Smederevo. On the basis of an inscription, which has been preserved to this day, in the so-called Small Town of the Smederevo fortress, it is known that its construction was completed in 1430. This would mean that the so-called Small Town was built in just two years, i.e. that its construction started in the first half of 1428, because that was most probably when peace was made with the Turks. The way in which Doukas recorded the events in this report suggests that it actually speaks of two delegations visiting Serbia. The first delegation consisted of Turkish emissaries who came to Serbia in 1428 to intimidate Đurađ, i.e. demand his territories. In order to avoid this terrible fate, Đurađ had offered the sultan his daughter in marriage and a large part of Serbia as her dowry. The second delegation was headed by Saruca Pasha, who arrived in Serbia to arrange with Đurađ, or rather, complete the entire business regarding the marriage, which he did. It is believed that the large part of Serbia, promised to the sultan as Mara's dowry, came into his hands even before his bride had reached the harem. The opinion accepted in literature is that the sultan was given the districts of Dubočica and Toplica. Another detail in this report is worth mentioning. Namely, in threatening the new Serbian ruler, the Turks let him know that, unless they were satisfied with his concessions, they would swallow up both Serbia and Bulgaria and all the lands of his fathers. Apparently, here, it seems that Doukas distinguishes three geographical entities, which he explicitly separates. They are Serbia, Bulgaria and Đurađ's "ancestral land," and all three were under the authority of Đurađ. It seems that it was completely clear to Doukas that the area of the Branković family was a separate unit within the Serbia of Despotēs Stefan Lazarević. It is interesting that this special status of the "Branković area" was emphasized in another report by Doukas, from a later date. Namely, before he was to start his first campaign against Serbia in 1454, Mehmed the Conqueror addressed Despotēs Đurađ with the following words: "The place you rule (ὁ τόπος, ὃν δεσπόζεις) is not yours, nor your father's, namely Serbia, but belongs to the son of Lazar, Stefan. Thus, it belongs to me. Go quickly out of its borders. I will grant you part of the land of your father, Vuk, and the city of Sofia. If you do not, I shall come after you."

The second report by Doukas completes the tale of Mara Branković's departure to the harem of Sultan Murad II. Doukas actually dated Mara's departure for the

harem in 1438, after Murad's campaign in Wallachia, when he reached the town of Zipion. Namely, immediately after this news, he states that Murad, after crossing the Danube and arriving in Edirne, dispatched Saruca to escort his bride from Serbia. Upon his arrival there, the despotes greeted him with honours. For, he had been crowned that winter. Namely, Emperor John had sent Georgios Philanthropenos with the insignia and he made him the despotes of Serbia. Saruca, therefore, set off with the bride, bearing countless treasures and garments of gold. With the bride went her two brothers. When they arrived, there was great joy and the marriage took place. For Murad, Doukas says, had another wife, the daughter of Isphendiar, but he loved this daughter of Đurađ more because she was beautiful in both mind and body. And so, they were married and he then sent off his brothers-in-law joyful and laden with many gifts, Murad himself stayed in Edirne, because it was late autumn, and he sometimes went hunting and sometimes entertained himself in the theatre or at drinking parties.

However, one contemporary record was preserved that suggests that Mara Branković married Murad II in the summer of 1436. This is a letter by Ivan Stojković of Dubrovnik, written in Constantinople on November 17th, 1436, in which he said that Đurađ Branković had given his daughter to the sultan "paucis elapsis mensibus, videlicet in aestate praeterita". Writing this report, the man from Dubrovnik also said that the bride brought with her a dowry and gifts worth 600,000 ducats, i.e. 400,000 gold ducats in money and 200,000 worth in bridal clothes and money, as well as in gifts.

In this report, Doukas made another chronological error, when he said that Đurađ Branković had been "crowned despotes that winter," which would mean that this took place in winter, i.e. at the beginning of 1438. It is believed, however, that Đurađ Branković, as Doukas wrote, was crowned despotes by Georgios Philanthropenos, sent for this purpose to Serbia, with insignia, by Byzantine Basileus John VIII Palaiologos, in the spring of 1429.

Doukas also reports that, with the bride, her two brothers also came to Edirne. After celebrating the wedding, Murad sent his brothers-in-law joyfully back with many gifts. The author does not mention the names of Mara's brothers, but it is assumed that they were Grgur and Stefan. Doukas, however, was wrong in reporting that both returned to Serbia. Nevertheless, he corrected this slightly when, in telling about Murad's campaign against Smederevo in 1439, he mentions that one of the despotes' sons was found in Edirne. It is known that Stefan remained with Mara, while Grgur returned to Serbia.

Chalkokondyles also wrote that Mara Branković married Murad II. However, unlike Doukas, he records it very briefly in one place. His reports about Mara's marriage to Murad correspond to those of Doukas, but they lack many significant details.

Creating family ties with Murad II did not save Serbia from the Ottomans. It is known that they already made several incursions into Serbia in the next year, in 1437. At the end of spring 1439, however, they had laid siege to Smederevo.

In their writings, the Byzantine authors devoted a great deal of attention to the fall of Smederevo in 1439. This should be pointed out especially in the case of Chalkokondyles, whose reports that concern Serbia were most often very brief. After reporting about the celebration of the wedding between Mara Branković and Murad II in Edirne, Doukas immediately describes how the Turks captured Smederevo. At the beginning of spring, the sultan became ill-disposed to the despotes, his father-in-law, in which one of his most significant advisors was involved, a man of ill deeds and a bitter enemy of the Christians, by the name of Fadullah. It was he who assured Murad that the city the Serbian despotes had built was of no benefit to the Turks. Therefore, they should conquer it, in order to cross from Serbia into Hungary. By taking Smederevo, they would secure perpetual sources, swelling like the water that always runs, of silver and gold with which they would conquer Hungary and reach as far as Italy, humiliating the enemies of their faith. After this, they laid siege to the city and captured it three months later, when it surrendered, owing to lack of food. Among those who emerged from the city to bow down to the conqueror were the oldest son of the despotes and his uncle, Thomas Cantakouzenos. Murad placed guards in the city, while he himself marched on Novo Brdo, the mother of cities (μητέρα τῶν πόλεων). He conquered the city, as well as the whole of Serbia. With the arrival of winter, he returned to Edirne. The two sons of the despotes, the one who was staying in Edirne and the other captured in Smederevo, were sent to the east in shackles to Amasya, and had their eyes taken out on the advice of Fadullah.

Doukas erroneously connects the fall of Smederevo with the fall of Novo Brdo to the Turks. Novo Brdo fell into Turkish hands in 1441. Although, in his report on the marriage of Mara Branković and Murad II, Doukas mistakenly claimed that both Mara's brothers returned to Serbia from Edirne, he corrected this mistake in the account of the fall of Smederevo. Because, the author pointed out that one of the despotes' sons, Stefan, was in Edirne at the time of Murad's siege of the Serbian capital. The other imprecise report by Doukas is the one in which he said that the sultan took the two sons of the despotes to Edirne. Namely, this claim is correct, but it refers to a later period. Because, according to some Dubrovnik documents, it is known that Grgur Branković, in the initial period after the fall of Smederevo, still retained some influence in a part of occupied Serbia, perhaps in the former Branković region. However, this lasted until the spring of 1441. Because, according to Serbian annals, Murad, after having them "bound" at first, on Easter in 1441, had Grgur and Stefan blinded on May 8th, 1441 (6949). The sultan intercepted their letters to their father, whom they informed about everything the Turks were doing. Some other sources also reported that Murad had the two sons of Despotes Đurađ blinded, not in Amasya, but in Tokat. Brief chronicle number 72a reports that Grgur and Stefan were blinded in Lampra.

Immediately after describing the fall of Smederevo, Doukas tells how Murad moved against Belgrade, already in the spring of the following year, 1440. He wrote that the sultan set out against the city with a vast army in spring. Belgrade, however, was a Serbian city (Ἦν δὲ τὸ Πελογράδω πόλις Σερβίας), solid and impregnable,

positioned between two rivers, the Danube and the Sava. Shortly before that, when the Hungarian king (ὁ κράλης Οὐγγρίας), demanded possession of the city, Despotes Đurađ surrendered it to him, fearing that the Turks, if they seized it, would cross the river and conquer many of the despotes' cities in Hungary. The despotes himself also crossed the Danube, after Murad had demanded Smederevo, and was staying in his cities under the protection of the Hungarians. For that reason, the Turks considered him as their enemy.

Doukas' chronology is also precise, according to which the siege of Belgrade began in 1440. Doukas' description of the siege of Belgrade or, more precisely, of the artillery pieces the defenders used to repel the invaders, is very vivid. Clearly fascinated by the device that mowed down so many Turkish soldiers, this 15th century historian left an outstanding description of the weaponry used at one point in his time. Doukas provides a similar description of the Turkish siege of Constantinople in 1453. The weapon Doukas spoke of almost elatedly was the arquebus rifle, several specimens of which were unearthed inside the Belgrade and Smederevo fortresses, so they can be seen nowadays in the Military Museum in Belgrade and in the Museum of the City of Smederevo. The preserved museum exhibits were produced in the mid-15th century and some of them bear markings that prove they were manufactured in the workshops in Constantinople. From the writings of the two 15th century Byzantine historians, Doukas and Chalkokondyles, we learn that artillery was not only used in Europe on the eve of the "new age," but was also very developed. Chalkokondyles, too, in his account of the Turkish siege of Smederevo, reported that the sultan targeted the walls of the Serbian capital "with the biggest cannons that existed in that time" (ἔδεδίττετο τὴν πόλιν τηλεβόλοις μεγίστοις δὴ τοῖς εἰς ἐκεῖνον τὸν χρόνον γενομένοις). The same author, on the other hand, writing about Murad's siege of Belgrade, which he erroneously dated to the same year as the siege of Smederevo, said the Turkish army had suffered greatly beneath the city, under the volleys of the many cannons and cannonettes that were fired at them (ὑπὸ τε τηλεβόλων καὶ τηλεβολίσκων παμπόλλων).

Chalkokondyles was, therefore, wrong in claiming that Sultan Murad II attacked both Smederevo and Belgrade in the same year. Still, his account of the siege of Smederevo largely corresponds to that of Doukas. He even complemented his compatriot in some details. Thus, the author reports that it was actually Grgur who commanded the defense of the besieged Serbian capital. On the other hand, unlike Doukas, he claims that it was the artillery which Murad brought to Smederevo that forced the city to surrender. His claims that the city surrendered only after Murad promised not to hurt those who were close to the court (ἐξ τὰς θύρας αὐτῶ φοιτῶντας τυγχάνειν) speaks in favour of views that Grgur ruled a part of Serbia until 1441. This is corroborated by the fact that Chalkokondyles pointed out that Đurađ's sons were blinded only after some time had elapsed, and it was because of the traitorous ties they had maintained with their father. Doukas does not mention this detail. Still, Chalkokondyles' description is not so vivid regarding the artillery that was used in the defense of the city.

Although his panegyric work, dedicated to Mehmed the Conqueror, describes the events between 1451 and 1467, Critoboulos from Imbros also gave a summary description of the rule of Murad II and of the events between 1439 and 1444. He tells that Murad, the father of Sultan Mehmed, previously waged war against the Tribalians with a great and mighty force, conquering the entire country and occupying cities and fortresses, both in the interior and those on the banks of the Danube. Some cities he conquered by force of arms, while others surrendered without fighting. Thus, he held the entire land, having sent its ruler Lazar to Peonia. After some time had elapsed since the conquest, the sultan had pity on the vanquished, by virtue of his nature and because his friends asked him to do so, because he was kind-hearted like any other man, in mind and deed. Besides, the sultan needed this man as an ally. He had already become his friend and was useful in the war against the Peonians and Dacians, because they had been neighbors for a long time and he knew their lands and customs. Besides, he was a brave man and warrior, in every respect. Thus, the sultan returned him his land to rule over and kept nothing of what he had seized. He even added some of his own lands. He took no hostages from him, only accepting the usual tribute, bound him with a pledge of allegiance and entrusted him with authority. And Lazar, after starting to rule his country once again, soon became strong and ruled powerfully. He was to Mehmed's father and, for a while, to Mehmed himself, and paid tribute. However, subsequently, as I said, he became impulsive and decided to rebel. He no longer paid the tribute willingly and collaborated with the Peonians and Dacians, thus violating the treaty he had made with the sultan. Therefore, Đurađ's violation of the treaty with the sultan was the reason for him to attack Serbia in 1454. Kritovoulos is also very precise here because he knowledgeably claims that the sultan did not merely give back Đurađ his state but granted him some of his own territories, as well. Namely, with the signing of the Szeged Peace Treaty on July 12th, 1444, Murad II also gave Đurađ the cities of Golubac and Kruševac, which he had not held before 1439.

By observing the history of the fall of the Empire of the Romaioi under Ottoman rule, i.e. the history of the rise of Ottoman might, which culminated with the conquest of Constantinople in 1453, Byzantine historians did not just record a great deal of information about political events in Serbia, but also information referring to the origin of the Serbs, the geographic position of their country, its wealth, the foreign policy of its rulers, but also about certain noblemen, and about the mentality. The news they recorded in their works testifies to the fact that contemporaries viewed Serbia as a state.

One may conclude from the Byzantine writers' reports that Serbia covered the territory that could roughly be defined as *Moravan* Serbia. Chalkokondyles even substantiates this indirectly, when he says that "...this is the land through which the Morava River flows and runs into the Danube." Zeta, which formally became part of the Serbian state in 1421, was not Serbia to these writers. They did not even mention it in their works.

Critoboulos wrote that its eastern border was to the west of Mount Balkan and the present-day Thracian lowlands and to the north to the Danube, which separated it

from the areas held by the Hungarians and the Wallachians. He also wrote that the sultan's lands (ἡ χώρα τοῦ βασιλέως) extended 800 stadiums, all the way to Niš, the sultan's city, which one encounters as one moves to the right. The northern border of Serbia were the Sava and the Danube rivers. The southern border gradually shifted northwards from 1389. Chalkokondyles wrote that Prince Lazar, after the death of King Vukašin and Despotēs Uglješa at the River Maritza, took areas in Macedonia, as well as the land called Priština. His authority, the author continues, extended to the north all the way to the river of the Illyrians, the Sava. Doukas has already suggested that Serbia's territory in the south had become smaller, in the report about Mehmed II ordering Đurađ Branković to leave Serbia because it did not belong to him, and offering him in return some of the lands of his father Vuk and the city of Sofia. Only Chalkokondyles mentioned the western border of Serbia precisely, when he wrote that the land of the Illyrians, i.e. Bosnia, covered the area from the land of the Tribalians and the River Drina, to the land of Sandalj (Hranić) and the Ionian Bay (Adriatic Sea) (ἀπὸ τῆς Τριβαλλῶν χώρας καὶ Δορβίτικης ποταμοῦ ἐς τὴν Σανδάλω χώραν καὶ ἐπὶ τὸν Ἴόνιον κόλπον).

Within the actual territory of Serbia, Byzantine sources mention important cities and areas — Kosovo, Priština, Novo Brdo, Niš, Smederevo, Belgrade, Kruševac, Pirot, Krahoivo, Golubac, as well as the rivers Morava, Sava, Danube and Drina.

Byzantine writers used various terms to refer to Serbia and the Serbs. Thus, they frequently called them Tribalians. This was also the practice of 15th century writers, primarily of Chalkokondyles and Critoboulos. Unlike them, Georgios Sphrantzes used only the terms Serbia and Serbs. Chalkokondyles mentioned Serbia and the Serbs only in one place in his work. Doukas, however, made a clear distinction between the Tribalians and the Serbs. When he mentioned the Tribalians, which he did four times, ostensibly, he was referring to the wider ethnic corps in the Balkans that populated parts of Bulgaria, Macedonia and small parts of Serbia. For events after 1389, Doukas exclusively and precisely uses the terms Serbia and the Serbs.

One of the things almost all 15th century Byzantine writers agree on, regarding Serbia, was its renowned army. Starting from the Battle of Kosovo, the greatest hero of which, Miloš Obilić (Μηλόη), was the inspiration for the elated reports by Doukas and Chalkokondyles about the battle itself, news of the quality of the Serbian warriors and the bravery of the Serbian rulers were sporadically mentioned in Byzantine sources until the state itself fell in 1459. The testimony of the bravery of the Serbian soldiers during the Battle of Angora left by Doukas, who wrote about it so vividly that one has the impression that the author took part in the battle himself, is a precedent among all the sources which in any way touched on this subject. He wrote that Bayezid had in his army Stefan, son of Lazar, with a great multitude of lancers. The Serbian unit was positioned on the right flank and was protected by armour of 'wrought iron' (περιπεφραγμένους ὄντας μέλανι σιδήρῳ). It thus seems that the Serbian unit was actually a heavily armed cavalry, which was obviously not the characteristic of units of any significant military formation in the East at that time, including the Turkish. Doukas' description of the Serbs' fighting is

an inspired ode to the heroism of Stefan Lazarević and his heavily armed cavalry, which no other source mentions. At the time of the civil wars between Bayezid's sons (1402–1413), it turned out that Serbia was the inevitable ally of each Ottoman prince who attempted to win power in the territory of Rumelia. Suleiman Celebi, Musa, Mehmed I and even, in a way, Murad II, won power over the Ottoman European possessions either by having Serbia as their ally, thus helping them rise to the throne militarily, or, at least, by Serbia being neutral and not obstructing them in their accession to power. The units of Despot Stefan helped Musa to seize power in the Turkish possessions in Europe. For this military aid, which, it seems, was crucial for Mehmed's rise to his father's throne, the new sultan rewarded Despot Stefan, granting him, once he was installed in power, much land that was in his neighborhood (χώραν ἐδωρήσατο ἰκανὴν τῇ παροίκῳ αὐτοῦ).

In many places in their works, the 15th century Byzantine writers recorded news of the wealth of Serbia and its rulers in the first half of the century. Georgios Sphrantzes, for instance, wrote in one place: "Although it was possible to send from Serbia (Ἀπὸ δὲ τῆς Σερβίας) money secretly, from many places, as well as men, or in another way, has anyone ever seen one penny of it? Indeed, they have sent much money and many men to the emir who was laying siege on the City. These Turks were also celebrating and gloating because: "Look, even the Serbs are against you" ("Ἴδού καὶ οἱ Σέρβοι καθ' ἑμῶν εἰσι").

Serbia in the 15th century, starting from 1402, was ruled by monarchs bearing the title of despotes, the highest rank in the Byzantine court hierarchy. The title of despotes of the 15th century Serbian rulers was one of the ideological foundations of the Serbian state in that century, all the time until its fall to direct Turkish rule in 1459. Among other things, this prestigious rank supported, it seems, the idea of dynastic rule. Lazar Branković, after he married the daughter of Despot Thomas Palaiologos, was given the title of despotes in 1446, as the imperial son-in-law. It seems indicative that the existence of more than one despotes in one family of rulers, in this case the Branković family which ruled Serbia, at that time had a parallel only in the ruling imperial family of the Palaiologoi. However, in all the places where individual 15th century writers mention Serbian despotes, the term "despotes of Serbia" is used (ὁ δεσπότης Σερβίας), which proves the fact that this highest title in the Byzantine court, in practice, became the title of the ruler in Serbia, in the first half of the century.

Finally, the title of despotes was connected with the creation of closer, or more distant, family ties with the rulers in Constantinople. First Jelena, the daughter of the powerful Serbian nobleman, Konstantin Dragaš, married Emperor Manuel II Palaiologos in February 1392. In 1451, Sphrantzes hurried, as soon as he heard that Mara had returned to her parents, to interest Emperor Constantine XI Dragaš in marrying her, relinquishing the idea on forging family ties with the Trabzon Empire and, what is more interesting, overlooking the fact which he himself has recorded, that Mara was of an age when it was uncertain whether she could produce offspring for the emperor, which directly raised the question of succession to the imperial throne. It is also known that Despot Stefan Lazarević was married to the sister of the wife of

the emperor John II Palaiologos, Jelena Gatilusi. Lazar, the son of Despot Stefan Branković, was, as already mentioned, married to the daughter of Despot Thomas Palaiologos, the brother of the last two Byzantine emperors.

Although the Serbian state continued to exist until 1459, with a break between 1439 and 1444, the gradual conquest of its territories, the increasing economic burden of tributary obligations to the Turkish rulers and, ultimately, its unfortunate position of being "a house on the road," which, in spite of everything, did present an obstacle to the Ottoman conquerors hurtling towards the heart of Europe, resulted, with the fall of its capital Smederevo in 1459, in the end of its medieval history.

ОПШТИ РЕГИСТАР

А

Абу-Баќр — Тимуров син 49
Ада-Кале 88
Адорно Ђовани 20, 93
Азија 56, 57, 69, 70, 73, 78, 85, 90, 108, 124
— Мала ~ 20, 21, 28, 29, 31, 37, 40,
44-48, 51, 55, 71, 77-81, 83
— Централна ~ 22, 37
Ајдин, турски емират 38, 42, 47
Ајдин, посланик деспота Стефана Лазаре-
вића 52, 63, 83
Акрополит, Георгије 24
Албанци 25, 31, 50, 82, 83, 113, 120, 133
Александреску-Дерекa, Марија Матилда 27,
41
Алепо 37
Али, бег Видина 103
Амасија 44-47, 78, 82, 105, 108
Анагност, Јован 127
Анадолија 37, 38, 45, 46, 48, 51, 55
Ангора 19, 28, 34, 35, 37, 39, 41, 44-49,
52-55, 74, 77, 82, 106, 121, 123, 125, 126
Аргос 33
Архонти Србије 135
Асиро-Вавилонци 25
Атика 83
Атина 21, 33
Атос, 29; уп. Света Гора
Ахаја 76, 83
Ачајуоли 21
Ашикпашазаде 27, 41, 43, 48, 62, 68,
92-94, 96, 98-102, 106, 108

Б

Багдад 37
Базел 99
Бајазит I, емир, султан 26, 30-35, 37-49,
51, 53-55, 60, 63-66, 71-73, 79, 80, 85,
86, 88, 90, 91, 115, 123, 125, 126
Бајазит, везир 82
Балабан, 69
Балкан, Балканско полуострво 21, 26, 29,
31, 33, 48, 50, 52, 54-56, 63, 64, 74, 76,
79, 93, 96, 97, 113-116, 120, 122, 129,
130, 135
Балкан, планина, 62, 113, 116; уп. Хем
Балшићи 29, 97
Бар 84
Бедредин, шејх 56, 77
Београд 52, 53, 66, 84, 85, 88-93, 98,
105-113, 116, 119
Битлиси, Идрис 41, 45
Битољ 29
Болван 73
Богдан 69, 74
Борач 35, 103
Босна 25, 54, 63, 79, 86, 114, 116, 117, 120
Босанци 83, 120
Босфор 45, 47, 49, 58
Браничево 92, 103, 114
Бранковић
— Вук, српски великаш, отац деспота
Ђурђа Бранковића 28, 31-33, 35, 61,
90, 117
— Гргур, син Вука Бранковића 35, 41,
44

- Гргур, син деспота Ђурђа Бранковића 97, 102, 107, 108, 111, 112
- Ђурађ, деспот 41, 49, 50, 52, 66–69, 72, 74, 77, 89, 90–95, 97, 99–101, 105, 106, 112–114, 117–119, 123–128, 130–134
- Мара, госпођа Мара, жена Вука Бранковића 35, 70, 90
- Мара, ћерка деспота Ђурђа Бранковића, жена Мурата II 90, 91, 93–95, 97–105, 107, 113, 126, 128, 129, 132–134
- Лазар, син Вука Бранковића 35, 49, 61, 63, 67
- Лазар, деспот, син деспота Ђурђа Бранковића 50, 100, 108, 119, 130, 132, 133
- Стефан, син деспота Ђурђа Бранковића 102, 107, 108, 110, 111
- Бранковићи 35, 44, 52, 53, 55, 57, 61, 65, 67, 89, 95, 103, 106, 107, 112, 114, 117, 118, 123, 131
- Брашов 98
- Британска острва 22
- Брокијер, Бертрандон де ла 28, 79, 96, 97, 99, 103, 117, 129
- Бруса 21, 38, 43–49, 51, 53–55, 62, 82, 101
- Бутари 26, 31, 55, 73, 78, 83, 96, 121
- Бугарска 33, 55, 57, 62, 69, 76, 87, 90, 95–97, 115, 118, 122
- Будим 33, 63, 86
- Бургундија 33
- Бусико, француски маршал 33
- В**
- Варна 79, 113, 114
- Венеција, 23, 25, 27, 34, 44, 49, 50, 57, 63, 77, 81, 84–86, 88, 89, 133; уп. Млетачка република
- Верџа 69
- Видин 33, 62, 88, 98, 103
- Византија 19–22, 26, 26–29, 32, 33, 40, 50–53, 55, 56, 63, 72, 80, 81, 95, 115, 125, 133
- Византијски цар (царица) 25, 53, 57, 59, 76, 80, 85, 113, 120, 128, 130–134
- Византијско царство, 19, 21; уп. РOMEјско царство, Царство РOMEја
- Византинац 38, 40, 43, 76, 82, 84, 95–97, 108, 129
- Византинци, 20, 21, 23, 27, 31, 34, 40, 41, 49, 51, 53, 57, 60, 62, 67–70, 72, 73, 76, 79, 80, 89, 102, 106, 115, 116, 122, 124, 125, 127, 128, 131, 132, 135; уп. РOMEји
- Вилагош 114
- Висарион, кардинал 22
- Витко, војвода деспота Стефана Лазаревића 57
- Витоша 74
- Вићенца 34
- Вишеслав 104
- Влад Дракул, Дракул, влашки војвода 97, 98
- Владислав, угарски краљ 113, 114
- Власи, 24, 50, 55, 59, 77, 78, 83, 96, 116, 124, 133; уп. Гети
- Влаћерна, царска палата у Цариграду 59
- Влашка, 33, 55, 56, 60, 76–79, 83, 85, 87, 90, 94, 96, 98, 100, 102, 103, 121; уп. Дакија
- Влк-оглу, Влк-огли, име којим турски писци називају деспота Стефана и деспота Ђурђа 39, 41, 66, 93, 96
- Врање 67, 74, 124
- Врбница 73
- Вукашин, краљ 28, 32, 117
- Г**
- Галата, 50, 58; уп. Пера
- Галипољ 28, 38, 47, 49, 51–53, 56, 57, 80, 83, 84, 91, 125
- Гатилузији 20, 49, 50, 133
- Гатилузи, Франческо II 50
- Германи 40, 110
- Гермијан 38, 42, 47
- Гети, 24; уп. Власи
- Главица 88

- Годоминско поље 103
- Голубац, 60, 62, 66, 89, 90–92, 103, 113, 114, 119; уп. Перистерин
- Григора, Нићифор 24, 121
- Гружа 35, 103
- Грци 44, 84
- Грчка 97, 113
- Д**
- Дакија, Дачани, 56, 57, 112, 116, 118, 125, 127; уп. Влашка
- Далмати 40, 83
- Далмација 63, 83
- Дамаск 37
- Дан, војвода Влашке 62, 85, 87
- Дарданели 44, 57
- Дауд (Давид) челеби, син Мурата, Саунијевог сина 71
- Дерки 82
- Деспотска титула, деспотско достојанство 49, 50, 52, 53, 100, 130–132
- Динић, Михаило 19, 35, 52, 66, 86–88, 94, 95, 103, 106, 107, 112, 119, 123
- Добрнич поље 74
- Дорија, Иларнон 57
- Доротеј Монемвасијски 24
- Драгаш, 23, 50, 102, 113, 127, 133, 134 уп. Пансолог Константин
- Драгаш, Константин, српски великаш у Македонији 28, 32, 70, 82, 132
- Драгаш, браћа, српски великаши у Македонији 28
- Дриваст 84
- Дрина 89, 117, 119
- Дидимотика 20, 70
- Дублин 60
- Дубочица 94
- Дубровник 57, 113, 133, 134
- Дубровчани 50, 76, 86, 88, 99, 100, 103–105, 129
- „Дуга војна“ 113
- Дунав, 56, 80, 83, 85, 90, 93, 97, 98, 103, 108, 111–113, 115, 116, 118–120, 134; уп. Истар
- Дука 19, 20, 26, 29–31, 38–40, 42–49, 53, 59, 64–66, 68, 70, 73, 75, 76, 78, 80–83, 85, 86, 90–110, 112, 117–119, 121–123, 125, 126, 131–134
- Душан, цар, 29, 117, 131; уп. Стефан Душан Душаново царство 28
- Ђ**
- Ђенова 49, 51
- Ђеновљани 34, 57, 77, 79
- Ђирадо Сагрето 34, 45, 49
- Ђурић, Иван 28, 32–35, 44, 49, 54, 55, 78, 80–82, 88, 102, 113, 114, 122, 131–133
- Е**
- Евгеније IV, римски папа 113
- Евренос-бег, турски војвода 41, 62, 73, 74, 106, 111
- Европа 20, 28, 32–34, 40–45, 47, 51, 55–58, 63, 69, 70, 73, 75, 77, 80, 83, 86, 97, 99, 108, 110, 113, 117, 124, 135
- Егеј 21
- Егејско море 65
- Египћани 25, 40
- Ејне-бег, турски војвода 41, 43
- Ејуп, 59; уп. Космидион
- Ектесис неа 49, 122, 132
- Енглеска 33, 63
- Енос 24
- Ердель 103
- Ертогурл, турски принц, Бајазитов син 37, 48
- Ефес 122
- Ж**
- Жигмунд, Жигмунд Луксембуршки 32, 33, 35, 63, 71, 86–88, 90, 98, 103, 108, 111, 125
- Ждрело 92, 104

З

Залив, Јадранско море 68, 83, 117
 Запад 20–22, 24, 28, 32, 34, 37, 41, 49, 51,
 52, 56, 59, 63, 81, 103, 125, 135
 Западна црква 20
 Звечан 103
 Земун 33
 Зета 84, 86, 89, 90, 97, 115
 Зетуннион 51, 65, 82
 Зипиннион, 97; уп. Сибиу, Сибињ
 Златица 113
 Златна хорда 37
 Знепоље 79, 96

И

Ибрахим-паша, војвода принца Мусе 67
 Измид, уп. Никомедија 38
 Изник, уп. Никеја 38, 49
 Илири 83, 111, 117, 119, 120
 Илирски 83
 Имбер, Колин 27, 45, 47–49, 51, 53–55, 57,
 67, 71, 77, 80, 82, 117
 Имброс 19, 24, 112
 Индија 37, 127
 Индијци 40
 Инок из Далше 92, 100
 Ирина (Евгенија), ћерка Франческа II Га-
 тилузија, жена цара Јована VII Пале-
 олога 50
 Иса, турски принц, Бајазитов син 41, 44,
 45, 47, 48, 51
 Исак-бег, скопски крајишник 70, 93, 95, 97,
 100
 Исидор, кардинал 22
 Искер 74, 75
 Исмаил, локални династ у Синопи 117
 Истанбул 24, 132
 Истар, 115, 116, 119; уп. Дунав
 Исток 28, 94, 108, 126
 Источна црква 20

Исфендијароглу, господар области Каста-
 мону 47, 55, 99
 Исфендијарова ћерка, жена Мурата II 95,
 99
 Италија 21, 33, 40, 105, 106, 120, 126

Ј

Јагарис, Марко, византијски посланик па-
 пи Мартину V 129
 Јамбол 56, 57, 60, 62
 Јаничари 38, 40, 43, 44, 62, 73, 75, 111
 Јањина 76
 Једрене 20, 28, 29, 48, 56, 57, 59–62, 65,
 66, 68, 72–75, 78, 80, 81, 86, 90, 91, 94,
 97–102, 104, 105, 107, 113, 114, 116,
 119, 124, 125, 127, 134, 135
 Јелена, Јелача, ћерка Франческа II Гати-
 лузија, жена деспота Стефана Лазаревића
 50, 133
 Јелена Драгаш, жена цара Манојла II Па-
 леолога 60, 81, 82, 120, 129, 132
 Јелена, ћерка кнеза Лазара 84
 Јелена, ћерка деспота Томе Палеолога, же-
 на деспота Лазара Бранковића 100, 133
 Јермеја, голубачки војвода 90, 92
 Јигит паша, син Исак бег, Мусин краји-
 шки војвода 70, 71
 Јован Угљеша, деспот 28, 117, 131
 Јонија 122
 Јонски залив, Јадранско море 83, 117
 Јосиф II, цариградски патријарх 129
 Јустинијан I 81
 Јусуф, „поглавар земље Константинове“,
 Мусин крајишки војвода 70, 71
 Јусуф-Димитрије, Бајазитов син 48, 71

К

Каиро 38
 Каламарија 81
 Калигари, цивилна капија у оквиру цариг-
 радских бедема, данашња Егри-капи у
 Истанбулу 59
 Калист, цариградски патријарх 115

Калосина, Антоније, критски доктор из XVI
 века 21
 Кантакузин 50
 — Георгије, архистратиг, брат Ирине,
 жене деспота Ђурђа Бранковића
 127
 — Ирина, жена деспота Ђурђа Бранко-
 вића 89, 127, 134
 — Јован (VI), цар 20, 89, 121
 — Матија, син цара Јована VI 89
 — Теодор, син Матије Кантакузин, отац
 Ирине и Томе 89
 — Тома, брат Ирине Кантакузин, жене
 деспота Ђурђа Бранковића 105, 128
 Кантакузин, Палеолог Андроник, велики
 доместик, брат Ирине, жене деспота
 Ђурђа 134
 Кападокија 40, 47
 Капистран, Јован 129
 Караман 38, 47, 55, 77, 79, 90, 94, 99, 102
 Кареси 38, 47
 Карпати 97, 98
 Кастамону 47, 99
 Катарина, ћерка Мурата, Сауиџевог сина
 71
 Кафа 45
 Кидон, Димитрије 27, 31, 65
 Кинески зид 37
 Кирилија, 55, 61, 69, 71, 73–75, 79, 87, 96,
 124; уп. Мехмед I, султан
 Кларенца 102
 Ковин 103
 Козник 114
 Констанца, сабор у Констанци 77
 Копријан 73, 74, 76, 96, 114
 Корон 34
 Корнаро, Ђовани 45
 Корнаро, Петро 45
 Космидион, 50, 51, 55, 57–60; уп. Цариг-
 рад, битка под Цариградом
 Косово 19, 20, 27–29, 31, 33, 35, 39, 46, 52,
 54, 66, 95, 118, 121, 122, 126

Костенечки, Константин. 26; уп. Филозоф,
 Константин
 Котнјеј 34
 Крагово 70, 87
 Крахово, 87, 119; уп. Крагово
 Крит 21
 Критовул 19, 21, 24, 25, 83, 110, 112,
 116–118, 120, 125, 127–129, 131
 Крушевац 64, 73, 74, 86, 87, 91, 93, 103,
 113, 119
 Крф 23
 Куманово 70
 Кучево 103

Л

Лаз, турски назив за Србију 41
 Лазар, 27–30, 52, 59, 62, 65, 66, 84, 85, 87,
 95, 96, 117, 118, 122; уп. Хребельано-
 вић, Лазар, кнез
 Лазаревић
 — Стефан, кнез, деспот, 26, 27, 30, 32,
 33, 35, 38, 39, 41–44, 48–60, 62–66,
 68, 70–72, 74, 76–78, 84–92, 95, 96,
 100, 105, 106, 111, 112, 115, 118,
 121, 123–125, 130–135; уп. Стефан,
 Лазарев син
 — Вук, кнез 35, 41, 44, 49, 52, 53,
 55–58, 60, 61, 63–66, 123
 Лазаревићи 35, 89, 95
 Лакедемонија 76, 83
 Лала-Шахин, турски војвода 41
 Лампра 108
 Латини 22, 23
 Левант 27
 Лезбос 20, 24, 50
 Лемнос 20–22, 24, 80
 Леонтарис, Димитрије 77
 Липовац 73
 Лондон 34, 46

М

Макарије Мелисин, уп. Псеудо-Сфранцис
 23, 24

- Македонија 28–31, 60, 62, 65, 69, 70, 116, 117, 122
 Макреш 107
 Макри ливада 74
 Малакос, Манојло 24
 Манојло I Комнин 59
 Манојло, уп. Палеолог Манојло II, цар 22, 28, 29, 31, 32, 34, 49–51, 55, 57, 59, 60, 65, 67, 68, 70, 71, 76, 77, 80, 81, 84, 113, 124, 132, 133
 Мантова 81
 Марамонте, Балшић Стефан 97
 Марија, име којим Дука назива Оливеру 46
 Марица, река 28, 61, 72, 116, 117, 131
 Марко, краљ 28, 32
 Мартин V, римски папа 129
 Махмуд-паша (Анђеловић) 119
 Мачва 89
 Мачке, Клаус-Петер 27
 Међани 25
 Мелакрин, Манојло 81
 Ментеше 42, 47
 Месемврија 51, 56, 82
 Месопотамија 37
 Мехмед I, султан, 39, 42, 44, 45, 47, 48, 54, 55, 59, 61, 67–80, 82, 84, 85, 87, 96, 102, 111, 121, 123–125; уп. Киришија
 Мехмед II, султан, 20, 23–25, 27, 95, 101, 112, 116–118, 127, 129, 134, 135; уп. Освајач
 Мизијци, Мизи 83, 96, 120, 121
 Мизија, Горња Мизија 73, 116
 Милано 34, 81
 Милица, кнегиња 35
 Милош, Милош Обилић 30, 122, 123
 Мињанели, Бертран 39
 Мирони, име под којим се у једној краткој хроници помиње Оливера 46
 Мирча, влашки војвода 32, 55, 56, 60, 62, 78
 Мистра 21, 23, 80, 127, 133
 Митилена 50, 85, 127
- Митровица 33
 Михаил-бег, Мусин војвода 67
 Михаило, војвода деспота Стефана Лазаревића 75
 Млетачка република, 51; уп. Венеција
 Млечани 24, 38, 45, 48, 50, 51, 57, 63, 70, 79, 85–87, 91, 100, 133
 Модон 34
 Молино, Тома да 45
 Монемвасија 23, 24
 Монголи, 21, 37, 121; уп. Татари
 Морава, Западна Морава 28, 97, 103, 115, 117, 119
 Моравска Србија 115, 129
 Морозини, Антоније 44, 68
 Мраморно море 47, 51, 67, 76, 80, 115
 Мурат I, емир 28–30, 39, 40, 41, 71
 Мурат II, султан 23, 26, 28, 66, 77–88, 90–95, 97–112, 114, 116, 118, 119, 121–123, 125–127, 129, 132, 134, 135
 Мурат, син слепог принца, уп. Саушијев син 71, 72
 Муса, турски принц, Бајазитов син 27, 41, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 54–77, 96, 119, 121, 123–126
 Мустафа, Лажни Мустафа, турски принц, Бајазитов син 41, 44, 45, 47, 48, 77–80, 83–86, 125
 Мустафа, самозванца 88
 Мустафа, турски принц, брат Мурата II 81, 83, 85
 Мухамед султан, Тимуров унук 42, 44, 48
- Н**
- Некудим 97
 Немачка 33
 Нешри 26, 41, 43, 47–49, 56, 66, 71
 Никеја, 38, 49, 81, 84; уп. Изник
 Никомедија, 38, 47; уп. Измид
 Никопол 33, 35, 97
 Ниш 29, 64, 74, 113, 116, 118
 Новаковић, Стојан 27, 53, 128

- Ново Брдо 66, 67, 86, 88, 91, 94, 104–107, 113, 114, 117, 118, 129, 130
 Нотарас, Лука 23, 68, 82, 85
 Нотарас, Никола, тумач цара Манојла II 68
- О**
- Овче поље 74
 Оливера 45, 46, 52
 Орхан, син Сулејмана челебије 63, 67, 69, 72
 Освајач, 27, 95, 101, 112, 116–118, 127; уп. Мехмед II
 Осман 19, 40, 46, 55, 83
 Осмашлије, 19–22, 25, 26, 28, 32, 33, 35, 38, 42, 44, 46, 48, 51, 53, 56, 63, 75, 77, 82, 90, 95, 101, 114, 115, 118, 131; уп. Турци
 Островица на Руднику 103, 114
 Охрид 78, 121
- П**
- Павија 34, 81
 Падова 34
 Палеолози 20, 23, 31, 131
 Палеолог
 — Андроник IV, цар 39, 71
 — Андроник, деспот 81
 — Јован V, цар 32, 39, 65, 68, 71
 — Јован VII, цар 32, 49, 133
 — Јован VIII, цар 50, 68, 80, 100, 133
 — Константин XI, деспот, цар, 23, 50; уп. Драгаш
 — Манојло II, цар, 29, 31, 59, 60, 124, 132; уп. Манојло
 — Теодор I, деспот 32, 34, 65
 — Тома, деспот 23, 100, 130, 133, 134
- Панидос 51
 Панион 73
 Париз 34
 Патра 23, 102
 Пашаит, турски достојанственик, скопски крајишник 106
- Пелопонез 21, 23, 24, 32, 33, 79–81, 102, 133
 Пеонија, 111, 112, 118; уп. Угарска
 Пера, 34; уп. Галата
 Перистерин, 119; уп. Голубац
 Персија 79, 83
 Персијанци 22, 25, 40, 78, 121
 Петрус 73
 Пећки архиепископ 129
 Пипо Спано 87
 Пирот 64, 87, 113, 119
 Плитон, Георгије Гемист 21, 24, 120, 132
 Пловдив, 74, 113, 135; уп. Филиппол
 Пољаци 113, 120
 Пољска 33
 Призренац 88
 Прилеп 29
 Приштина 117, 118
 Прокопије 82
 Пророк, Мухамед 39, 104, 106
 Псеудо-Сфранцис, 23, 24, 32, 55, 69, 78, 96; уп. Макарије Мелисин
- Р**
- Раваница 103, 104, 106
 Радич, челник, војвода деспота Стефана Лазаревића 75
 Рајнш, Дитер Родерик 24, 116
 Република Св. Марка, 38, 51, 81, 85; уп. Венеција
 Ресава 88, 91
 Рила 116
 Рим 23
 Римљани 21, 22, 25
 Родопи 72, 116
 Родос 51, 85
 Ровине 32, 35
 Романија 57
 Ромеји, 25, 29, 47, 68, 78, 79, 82–84, 91, 96, 120, 121, 123, 131; уп. Византинци

Ромејско царство, Царство Ромеја, 76, 115, 135; уп. Византијско царство
 Рум, султанат 38, 47
 Румелија 34, 38, 41, 51, 55, 56, 63, 66, 67, 70, 79, 80, 97, 113, 123, 124
 Русија 37

С

Сава 83, 85, 108, 111, 116, 117, 119
 Садедин 26, 27, 39, 41, 42, 56, 125, 126
 Самограка 24
 Сансовино, Франческо 24
 Сармањани, Руси 120
 Сарухан 38, 42, 47
 Саруца-паша, Бајазитов војвода 41, 56, 57
 Сарница, Сарнице, везир Мурата II 90, 94, 98, 100, 101, 102
 Сауди челебија, син Мурата I 39, 71
 Саудијев син, 39, 45, 71, 72; уп. Мурат, син слепог принца
 Света Гора, 24, 28, 32; уп. Атос
 Сврљинг 64, 73
 Св. Софија 32
 Св. Фока, манастир крај Цариграда 58
 Северин 85, 98
 Сегедински мир 112, 113
 Селимврија 23, 64, 67–71, 75
 Сер, Серска област 29, 32, 41, 72, 116
 Сибиу, Сибињ, 97, 98; уп. Зипинион
 Сивас, Севастеја 37, 38, 46, 47
 Силстрија 56
 Симеон Солунски 68, 69, 78, 80
 Синопа 24, 55, 117
 Сирија 37
 Ситница 54
 Скендербег 113
 Скити, 42, 43, 121; уп. Татари
 Скирос 51
 Скјатос 51
 Скопелос 51
 Скопље 30, 31, 61, 74, 100, 111, 117, 124

Скутари 38, 47, 70
 Славујеве горе, 72; уп. Родопи
 Смедерево 65, 66, 90, 93, 96, 100, 102–112, 114, 117–119, 126, 134
 Смирна 77
 Спремић, Момчило 27, 35, 45, 89–91, 94, 95, 97, 99, 102–104, 106, 107, 112–114, 129
 Соколац 73
 Солун, град Св. Димитрија 28, 29, 41, 51, 64–66, 68–75, 77–81, 84–86, 88, 90, 91, 97, 121, 127
 Софија 29, 67, 74, 75, 86, 87, 96, 113, 116–119, 134
 Сплит 113
 Срби, 27, 29–31, 35, 41–44, 50, 55, 57, 59, 67, 74, 78, 79, 82, 83, 86, 88, 91, 96, 97, 108, 113, 115, 116, 120–125, 127, 128, 133–135; уп. Трибали
 Србија 19, 22–24, 26–31, 35, 38, 39, 41, 44, 51–56, 60–69, 71–76, 78, 79, 82–98, 100–107, 110, 112–135
 Сребрница 87, 89
 Средња гора 133
 Средоземље 22
 Српско царство 116
 Станојевић, Станоје 87
 Стефан Душан, краљ, 29, 95, 108, 116, 117, 120, 121, 131; уп. Душан
 Сталаћ 73, 103
 Степан, Стефан, в. Лазаревић Стефан
 Стојковић, Иван 99, 129
 Страцимир Иван 33
 Страцимировић, Балша III 84
 Страцимировић, Ђурађ II, зетски кнез 28, 84
 Струма 65, 82
 Сулејман, Сулејман Челеби, Челебија, турски принц, Бајазитов син 28, 41–45, 47–53, 55–64, 66, 67, 69, 72, 119, 123, 124

Сфранцис, Георгтије 19, 22–24, 32, 41, 48, 69, 79–82, 96, 100–102, 105, 114, 118–122, 127, 128, 130–134
 Схоларије, Генедије 25

Т

Тасос 24
 Тата, споразум у Тати 87, 89
 Татари, 39, 42–44, 48; уп. Скити
 Татарин, 34, 38, 44, 79; уп. Тимур
 Теке 38, 47
 Текфур-сарај 59, 71
 Теофанов настављач 24
 Тесалија 29, 65, 69, 76, 77
 Тимур, Тамерлан, 21, 27, 34, 35, 37–50, 52, 54, 55, 63, 123, 125; уп. Татарин
 Тимурташ, турски војвода 41, 47
 Токат 47, 108
 Топкани сарај 24, 98
 Топлица 94
 Трајанова капија 116
 Тракија 28, 40, 57, 62, 70, 72, 78, 79, 83, 85, 108, 116, 124
 Трачани 40, 44, 120
 Трансилванија 98
 Трапезунт 24, 133
 Треча 106
 Трибали, 29–31, 39, 41, 42, 57, 65, 70, 73, 74, 76, 78, 83, 96, 102, 110–112, 116–118, 120–124, 127; уп. Срби
 Трипоље, битка на Трипољу 43, 54, 106
 Трин 76, 96
 Троја 22
 Тукидид 25, 31
 Турахан 81
 Турци, 20, 21, 23–35, 39, 41, 45, 48, 51, 52, 59, 63, 65–69, 72, 73, 76–78, 80–92, 94–101, 103–108, 110, 113, 114, 117–119, 122–128, 129, 131, 133, 134; уп. Османлије

Ћ

Ћириако из Анконе 21

Ћирковић, Сима 25–27, 31–33, 35, 39, 61, 87, 119
 Ћустендил 70

У

Угарска, 35, 52, 53, 55, 61–63, 71, 76, 81, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 96–98, 102–109, 111, 113, 117, 126, 127, 132, 134, 135; уп. Пеонија
 Угљеша, кесар 60, 67
 Угри 76, 78, 83, 92, 96, 101, 103, 108, 119
 Улцињ 84
 Уруч 93

Ф

Фадулах, везир Мурата II 104–106, 126
 Фараон 40
 Ферара и Фиренца, црквени сабор 1439, године 22, 23, 134
 Ферјанчић, Божидар 25, 27–29, 31, 49, 50, 53, 61, 62, 65, 89, 100, 104, 116, 119, 120, 127, 130, 131
 Филантропин, Георгије Дука 98, 100, 132, 133
 Филип де Мезијер 33
 Филип Добри, војвода Бургундије 28, 97
 Филиппопол, 60–62; уп. Пловдив
 Филозоф, Константин, 66–72, 74–76, 78, 84–87, 91, 124, 125, 135; уп. Костенечки, Константин
 Фируз-бег, турски војвода 41
 Фоскари, Франческо, млетачки дужд 133
 Француска 33, 63
 Фригија 40, 41
 Фригијци 40

Х

Хадим паша 106, 107
 Халдејци 40
 Халил, достојанственик Мурата II 102
 Халкидики 29, 51
 Халкидон 57

- Халкокондил, Георгије 21
 Халкокондил, Лаоник 19–22, 24, 26, 29–32,
 38–42, 45–48, 54, 56, 57, 59, 60, 62, 65,
 66, 68–70, 72–76, 96, 100, 102, 104,
 109–112, 115–124, 129, 131
- Хамид 38
 Хариупол 70, 73, 124
 Хасан, јаничарски ага 43, 62, 73, 75
 Хексамлион 81
 Хелени, Хелада 21, 22, 30, 41, 59, 76, 80,
 83, 102, 121
- Хем, 73, 83, 116; уп. Балкан, планина
 Хенри IV, енглески краљ 34
 Херодот 22
 Херсон 83
 Хијани, становници Хиоса 85
 Хиландар 31, 45
 Хиос 127
 Хонијат, Никита 24
 Хортијат 72
 Хранић, Сандаљ 117
 Хрвати 120
 Хребельановић, Лазар, кнез, уп. Лазар
 Хуни 40
 Хуњади Јован 98, 103, 113, 114
- Ц
- Цариград, Византион 20–24, 31–35, 38, 41,
 44, 48–51, 53–55, 57–62, 64–68, 70–76,
 78, 80–82, 85, 99, 109, 110, 114, 115,
 124, 125, 127–133, 135
- Цариград, битка под Цариградом, 57, 60,
 61, 124; уп. Космидион
- Царство, 20, 25, 28, 32, 34, 35, 54, 60, 69,
 76, 81, 115, 120, 121, 130, 135; уп. Ви-
 зантијско царство
- Црно море 31, 56, 75, 76, 82, 83, 114, 115,
 120
- Ч
- Чамурлу 74, 125
 Чезарини, Ђулијано, кардинал 114
 Честин 35
 Чешка 33
- Ц
- Цингис-кан 37
 Цуненд, турски династ 47, 77, 80, 122
- Ш
- Шанн, војвода деспота Стефана Лазаре-
 вића 75
 Шарл VI, француски краљ 33
 Шахрух, Тимуров син 42
 Шпанија 33
 Шрајнер, Петер 25, 55, 61, 62, 77, 78, 87,
 104, 108

Посебна издања Византолошког института САНУ
 књига 40

Издавач
 Византолошки институт САНУ
 Београд, Кнез-Михаилова 35

Лектура
 Александра Антић

Превод резимеа на енглески језик
 Тамара Родвел-Јовановић

Обрада и цртања и корица
 Драгослав Боро

Компјутерска припрема за штампу
 Давор Палчић

Штампа
 „PUBLISH“
 Београд, Господар Јованова 63

Тираж
 600 примерака